

PÉCSI SZEMLE

várostörténeti folyóirat

2002.

tavas

NAGY ERZSÉBET

BÚCSÚ A FEGYVEREKTŐL RÉGMÚLT KARDOK EMLÉKEZETE

Rendhagyó műtárgybemutatóra hívom most Önöket: két olyan régészeti lelettel ismerkedhetnek meg, amit múzeumi gyűjteményben, régészeti kiállításon már soha többet nem láthatnak!

Egy éve annak, hogy a pécsváradi várból a Janus Pannonius Múzeum *Kereszténység és államiság Baranyában* c. nagyszabású ezredfordulós kiállításából a máig ismeretlen betörő(k) elvitt(ek) egy lelet együttest: két kardot és egy vas sisakot. A sisakot a Pécsi Szemle 2000. tavaszi számában mutattam be. A felbecsülhetetlen értékű tárgy szerencsére megvan, hiszen – míg az eredeti díszes vassisak külföldi kiállításokon szerepel – a feltört pécsváradi vitrinben a tárgy nemes másolata volt kiállítva. A két államalapítás kori vaskard azonban úgy tűnik, örökre elveszett!

Az egyik kard előkerülésének helyét **Kiss Attila** azonosította: a Pécs-Magyarürög-Kápolnadomb lelőhelyről származó kard 1943-ban került a pécsi Városi Múzeumba. A kétélű, Petersen „H” típusú markolatgombos egyenes vaskard pengéjén kettős vércsatorna, markolatgombjának és keresztvasának mindkét oldalán függőleges szálú ezüst berakás, tausírozás maradványa látható. Hossza: 90,3 cm, markolathossza: 15,3 cm, pengehossza: 74,8 cm, keresztvasa 7,7 cm.

A másik kardot Szigetvár környékén 1910-1914 között találták, a lelet előbb egy magángyűjteménybe, majd ajándékozás útján a Szigetvári Zrínyi Miklós Múzeumba került. A kétélű, egyenes vaskard Petersen „T” típusú markolatgombja háromosztású, sodrott drót berakással. Hossza: 96,0 cm, a penge hossza: 80,3 cm, szélessége: 5,0 cm, a keresztvas hossza: 8,0 cm.

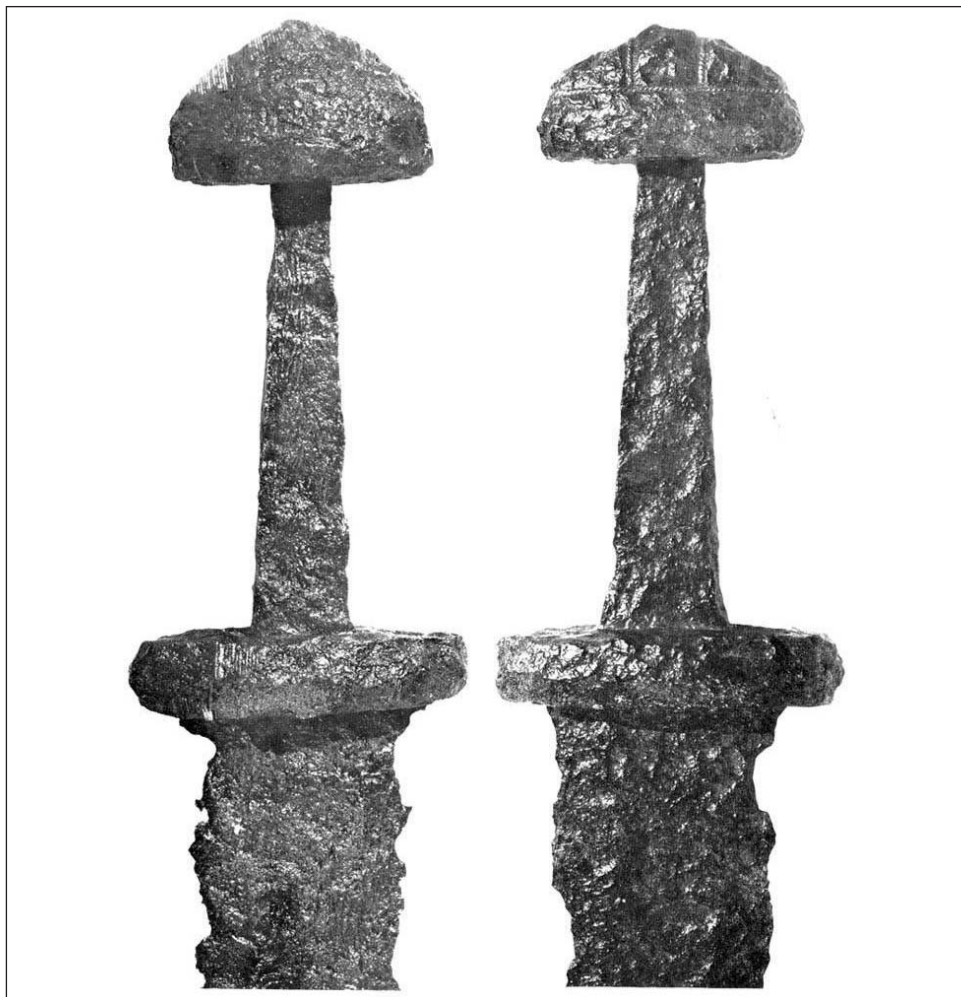
Az első kardhoz hasonló típusú kardból néhány darab van a Kárpát-medencében, a Petersen „H” típusú kardokat különösen Észak-Európában kedvelték, körül 800-950 közötti idő, a magyarürögi kard kora a 10. század vége lehet. A szigetvári kard a prágai Szent István kard típusába tartozik, egyedülálló a magyarországi emléktanyagban. Kora a 10. század második fele, 11. század eleje.

A magyarság a nehéz, kétélű ún. normann karddal orosz és normann hatásra már a honfoglalás előtt megismerkedhetett. A Kárpát-medencében a 10. század végén ugyan több északi díszítésű kard ismert, a magyarországi kétélű kardok zöme azonban nyugati eredetű volt a 10. század utolsó harmadában és a 11. század elején. Ezt a modern kézfegyvert Géza nagyfejedelem honosította meg, hogy a korábnál nehezebb fegyverzetű seregével alkalmazkodjon a nyugati hadviseléshez, s többek között ez tette lehetővé Géza, majd István hatalmának megszilárdítását.

Baranya megyében ez a két vaskard képviselte e kor örökségét, s most ezek is eltűntek. Vigyázzunk értékeinkre, becsüljük meg múltunk hagyatékát!

Gyűjtemény: a magyarürögi kardot a pécsi Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztálya **K. 74.1.1.**, a Szigetvár környékén talált kardot a szigetvári Zrínyi Miklós Múzeum **57.2.1.** leltári szám alatt tartotta nyilván, s várja vissza gyűjteményébe.

Irodalom: Kiss Attila: Baranya megye X-XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1. Budapest, 1983. 259-260.p., 289-290.p.; Bakay Kornél: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihez. In: Dunántúli Dolgozatok 1. Pécs, 1965. 31-33.p.; Kereszténység és állami-ság Baranyában. (kiállítási katalógus) Pécsvárad, 2000-2001.

*b.o. Pécs-Magyarürög, kápolna dombi kard, 10. sz. vége. Fotó: JPM archívum
j.o. Szigetvár környéki kard, 10. sz. vége - 11. sz. eleje. Fotó: JPM archívum*

TELEGDI MIKLÓS PÉCSI PÜSPÖK, AZ EGYHÁZFŐ

TELEGDI MIKLÓS IFJÚSÁGA, TANULMÁNYAI

A tüke pécsiek közül is kevesen tudják, hogy „a katolicizmus magányos harcosa, „az ellenreformáció úttörője,“ **Telegdy III. Miklós** 1579 és 1586 között pécsi püspökként is tevékenykedett.¹

Telegdi Miklós a Bihar vármegyei Mezőtelegden született, valószínűleg 1535-ben. Apja, Márton, a falut birtokló Telegdi Miklósnak a jobbágya volt. A falu kántortanítójaként fiát gondos katolikus nevelésben részesíthette.²

Telegdi ifjúkoráról igen kevés adat ismert. Mint ahogy minden jobbágyfiú felemelkedése esetén, így őnála is igen fontos szerepet játszottak a pártfogók. Közük időben az első **Illosvai István**, mezőtelegdi plébános és váradi káptalani nagyprépost. Felismerte a gyermek tehetségét, s képzésében maga is részt vett. Az ő jóvoltából Telegdi ifjúságának és neveltetésének, tanulmányainak két biztos pontja, Telegd és Krakkó közt talán Várad az összekötő kapocs. Krakkói tanulmányainak ösztönzője és támogatója is ő lehetett.³

Telegdi tehetsége itt is hamar nyilvánvalóvá vált, ugyanis a krakkói magyar tanulók házának, bursájának jegyzékében ezt olvashatjuk: 1557 október idusán Telegdi Miklós a tudományok és a filozófia baccalaureusa „a testvérek egyetértő kívánságával kiválasztott ugyanazon ház seniorjává.”⁴ Fényi szerint Krakkó megadta Telegdinek a humanista műveltséget, teológiai képzettséget, ellenreformatori meggyőződést és a vitakozó harci készséget.⁵

Tanulmányait befejezve 1558-ban visszatért szülőföldjére. Váradon azonban már nem találta sem a káptalant, sem Illosvait, így őket követve Nagyszombatba ment maga is. Itt régi pártfogója, Illosvai házában lakott. **Oláh Miklós** esztergomi érsek is szívesen fogadta, s még abban az évben Bécsben pappá is

¹ Fricssy Ádám: A Pécsi Egyházmegye püspökei. In: Pécsi Szemle 2001. tavasz, 23.p.; Telegdi Miklós életművét feldolgozó legfontosabb irodalom: Both Ferenc: Telegdi Miklós élete és művei. Szeged, 1899.; Braunecker M. Mária: Nagyszombat mint irodalmi központ. Budapest, 1933.; Fényi András: Telegdi Miklós. Budapest, 1939.; Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok 1100-1900. Esztergom, 1900.; Nemeskürty István: Telegdi Felelete újabb megvilágításban. In: Nemeskürty István: Olvasók és olvasmányok. Tanulmányok a régi magyar irodalomból. Budapest, 1984.; Stoll Béla-Varga Imre-V. Kovács Sándor: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Budapest, 1972. 339-340.p.

² Braunecker... i.m. 1933. 23. p.; Brösztel Lajos: Telegdi Miklós élete. In: Katolikus Szemle, 1895. 610.p.

³ Bunyitai Vince: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig II. Nagyvárad, 1883. 55-56.p.; Both... i.m. 1899. 11-12.p.; Braunecker... i.m. 1933. 13.p.; Brösztel... i.m. 1895. 611.p.; Fényi... i.m. 1939. 7.p. **Illosvai István** (? - Nagyszombat, 1559.): nagyprépost. Egyházi pályáját 1524-ben kezdte Mezőtelegden, 1547-től váradi olvasókanonok, 1552-55 között váradi prépost. 1557-ben menekülni kényszerült a városból. 1559-től haláláig az esztergomi káptalan prépostja.

⁴ Schrauf Károly: A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke. Regestrum bursae hungarorum Cracoviensis (1493-1558). Budapest, 1893. 34.p.

⁵ Fényi... i.m. 1939. 9.p.; Both... i.m. 1899. 14.p.

szentelték.⁶ Az elkövetkező években Oláh lesz Telegdi legfőbb pártfogója és részben tanítómestere is.

ESZTERGOMI KANONOK NAGYSZOMBATBAN

Az esztergomi érsek és a káptalan a török elől menekülve 1543-ban költözött Nagyszombatba. Telegdi 1561. január 25-én lett a káptalan tagja. 1562. február 25-én kelt zólyomi főesperesi kinevezése. A káptalani hierarchia lépcsőit bejárva 1565. november 12-étől az olvasókanonoki tisztet töltötte be. Ő a káptalan második embere, jegyzője és az iskolák igazgatója. 1572-től nagyprépost, a káptalan vezetője.⁷ A káptalan tagjaként Telegdi is részt vett annak közjogi tevékenységében.

Nem kevésbé fontos a kanonokok művelődési, oktatási feladata sem. A város, az egyház kulturális szintjének emelése érdekében Oláh Miklós az esztergomi káptalan nagyszombati iskoláját több lépésben gimnáziumi, sőt főiskolai szintre emelte.⁸ Az iskolában feladatot kapott Telegdi is: először tanárként működött, majd rövid ideig ő az iskola igazgató-mestere.⁹ 1561-ben a jezsuiták megérkezéssel némiképp megváltozott a helyzete, az iskola vezetését ugyanis a jezsuiták vették át. A tanításban továbbra is részt vett: a kezdő tagozat vezetését bízták rá. Bizonyára a gimnáziumi részleg alsó évfolyamainak is ő oktatta a hittant, mivel a jezsuiták közt nem volt magyarul tudó. A jezsuiták távozása, 1567 után pedig ismét közvetlenül ő irányította az egész iskolát, egészen 1573-ig.¹⁰ Az Oláh Miklós által 1566-ban alapított nagyszombati szemináriumot is részben ő vezette, egészen annak megszűntéig, 1578-ig.¹¹ Tanári működését beárnyékolta igencsak megromlott viszonya a jezsuitákkal. A konfliktus háttérben mindkét oldalról személyi, anyagi és presztízsbeli okok húzódhattak.¹² 1563-tól Telegdi székesegyházi plébánosi illetve hitszónoki kinevezést kapott, mely újabb alkalmat teremtett a jezsuitákkal való összetűzésre.¹³

Mindazonáltal Telegdi jellemében is lehettek olyan vonások, melyek magyarázhatták a viszony elmergesedését. Makacsságából, szigorú, mondhatni kegyetlen eljárás módjából kifolyólag 1564-ben több nagyszombati polgár keresetet indí-

⁶ Braunecker... i.m. 1933. 24.p.; Brösztel... i.m. 1895. 614-615.p.; Both... i.m. 1899. 12-15.p.; Kollányi... i.m. 1900. 166.p.

⁷ Kollányi... i.m.. 1900. XX. XXXVII. 166. és 171.p. Káptalani működésével kapcsolatban szükséges néhány pontatlanságot tisztázni. Brösztel tévesen 1566-ot ad meg az olvasókanonoki kinevezés éveként. Kollányi még úgy adja meg, hogy Telegdi csak 1567-ig volt lector, holott éppen ő említ egy adatot, mely szerint Telegdi 1568 januárjában, Oláh halála után a végrendelet végrehajtásában lectorként működik közre. Valószínűsíthető, hogy az olvasókanonoki tisztséget nagypréposti kinevezéséig, 1572-ig folyamatosan viselte. Ennek dátumát viszont valószínűleg Brösztel adja meg helyesen Kollányi állításával szemben. Brösztel... i.m. 1895. 622. és 628-629.p.

⁸ Mészáros István: XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis.” In: Humanizmus és reformáció. Budapest, 1981. 62-74.p.

⁹ Brösztel... i.m. 1895. 616. és 619.p.

¹⁰ Mészáros... i.m. 1981. 74-75.p.

¹¹ Both... i.m. 1899. 53-55.p.

¹² Péteri János: Az első jezsuiták Magyarországon. Róma, 1963. 136-137.p.

¹³ Lukács, Ladislaus (Ed.): Monumenta Antiquae Hungariae I. 1550-1579. Institutum Historicum S.I., Romae, 1969. 281.p.

tott ellene. A kereset szerint Telegdi egy tanulót súlyosan megkínzott. A vizsgálat kimeneteléről azonban hiányoznak az adatok.¹⁴

A konfliktussorozat lezárulását az 1567 májusi nagyszombati tűzvész jelentette, melyben az épülő jezsuita kollégium és templom is leégett. Ez megadta a végső lökést ahhoz, hogy a jezsuiták 1567 szeptemberében elhagyják a várost.¹⁵

Ez az időszak több szempontból is cezúrát jelentett Telegdi életében, mivel a jezsuiták távozása után nem sokkal, 1568. január 14-én elhunyt pártfogója, a magyar egyház első megújítója, Oláh Miklós. Az uralkodó a protestáns rendek nyomására (!) is csak 1569. október 17-én nevezte ki **Verancsics Antal**-t esztergomi érsekké.¹⁶ Telegdi szerepét kiemeli az a tény, hogy a széküresedés ideje alatt, 1569 januárjában, valószínűleg a káptalanban betöltött szerepe révén ő tesz jelentést Rómának az esztergomi érsekség és a magyar püspökségek helyzetéről.¹⁷ Bár az új érseknek is teljes bizalmát élvezte Telegdi, még ez sem tudta teljesen elhárítani a rá váró megpróbáltatásokat.

1569-ben kilenc nagyszombati polgár papi becsületében (diffamatio) támadta meg Telegdit. A hosszan elhúzódó, súlyos ügy 1573. január 15-én a felek békés megegyezésével, ítélet nélkül zárult. A perről részleteket nemigen lehet megállapítani, mivel az ügy összes aktáját elégették.¹⁸ **Bornemisza Péter**, a nagy ellenfél mindenesetre sokat sejtetően így írt erről: „... mint forgott ügye az császár és az egész ország előtt, midőn az szombatiak vádolnák szodomitaságáért és egyéb dolgaiért is, kiket nem illik előszámálnom.”¹⁹

Súlyosabb következményekkel járhatott volna Telegdi számára az előzővel egy időben keletkezett másik peres ügye. Az esztergomi káptalant hamis kiváltságlevél kiadása miatt hűtlenségben elmarasztalták. A káptalan az ügyet Telegdire és egy kano-noktársára hárította, mindenfajta közösséget megtagadva velük. A megpróbáltatások Telegdit olyannyira megviselték, hogy egy ideig még prédikációit is abbahagyta. A pernek az országgyűlés vetett véget 1572. február 24-én, valószínűleg elmarasztaló ítélet nélkül, mivel még azon év folyamán Verancsics nagypréposttá nevezte ki, s 1573. február 1-jén - másik peres ügyének befejezése után alig két héttel - érseki helyettesessé. Az érsek részéről az iránta megnyilvánuló feltétlen bizalom jeleként értékelhető, hogy 1573. május 28-án kelt végrendelete végrehajtójává tette Telegdit.²⁰

¹⁴ Both... i.m. 1899. 27-28.p.; Magyar Kritika, 1899/5. 64.p.

¹⁵ Both... i.m. 1899. 41.p.; Péteri... i.m. 1963. 315.p.

¹⁶ Both... i.m. 1899. 58.p.

Verancsics Antal (Sebenico, 1504. május 29. – Eperjes, 1573. június 15.) történétíró, diplomata, esztergomi érsek. 1553-tól pécsi, 1557-től egri püspök, de csak 1561-ben szentelték pappá. 1572-ben királyi helytartó, 1573. június 5-én bíborossá kreálta a pápa.

¹⁷ Kollányi Ferenc: Regesták a római és pármái levéltárakból. Történelmi Társ., 1905. 370.p.

¹⁸ Both... i.m. 1899. 60-62.p.; Brösztel... i.m. 1895. 625.p.; Schulek Tibor: Bornemisza Péter 1535-1584. A XVI. századi magyar művelődés és lelkiség történetéből. Sopron-Budapest-Győr, 1939. 71.p.

¹⁹ Bornemisza Péter: Ördögi kjsirtetekről, avagy röttenetes utálatosságáról ez megfertéztetett világnak. Semptén, Pinkösd tájba, 1578. Új kiadása: Nemeskürty István (vál. szerk. és utószó). Budapest, 1977. 65.p.

²⁰ Brösztel... i.m. 1895. 626-629.p.; Both... i.m. 1899. 62-64.p.; Schulek... i.m. 1939. 71.p. Bornemisza Péter így emlékezik meg erről az időszakról: „Míg az ő maga tisztességét oltalmazná, addig az isten ígéje békességgel hirdettetnék. Mert annak csuda háborgatója vala.” Az utóbbi kitétel egyben anticipálja is Telegdinek a protestánsokkal szemben tanúsított, alább tárgyalandó magatartását.

Verancsics Antal bíborosi kinevezésének kelte, 1573. június 5-e után néhány nappal, 1573. június 15-én hunyt el. Halála egyben Telegdi Miklós számára egyházpolitikai működése legfontosabb szakaszának nyitányát is jelentette.

ÉRSEKI HELYNÖK

1573-tól kezdve tizenhárom éven át, haláláig Telegdi általános káptalani helyettesként a főegyházmegye kormányzójának tisztét töltötte be. Ebből fakadóan többször is összeütközésbe került a 16. század végére az országban immár túlnyomó többségre, mintegy 75-80%-os túlsúlyra szert tett protestantizmussal. Még saját székvárosában is szembe kellett szállnia a protestantizmus térhódításával. 1573-ban **Huszár Dávid** Nagyszombatban elűzetéséig, nyilván protestáns magániskolát tartott fenn.²¹

A papság feyelmének, erkölcsének megszilárdítását célozták elsődlegesen egyházmegyei látogatásai, közvetve azonban a protestantizmus elleni harc részét képezték ezek is. Túróc és Liptó vármegyében tapasztalta, hogy a papok közül sokan elpártoltak a katolicizmustól, sokan pedig felszentelés, azaz katolikus püspöktől vett felszentelés nélkül prédikáltak és szolgáltatták ki a szentségeket. Előbbieket megtérésre, utóbbiakat pedig működésük beszüntetésére vagy az egyházmegye elhagyására szólította fel. Ők azonban földesurairól, főleg **Révay Ferenc** biztatására nem hajlottak Telegdi szavára. Erre ő a királyhoz fordult támogatásért, ám **Miksa** császár rendelete is végrehajtás nélkül maradt. Végül Telegdi a jogosulatlanul működő papokat az egyházmegyei ügyéssel a szentszék elé idéztette. Ők azonban háromszori idézésre sem jelentek meg. Ekkor karhatalmat vett igénybe velük szemben, s többeket elfogatott és megeskette őket, hogy míg nem lesznek felszentelve, nem fognak egyházi teendőket ellátni.²²

Telegdi ezen „túlkapásai” ellen a protestáns rendek az 1576-os országgyűlésen is tiltakoztak: előterjesztést intéztek a királyhoz szabadságuk, vallásuk és lelkiismeretük védelmében. Az egyházi rendek válaszukban részletekbe menően elemezték a felterjesztést, s alapos jogi apparátust felvonultatva egyértelműen elutasították a panaszokat. Miksa a főpapok álláspontját fogadta el, a világi rendeket pedig mérsékleltre intette.²³

²¹ Adriányi Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve. München, 1975. 86.p.; Magyarország története 1526-1686. Budapest, 1987. 520.p.; Sörös Pongrác: Verancsics és a reformáció. In: Katolikus Szemle, 11. kötet, 1897. 559.p.

Huszár Dávid (16. sz.) protestáns nyomdász. Nagyszombatról elűzetvén Pápán rector. Kiadta a Hercegszőlősi kánonokat és 1577-ben a Heidelbergeri káté fordítását.

²² Brösztel... i.m. 1895. 805.p.; Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-1600-ig. Budapest, 1977. 281-282.p. Zoványi a két eseményt nem kapcsolta össze, holott az egyházlátogatások és a papok megidézésének ügyét elválasztani semmi sem indokolja.

Révay Ferenc (? - ?, 1588.): 1556-ban testvéreivel együtt bárói rangot nyert. A kassai kamara igazgatója, Túróc megye főispánja, 1584-ben királyi főajtónálló. Az országgyűlés többször választotta az ország határait vizsgáló bizottság tagjává, többször a királyi tábla bírójává.

²³ Magyarország története, 3. kötet, 1987. 624-625.p.; Schulek... i.m. 1939. 72-74.p.; Fraknoi Vilmos: Magyar országgyűlési emlékek VI. 1881. 165-174.p.

Még folytak az országgyűlési csatározások, amikor Nagyszombatban ismét nagy felbuzdulást keltő események zajlottak. 1576 februárjában a városi ispotály kápolnájában, a hallgatóság nagy örömeire protestáns prédikátor, **Sibolti Demeter** hirdette az evangéliumot.²⁴ Telegdinek igen komoly nehézséget okozott, hogy a saját székvárosában is a protestantizmushoz húzó polgárok ellenállásával kell megküzdenie. Maga írta több helyütt, hogy Nagyszombatban a polgárok az eretnekségre vágnak.²⁵

Példátlan küzdelem indult Sibolti személye körül! A perrel kapcsolatban, amelynek lefolyását Schulek Tibor részletesen ismerteti, 35 felirat illetve rendelet ismert. Az ügy hullámai diplomáciai bonyodalmat is keltettek, mivel Telegdi 1576. május 12-én **XIII. Gergely**-hez intézett levelében kérte a Szentatyát, hogy intse a királyt a prédikátorok túlkapasainak megszüntetésére. 1578 elején végül sikerült Siboltit eltávolítani a városból. A polgárok ellenállásának vezetőit bebörtönözték.²⁶

A protestantizmus tehát nagyszombatban csatát veszített, amiben jelentős szerepet játszott az uralkodóváltás is. A köztudottan a protestantizmushoz húzó Miksa halála, 1576. október 12-e után jelentős változást hozott a spanyol udvarban nevelkedett **Rudolf** trónra lépése.²⁷ A helyzet Magyarországon is érezhetően megváltozott, ami leszűrhető Bornemisza műveiből is. A kor problémáira érzékenyen reagáló író prédikációiban ekkoriban megszorodtak a személyes élet viszontagságaira történő utalások.²⁸

A változások jeleként értékelhető az is, hogy 1577-ben Telegdi az érsekség adminisztrátora lett, s a pápától, **Delfino** pápai nuncius javaslatára egy esztendőre megkapta az eretnenség bűne alóli feloldozás jogát.²⁹ Hogy volt-e alkalma ezzel a jogával élni, arra nincs adatunk. „Eretnekek” ugyan lettek volna, hiszen Telegdinek ismét nagy eréllyel kellett fellépnie a városban újra feltűnt protestáns prédikátorokkal szemben. 1579. február 8-án a király megintette a nagyszombati tanácsot, mert az a különböző ürügyek alatt ott megfordult protestáns papok működését tőle telhetően

²⁴ Schulek... i.m. 1939. 74.p.

Sibolti Demeter (? , ? – ? , ?) protestáns prédikátor. Wittenbergi tanulmányait befejezve előbb Semptén tanítószkodott, majd Jókán prédikált. 1576-ban Nagyszombatban lelkészkedett, ahonnan 1578-ban császári paranccsal elűzték. 1579-től Semptén prédikált. 1585-ben Csallóköz-Mátyusföld püspöke, majd győri lelkész lett.

²⁵ Az evangeliomoknak, mellyeket uasarnapokon és egyeb innepeken esztendoe által az anyaszent-egyhazba oluasni es predicalni szoktanac, magyarazattyanac elseo resze, mely magaba foglallya az adventtül fogua husvetig valo vasarnapi euangeliomokat egynehany egyeb innepeknek...euangeliomiual es az oltari szentsegrül valo harom predicatioual egyetembe. Iratot Telegdi Miklostvl, esztergomi prae-postvl. Bechbe MDLXXVII Apfl., 42. 280. 419. 436. és passim

²⁶ Schulek... i.m. 1939. 75-77. és 81. és 269-271.p.

²⁷ Both... i.m. 1899. 75.p.; Brösztel... i.m. 1895. 810.p. Az általánosan elterjedt vélekedéssel szemben Rudolf nem volt bigott katolikus. Személy szerint a vallási türelemre hajlott, egyaránt idegenkedett a protestantizmustól és az ellenreformációtól. Udvarát megnyitotta a szabadgondolkodók előtt.

²⁸ Bornemisza... i.m. 1977. 140.p.

²⁹ Schulek... i.m. 1939. 80.p.

Delphinus Zakariás (Velenca, 1527. május 29. – Róma, 1584. január 9.): bíboros. Részt vett a trienti zsinaton, ezt követően IV. Pius, majd IV. Pál pápa követe Ferdinánd udvarában. 1565-ben a győri püspökség adminisztrátora, 1567-től bíboros. 1571-ben önként elhagyta püspökségét, és Rómába ment.

elősegítette, külön iskolát tartott és abban protestáns katekizmust taníttatott. (Ez egyébként az 1560-as királyi rendeletbe is ütközött.) Tudatta egyben, hogy a lelkiekre nézve továbbra is a most pécsi püspökké választott Telegdi gondjai alatt kell állniuk, s őt kell ismerniük „pro vestro supremo concionatore et animarum pastore.”³⁰

Mindezekből következik, hogy Telegdit munkája elismeréseként és talán támogatására is 1579. február 6-án pécsi püspökké nevezték ki. A Szentszék május 15-én erősítette meg e tisztségben. Püspöki kinevezésével együtt Rudolf királyi tanácsossá is megtegte. Mivel hódolt egyházmegegye jövedelmeihez nem jutott hozzá, s a 3 000 forintos tanácsosi javadalom sem fedezte a megnövekedett feladatokkal, költségekkel járó tisztségek kiadásait, az uralkodó az újsütetű pécsi püspök anyagi gondjait Zága falu odaajándékozásával kívánta enyhíteni. Ezzel párhuzamosan pedig jogot nyert arra, hogy kisebb javadalmakat egyházi személyeknek adományozzon.³¹ A legnagyobb királyi elismerést pedig minden bizonnyal az jelentette, hogy 1580-ban a királyi alkancellári tisztelet viselhette.³²

Telegdi pozíciói ekkorra tehát jelentősen megszilárdultak, így kellőképpen felvértezve vehette fel a küzdelmet legfőbb ellenfelével, Bornemisza Péterrel. Kettejük ellentétének kezdete azonban sokkal korábbi időpontra datálódik. Bornemisza már 1564 óta gyakran megjelent Nagyszombatban, Telegdi nem túl nagy öröme. Erélyes, nagy visszhangot kiváltó működésére hamar felfigyeltek, mivel az addig óvatos protestáns lelkészek tevékenysége megélenkült a környéken. Ezért Bornemisza az uralkodó elé idézték.³³ „Midőn az szombatiak hazugsággal megfogtattak volna, akkor Telegdi nagy gőggel és kevélyen prédikálószékből meghirdette és ijesztötte az többit is.”³⁴ Ehelyütt Bornemisza világosan utal rá, hogy a katolikus klérus fellépését ellene a többi lelkészre gyakorolt hatása indokolta.

A későbbiekben is állandó „kapcsolatban” álltak egymással. Működésük feltételei azonban, a hasonló körülmények ellenére meglehetősen különböztek. Jó példa erre az 1569-es országgyűlés, melyen mindketten jelen voltak. Amíg azonban Telegdi Miklós az esztergomi káptalan újdonsült második követe, addig Bornemisza

³⁰ Telegdi Miklós: A kereszténysegnecc fundamentomiról való rövid keonywechke, ki az szent irasnac külömb külömb heleiből kerdes es feleles keppen irattatott, es Telegdi Miklos mester által deac nyelwből magyar nyelwre fordítatott. Bechben. 1562. Raphael Hofhalter. Budapest, 1884. 135-136.p.; Both... i.m. 1899. 49.p.; Schulek... i.m. 1939. 81.p.

³¹ Both... i.m. 1899. 86. és 88.p.; Brösztel... i.m. 1895. 820-821.p.

³² Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai 1526-1848. Az udvari méltóságok archontológiája. Maecenas, é. n.[1988.] 28. és 101.p.

³³ Brösztel... i.m. 1895. 806.p.; Nemeskürty István: Bornemisza Péter, az ember és az író. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. 80-81.p. Bornemisza talán igaz lehet Bod Péter alábbi adata: „Telegdi Miklós prépost 1564-dik eszt. embereket fogadott, a kik azt bizonyítanak, hogy Sibólti Bornemisza Péterrel együtt a szentek képjeiket egybe törte, a nemességet a Király ellen támasztotta; de ezt senki el nem hitte.” In: Bod Péter: Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyar-országban élt tudos embereknek, nevezetesebben a' kik valami, világ eleibe botsátott írásk által esméretesekké lettek, 's jo emlékezeteket fen-hagyták historiájok. 1776. 239.p. Bornemisza aktivizálódása talán kapcsolatban állhatott Miksa trónra lépésével is. **Bornemisza Péter** (Pest, 1535. február 22. – 1584. Rárbok, 1584 első fele): költő, evangélikus egyházi és drámaíró, lelkész, nyomdász. Lefordította és átdolgozta Szophoklész Élektiráját, prédikációskötetet, vitairatot írt, katekizmust, agendát, énekeskönyvet adott ki.

³⁴ Bornemisza... i.m. 1977. 68.p.

Péter csak főúri kísérelő. Telegdi az országgyűlésen és az octavákon prédikált, Bornemisának pedig csak a gyűléstermekbe hívott istentisztelet alkalma maradt.³⁵

A két lelkész ellentéte azonban egy sokkal publikusabb, irodalmi formában is megmutatkozott. Bornemisza 1578 januárjában az országgyűlésen osztogatta Telegdi Posztilláinak első kötete ellen írt *Fejtegetés* című vitairatát. Persze Telegdi sem maradt adós: 1580-ban vitairattal válaszolt maga is a kihívásra.³⁶

A kortársakat azonban ennél az irodalmi vitánál jobban foglalkoztatta a magyar egyház vezetésének kérdése, mivel az esztergomi érseki szék már évek óta üresen állt. Ennek orvoslására, mint láttuk 1577-ben Telegdit az érsekség adminisztrátorává nevezték ki. A kinevezés provizórikus jellegét jelzi, hogy az új nuncius, **Porcia Bertalan** már 1578 nyarán fellépett az érsekség, valamint a knini és a pécsi püspökség betöltése érdekében. Egyben utasítást kért Rómától, hogy az egyik címzetes püspök érseki adminisztrátorrá történő kinevezésével, vagyis az addigi helyzet fenntartásával kapcsolatban milyen állásontra helyezkedjék. A Szentsezék határozott utasítása ellenére azonban a nuncius, látva az érsekség betöltésének reménytelenségét, az adminisztrátori kinevezés ellen nem lépett fel. Az érsekség és a püspökségek betöltésének ügyét az 1580-as, protestáns többségű országgyűlés is előhozta. „Mert fájdalmasan szemlélik, mint szállítatják le azoknak hatalma és tekintélye, akikben a közszabadság oltalmazóit látják” – írta 1580 februárjában a nunciushoz az országgyűlés egy katolikus résztvevője.³⁷

Az ügyet természetesen a pápa is támogatta. 1580-ban XIII. Gergely Telegdihez intézett levelében dicsérte őt buzgóságáért és kitartásáért, egyben kérte, hogy járjon közben a királynál az esztergomi érsek megválasztásáért.³⁸ Végül 1582-ben a pápai követ, **Bonomi Rudolf** császár udvarában is sürgette a püspöki székek betöltését. A király több püspökséget, így a csanádít, kninit, nyitrai, szerémit és váci, be is töltött, de az érseki széket nem. A király a kinevezés elöl azzal tért ki, hogy dönté-

³⁵ Schulek... i.m. 1939. 70-71.p.

³⁶ Nemeskürty... i.m. 1984. 255.p.; Bornemisza Péter: *Fejtegetés...* [Sempte, 1578.] Régi magyarországi nyomtatványok I. 1473-1600. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 419. sz. 405-406.p.; Nemeskürty István: *Bornemisza Péter kísértései*. Budapest, 1984. 180.p.; Telegdi Miklós: *Telegdi Miklosnac peechi pispökneec felelete Bornemisza Peterneec Fejtegetés neuü könyuére, melybe főképpen az io chelekedetekneec iutalmáruul valo igaz keresztyéni tudománt oltalmazza...* Nagyszombatba MDLXXX. RMNY I., 1971. 476. sz. 445-446.p.

³⁷ Fraknói Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. MTA, Budapest, 1895. 266-267.p.; Az országgyűlés buzgalmát magyarázhatja az is, hogy csak a kinevezésekkel lehetett teljes a Magyar Kamara! Vagyis a Habsburg udvar abszolutisztikus törekvéseivel szembeni rendi összetartozás tudata erősebb volt a felekezeti ellentéteknél. Ugyanerre utal Radéczy István egri püspök, királyi helytartó néhány évvel későbbi, 1583. március 13-án kelt, a királyhoz intézett levele is: „Titkos összeesküvés létezik a rendek közt, hogy Felseged kívánataiban a jövő dietán meg ne egyezzenek, ha nádort és érseket nem ad az országnak.” A rendek felháborodása teljes mértékben megérthető, hiszen a király utáni két legfontosabb közjogi méltóságról volt szó.

Radéczy István (? , ? – ?, 1586. február 4.): költő, irodalompartóló főpap. 1568-tól nagyváradi, 1572-től egri püspök, királyi helytartó. Pozsonyi háza tudósok és költők találkozóhelye.

³⁸ Koller, Josephus: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*. Pozsony, 1782-1812. VI. kötet, 321.p. és 335.; Both... i.m. 1899. 123.p.; Töredék Telegdi Miklós életéből. In: *Tudományos Gyűjtemény*, X. kötet. 1817. 73-75.p.

sével sem **Draskovics György**-öt, sem **Radéczy István**-t nem akarja megsérteni. A nuncius, belátva, hogy az érsekség betöltését el nem érheti, maga javasolta, hogy a király egy felszentelt püspököt az érsekség adminisztrátorává nevezzen ki, akit a pápa meghatározott időtartamra megerősítene. Jelöltjét, Telegdit, az addigi adminisztrátort a király még az országgyűlés alatt tisztségében megerősítette.³⁹

A régi-új adminisztrátor jogkörének megállapítása azonban komoly nehézségekbe ütközött. A káptalani javadalmak adományozásának tekintetében a király kegyúri jogát rendszerint minden érsekre és püspökre átruházta. Telegdi kijelentette, hogy ha ezt a jogot nem kapja meg, az adminisztrátori tisztelet nem vállalja el. Radéczy István helytartó - aki a király távolléte alatt az üresedésben lévő érseki és püspöki káptalanok javadalmainak vonatkozásában az adományozás jogát gyakorolta - azzal fenyegetőzött, hogyha a király ezt a jogát Telegdinek engedi át, lemond a helytartóságról. A nuncius közbenjárására kompromisszumos megoldás született: az esztergomi káptalanban a javadalmakat a helytartó adományozza, de az adminisztrátor javaslata alapján. Ugyanakkor a nuncius a királynál és **Ernő** főhercegnél szorgalmazta, hogy Telegdi javadalmazásában bőkezűen járjanak el.⁴⁰ 1582-ben a király neki is ajándékozta a Boldogságos Szűzről nevezett ipolysági prépostságot, azzal a kikötéssel, hogy az addigi javadalmat el kell tartania.⁴¹

Hogy a prépostság adományozásában közreműködött-e a nuncius, az igen kétséges, mivel viszonyukat erősen beárnyékolta a jezsuiták visszatelepítésének az ügye. Az országgyűlés befejezte után ugyanis Bonomi Nagyszombatba látogatott, ahol Telegdi nagy tisztelettel fogadta, és házában szállásolta el. Itt megállapodásra jutottak, hogy a domonkos apácák kezén levő templomot az újonnan betelepülő jezsuiták kapják. Később a Telegdihez intézett levelében a nuncius erősen fájlalta, hogy a nagyszombati jezsuita kollégiumról vele folytatott megbeszélések haszontalanok és hiábavalók voltak. Ám a kollégium alapításáról ennek ellenére sem tett le. A nagyszombati jezsuita kollégium felállításához még annak ellenére is ragaszkodott, hogy a rendfőnök nem volt képes Magyarországra rendtagokat küldeni. 1582 május közepén jelentette Rómának, hogy a templom fel van szentelve, a kollégium részére 1 500 forint évi jövedelem áll rendelkezésre, az építkezés céljaira hasonló összeget próbál szerezni. Azonban az apácák, talán Telegdi sugallatára, vonakodtak átadni a templomot. Telegdi az egyházmegyei papnövelvét és annak jövedelmét sem engedte beolvastani a kollégiumba. Radéczy szintén ellenezte a dolgot.⁴²

³⁹ Both... i.m. 1899. 123-124.p.; Fraknói... i.m. 1895. 269.p.; Fraknói Vilmos. Magyarország egyházi és politikai összekötöttesei a római szent-székkal III. kötet 1526-1689. Budapest, 1903. 200.p.; Koller, VI. 321-323.p. Az adminisztrátori kinevezést Bonomi, mint fentebb is láttuk, csak ideiglenesnek tekintette, mint ahogy lényegében az is, s visszahívása előtt, 1584 végén ismét szorgalmazta az érsekség betöltését.

Bonomi Ferenc János (Cremona, 1536. – Lüttich, 1587.): pápai nuncius. Borromeo Károly munkatársa. 1572-től vercelli püspök, 1578-tól svájci nuncius és vizitátor, ahol Trient szellemében fejti ki tevékenységét. 1581. szeptember 20-án bécsi nunciusként a császári udvarhoz került.

⁴⁰ Fraknói... i.m. 1895. 269-270.p.; Fraknói... i.m. 1903. 201.p.

⁴¹ Both, 1899. 125.; Gulyás Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és a XVI. században. Budapest, 1931. 187-188.p.

⁴² Fraknói... i.m. 1903. 201-202.p. Lukács... i.m. II. kötet, 1976. 280-281. és 292-293.p.; Telegdinek a jezsuiták Magyarországra telepítését ellenző állásfoglalását bizonyítja a rend bécsi provinciálisának a ge-

Hogy ebben a fogas kérdésben az állásfoglalás mennyire nem egyértelmű, arra jó példa **Pálffy Miklós**, Telegdi „harcostársa”, barátja, aki még anyagilag is támogatja a kollégiumot. Érintkezésbe lépett továbbá Radéczy mellett Telegdivel, aki azonban továbbra is ragaszkodott álláspontjához. Pálffy Miklósnak a jezsuita kollégium ügyében kifejtett aktivitását méltatta a nuncius 1584-ben kelt több levelében is, ugyanabban az évben pedig a pápa üdvözlő irattal tisztelte meg. Mindez a jezsuita kollégiummal kapcsolatos nézetkülönbség nem befolyásolta a kettejük szívélyes, mondhatni baráti viszonyát. 1585 decemberében Pálffy Miklós gyermekének születése alkalmából Telegdi személyesen kívánt gratulálni, de ezt egészségi állapota nem tette lehetővé. 1586 tavaszán pedig Pálffy egyik familiáris levélben számolt be urának Telegdi állapotáról.⁴³

A nuncius és Telegdi nézetkülönbsége a jezsuiták visszatelepítésének kérdésében nem változtatott Telegdi Róma-hűségén sem. Ennek bizonyítéka az 1582. augusztus 25-én a pápához írott levele. Ebben ecsetelte a töröktől és az eretnekek titkos és nyílt mesterkedéseitől sújtott hazája állapotát. Így a katolikus hit védelmében folytatott munkálkodása, megromlott egészségi állapota megakadályozza római útját. Ezért a magyar püspökök nevében **Diotalevi Ferenc**-et küldte a Szentatyához.⁴⁴ Hogy az „eretnekek” mesterkedése ne legyen oly hatékony, arról Pálffy Miklós pozsonyi főkapitánnyal együtt gondoskodott. Pálffy 1582 elején eltávolította a pozsonyi várhoz tartozó falvakból a protestáns prédikátorokat. Az év őszén Bonomi felhívta Telegdi figyelmét a Fuggerek birtokán, a vöröskői uradalom területén működő protestáns prédikátorokra. A következő évben az uradalom Pálffy kezébe került, s valószínűleg innen is elűzte az „eretnek” prédikátorokat, mivel 1584 júniusában **Possevino** azt jelenthette a Kúriának, hogy Pálffy Pozsony vidékén 4 000 jobbágyot térített vissza. Ősszel a komáromi kapitányságot elnyerve innen is elűzte a prédikátorokat.⁴⁵

Hogy a vallási küzdelmekben ilyen nagy szerepe van a kapitány „pártállásának,” hitvallásának, azt Telegdi saját bőrén is tapasztalhatta.⁴⁶ Bonomi nuncius magyarországi látogatása során eljutva (Érsek)Újvárra azt állapíthatta meg, hogy az esztergomi érsekség jövedelmeiből épült várban a katolikus templom számára kijelölt helyen a protestáns kapitány istállót állított fel. A kérdésben a királynál és Ernő főhercegnél is közbenjárt, mire 1584 tavaszán jelenthette Rómába, hogy a ki-

nerálishoz küldött, 1583. október 24-i jelentése is. Érdemleges visszhang nélkül maradt Bonomi 1584. augusztus 20-ai levele is, melyet a kollégium fenntartása, javadalmazása ügyében Telegdihez intézett.

⁴³ Jedlicska Pál: Erdődi báró Pálffy Miklós. In: Századok, 1882. 442-443.p.; Jedlicska: Adatok báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához, 1552-1600. Eger, 1897. 188. és 225.p.

Pálffy Miklós (?; 1552. december 4.– Vöröskő, 1600. április 23.): főúr, főispán. 1580-ban Pozsony vármegye főispánja, 1582-ben királyi belső tanácsos, 1584-ben Komárom vármegye főispánja, Komárom kapitánya. XIII. Gergely 1584-ben, VIII. Kelemen 1595-ben kelt brevéjében méltatta vallásos buzgalmat.

⁴⁴ Kollányi... i.m. 1905. 371-372.p.

Diotalevi Ferenc (?; ? – ?; ?): talán azonosnak tekinthető Diotalányi Ferencsel, aki 1593-ban sági prépostként fordul elő a forrásokban.

⁴⁵ Schulek... i.m. 1939. 136-137.p.; Lukács... i.m. II. kötet, 1976. 292-293.p.

⁴⁶ Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000.

rály a pécsi és egri püspököt, Telegdit és Radéczyt az újvári templom építésére felhatalmazta.⁴⁷

Közben azonban Telegdi sem tétlenkedett. 1583-ban tevékenyen közreműködött Sopron visszatérítésében is. **Istvánffy Miklós**-sal együtt az ügyben kiküldött bizottság tagjaként a város lutheránus tanítóinak és papjainak eltávolítását sürgette.⁴⁸ Talán ez, a katolicizmus terjesztésének ügyében tanúsított buzgalma is közrejátszott abban, hogy a fenti, a jezsuitákkal kapcsolatos huzavona továbbra sem befolyásolta negatívan Telegdi megítélését a Szentszéknél. 1584-ben ugyanis ismét maga Bonomi látogatott el Nagyszombatba, ahol talán nem minden hátsó gondolat és meggyőzési szándék nélkül - átadta Telegdinek **V. Pius** pápa, XIII. Gergely pápa által némileg módosított, *In Coena Domini* bulláját. Ez a Szentszéknek fenntartott bűnök jegyzékét tartalmazta. Ez a kitüntető bizalom bizonyította Telegdinek a Szentszékhez való, a kelleténél talán nagyobb, de a korban egyáltalán nem szokatlan és megmagyarázhatatlan, semmiképpen sem vak hűségét.⁴⁹

A katolikus-protestáns ellentéteket tovább élező naptárreform ügyében is természetesen a pápaság mellett foglalt állást Telegdi. A XIII. Gergely nevével fémjelzett naptárreform értelmében 1582. október 4-e után közvetlenül 15-e következett. A naptárreformot az tette szükségessé, hogy a julianusi naptár évei 11 perc 14 másodperccel hosszabbak voltak a valódi évnél, ezért ez a naptár „késlett.” A 16. században az eltérés már tíz napra rúgott. XIII. Gergely pápa a **Lilius Aloysius** vezette naptárreform-bizottság javaslatára 1582. február 24-én kiadott bullájával elrendelte az új naptár bevezetését.⁵⁰

Telegdi 1583-ban az év utolsó negyedére vonatkozó kalendáriumot ki is adta nagyszombati nyomdájában, mely tartalmazta a XIII. Gergely által az egyes napokhoz rendelt szentírási szakaszokat.⁵¹ Ez a pápai döntés – és annak bevezetése hazánkban – széleskörű ellenkezést váltott ki a protestáns Magyarországon. Az ellenkezést részben az okozta, hogy az intézkedést a király nevében Draskovics György királyi helytartó rendeletként, a rendek megkérdezése nélkül kívánta

⁴⁷ Fraknoi... i.m. 1903. 201. és 203.p.; Matunák Mihály: Érsekújvár második alapítása. In: Hadtörténeti Közlemények, 1897. 105-106.p.; A kérdés azonban nem ilyen egyszerű! Az új erőd avatásakor ugyanis, 1582. október 2-án a templom számára kijelölt helyen maga a főkapitány mondott imádságot, miután azt az istentiszteletről deszkafödéllel tették alkalmassá. A körülményekből kitérni azonban, hogy itt protestáns templomról lehetett szó. Matunák Mihály: Érsekújvár második alapítása. In: Hadtörténeti Közlemények, 1897. 105-106.p

⁴⁸ Zoványi... i.m. 1977. 287-281.p.

Istvánffy Miklós (Kisasszonyfalva, 1538. december 8. – Vínica, 1615. április 1.): költő, történetíró, politikus. 1578-tól királyi tanácsos, 1581-től alnádor. Fő műve a *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXVII*.

⁴⁹ Both... i.m. 1899. 123-124.p.; Tudományos Gyűjtemény, 1817. 73-75.p.; Szántó Konrád: A katolikus egyház története II. Ecclesia, Budapest, 1985. 138.p.

⁵⁰ A reform a további késést úgy szüntette meg, hogy kimondta: a kerek százas esztendőek közül ezután csak a 400-zal oszthatók lesznek szökőévek.

Lilio, Aloisio (? , 1525 – ?, 1576): naptárjavító, olasz orvos. Kezdetben a perugiai egyetem professzoraként, majd Rómában orvosként tevékenykedett. XIII. Gergely főleg az ő javaslata alapján rendelte el a naptárreformot.

⁵¹ Bruckner Győző: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben, 1520-1745-ig I. Budapest, 1922. 178.p.

életbe léptetni. A rendeletet először csupán a katolikusok fogadták el, főleg a papság, később Draskovics helyi rendelkezéseinek hatására a városok is. Néhol, például Kassán mindenfajta ellenkezés nélkül fogadták, néhol, például Bártfán türelmi időt kértek, néhol pedig, mint például Sáros vármegyében az országgyűlés elé utalták a kérdést. Mindezek a feszültségek a kérdés tágabb összefüggéseit is jelzik. Sokan ugyanis a naptárkérdést nemcsak politikai, hanem vallási kérdésnek is tekintették, mivel az a pápa tekintélyét nagyban emelte. E mellett a rendelkezés iránti ellenszenvet csak fokozta **Bornemisza Gergely** váradi püspök és szepesi prépost levele, melyben az új naptár behozatalával a régi egyházi szertartások megtartását is követelte. Végül a kérdés az 1587-88-as országgyűlés elé került, mely az 1588: XXVIII. törvénycikkben érvényre emelte az új naptárt.⁵²

PÉCSI PÜSPÖK

Telegdi munkája elismeréseként 1579. február 6-án pécsi püspökké nevezték ki. A Szentszék a kinevezést május 15-én erősítette meg. A török jelenléte miatt azonban több más püspökhöz hasonlóan Telegdi is csak a címet viselte. A címzetes és a valós joghatósággal rendelkező püspökök között azonban az ország és a korona nem tett különbséget.⁵³

A különbség abból adódott, hogy az 1543 óta török kézen levő székhelyét Telegdi még csak meg sem látogathatta. Így ennek is köszönhetően egyházmegegyének állapota aggasztó képet mutatott. A Drávántúl mindenféle egyházi felügyelet alól kiesett, a Dráván inneni részeken pedig az „áriánusok” – értsd: unitáriusok – és lutheránusok „szaporodtak el.” A papok száma megfogyatkozott, az egyházak elszegényedtek.⁵⁴ A pap nélkül maradt katolikus hívek közül némelyik elvállalta a többiek lelki gondozását – papi képzettség, illetve felszentelés nélkül. Ezek az „álpapok” – akiket később licenciátusoknak neveztek – keresztek, eskettek és vezették a közösség ájtatosságait.⁵⁵ A katolikus közösségek megmaradásáért

⁵² Zoványi, 1977. 289-290. és 292-293.p.; Szádeczky Lajos: A naptár-javítás történetéhez 300-ados évfordulója alkalmából. Századok, 1882. 657-658.p.; Bruckner... i.m. 1922. 178-179.p.; Bagyary Simon: A magyar művelődés a XVI-XVII. században. Szamosközy István történeti maradványai alapján. Esztergom, 1907. 156.p.. A zűrzavar, ellenállás addig fajult azonban ezt követően is, hogy az 1599: XLV. törvénycikknek büntetés terhe mellett kellett előírnia az új naptár használatát. Az átmenet nehézségeit jelzi azonban, hogy Szamosközy történeti munkájában többször is kiteszi a „régí és új kalendárium”, szerinti megkülönböztetést.

⁵³ Both... i.m. 1899. 86-87.p.; Brösztel... i.m. 1895. 820-821.p. Ezzel közvetett módon elismerte a pápa, hogy a beiktatás joga Magyarországon lényegileg a királyt illeti meg.; Csiszmadia Andor: Állam és egyház I. Istvántól II. Józsefíg. A magyar királyok és az egyház vitája a főkegyúri jogról. Világosság, 1964. 14-19.p.

⁵⁴ Fraknoi... i.m. 1895. 262.p.; A kutatók véleménye megoszlik abban a kérdésben, hogy a protestantizmus hódoltságbeli terjedésében mekkora szerepet játszott a török jelenléte. A vallás tekintetében a török álláspontot valószínűleg a közömbösség, nem pedig a protestantizmussal szembeni tolerancia jellemezte. A döntő tényezőt a katolikus egyház általános szervezeti és morális válsága képezte. A törökök csupán „a katolikus egyház pozícióinak hódításuk miatt bekövetkező *meggyengítésével* segítették elő *önkéntelenül* is a reformáció 16. századi magyarországi diadalát.” (Szerző kiemelése) In: Pálffy... i.m. 2 000. 190-193.p.

⁵⁵ Szabó Pál Zoltán: A török Pécs 1543-1686. Pécs, 1941. 56.p. Ez a megjelölés igencsak szubjektív túlzás, hiszen Szabó forrása csak arról szól, hogy egyesek „szenteletlen létére [...] papokul szolgáltak (sic!)”. In: Has Mihály: Baranya. Pécs, 1845. 264.p. A mai kutatás szerepüket, tevékenységüket sokkal

igen sokat tettek ezen a területen a hódoltság déli kereskedelmi kapcsolatainak irányműködését átvevő ragúzai (olasz) kereskedők. Pécssett 1565-ben a katolikus hithez hű olasz származásúak szereztek maguknak egy István nevű papot. Ő azonban elszigetelve minden egyházi felsőbbeségtől, néhánymagával nem tudta a rábízott hívek lelki gondozását ellátni.⁵⁶

A hódoltság vallási helyzetével nyilván XIII. Gergely is tisztában volt, ezért küldte **Drakalicza Bonifác** stagnoi püspököt apostoli vizitátorként Dél-Magyarországra. 1580. február 12-én kelt megbízatása részletes, a hódoltsági állapotok ismeretét tükröző gyakorlati útmutatást is tartalmazott.⁵⁷ 1581 nyarán eljutott Pécsre is, ahonnan szeptember 17-én kelt jelentésében beszámolt arról, hogy gondoskodott a püspökségről. A források azonban ennek a kijelentésnek ellentmondanak. Működésével sem missziós társa, sem az egyházmegye megmaradt papjai nem voltak megelégedve. Ebből kifolyólag **István**, pécsi, **Mihály**, bicsérdi és **György**, berkesdi plébános 1581. augusztus 18-án levelet írt a pápának. A levél két pontja igen elgondolkodtató! Az egyik, hogy a pécsi egyházmegyes papok kéri a pápától, hogy bízza őket a boszniai püspökre. Kérésüket azzal indokolták, hogy neki szóban és tettben hatalma van a török előtt. Telegdi pedig a török miatt nem mer idejönni, ami egyértelmű az egyházmegye feladásával, elárulásával. A másik kérésük, hogy engedje meg a Szentatya István plébánosnak, hogy a kérelmezőket az egyházi rendekkel felavassa. Ez talán a licenciátus intézményének a bevezetését, szentesítését jelentette volna, ám mivel kánonoknak egyáltalán nem felelt meg, a pápa még csak válasza sem méltatta a kérést.⁵⁸

A három egyházmegyes pap levele rávilágít a hódoltságbeli egyházmegyek legsúlyosabb gondjaira. A király a hódoltsági egyházmegyek élére történő püspöki kinevezéseket csak jövedelem-kiegészítési lehetőségnek szánta, s ezért elsősorban konkrét hivatali szolgálatot, nem pedig hódoltságbeli, akár közvetett pasztorációt várt a megadományozottól. Sajnos így vélekedtek a javadalmazottak is! A királyi magyaror-

pozitívabban értékeli.; Sávai János: Missziók, mesterek, licenciátusok. Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról II. Szeged, 1997. 75-108.p.

⁵⁶ Szerepüket 1550-ben Prodanisius György vörösmarti lelkész jellemezte: „Nagy harcban vagyunk a római katolikusokkal, akiket az olasz kereskedők, akik Magyarországnak ezen a részén úzik mesterségüket, annyira támogatnak, hogy emiatt sok vesződségünk és munkánk van, mert ezek ügyük előmenetelét nem áttallották a török tisztségviselőknél pénzzel elősegíteni; ily módon a még bizonytalanokodó híveket letérítik az igaz útról.” Íme a törökök híres toleranciája! Németh Béla: A mohácsi vésztől a török kiűzetéséig In: Várady Ferenc (szerk.): Baranya multja és jelenje II. kötet, Pécs, 1897. 441. és 450-451.p.; Válaszúti György: Pécsi Disputa. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 18.p. A kusza felekezeti viszonyokra, és István pap egyéniségére jellemző, hogy míg az 1574-es harsányi disputában vesztes unitárius lelkészt protestáns ellenfele kivégeztette, addig az 1588-as pécsi disputa protestáns résztvevőit a vita után István pap látta vendégül!

⁵⁷ Vanyó Tihamér: A hazai hódoltság vatikáni források tükrében. In: Vigilia, 1973. 94.p.; Fricsey Ádám: Katolikus iskolák a hódoltságban. In: Pázmány Péter emlékezete. Roma [Detti], 1987. 263.p.

Drakalicza Bonifác (? - ?) stagnoi püspök. A trienti zsinat teológiai szakértője, 1571-től boszniai vizitátor. 1581-1582-ben Dél-Magyarországon vizitált, s 1582-ben Temesvárott halt meg.

⁵⁸ Várady... i.m. 1897. 451.p.; Fricsey Ádám: Egyházmegyének a török hódoltság alatt In: A Pécsi Egyházmegye Schematizmusa. 1981. Pécs, 1981. 74-75.p.; A levelet közli: Koller, VI. 336-338.p.; Várady... i.m. 1897. 451-452.p.; Fricsey... i.m. 1987. 264.p. A kortársakhoz hasonló félreértésnek lett áldozata Fraknoi is, aki Miklós (sic!) pécsi plébános püspökké szentelésének kérelmét említi.

szági felsőklérus és a hódoltsági helyi egyház között – a 16. század utolsó évtizedeiben mindenképpen – a spirituális és egyházi kapcsolat teljesen megszakadt.⁵⁹

A hódoltsági egyháztörténet eme krízisének a háttérben azonban mélyebb, strukturális változások is elképzelhetők! Korszakunkban ugyanis a térség szinte teljes egészében „elszerebesedett” etnikai viszonyai, ezzel együtt kulturális kötődései mellett a közigazgatás, adóztatás keretei is alapvetően átrendeződtek: a balkáni szisztéma, a török berendezkedés kissé északabbra húzódott.⁶⁰

Telegdi püspöksége kapcsán is a fenti tendenciák érvényesülésével számolhatunk. Pécsi püspökként egyetlen érdemleges főpásztori intézkedése az volt, hogy igyekezett némi jövedelmet húzni a püspöki méltóságból. Szigetvár eleste után azonban a pécsi püspökök több mint fél évszázadon át semmi jövedelmet nem tudtak behajtani egyházmegyéjükből tized vagy tizedválság címén. Így nem maradt más választása, mint hogy intézkedett a pécsi székesegyház elrabolt kincseinek megkeresése és visszaszerzése érdekében. A pozsonyi káptalan 1579. április 8-án Telegdi kérelmére tanúk kihallgatásával vizsgálatot tartott a székesegyház kincseiről. A vizsgálat azonban nem járt kézzelfogható eredménnyel.⁶¹

A sikertelenség azonban nem Telegdi tehetetlenségét bizonyította. Nem Telegdi volt ugyanis az első, aki érdeklődött a kincsek iránt. A pécsi püspöksége idején Draskovics által Pozsonyba vitt kincseket utóbb **Dudith András** magához vette. Nősülése után, 1567-ben a pozsonyi országgyűlésen több főpap vádat emelt Dudith ellen. Ő azonban akkor tisztázta magát a vádak alól: a kincsek egy részét elzalogosította, más részét eladta. Az összeget pedig saját korábbi, püspökségéből fakadó kiadásai fedezésére fordította.⁶² Telegdi, belátván, hogy a pécsi püspökség ügyeire semmi befolyással nem rendelkezik, 1580-ban dispencziót kért Rómától a rezideálás kötele-

⁵⁹ Szakály Ferenc: Katolikus hierarchia a török hódoltságban. In: Egyházunk a változó világban. Esztergom, 1991. 245-247. p. Hogy ez mennyiben járult hozzá a helyi egyházzervezet szinte teljes összeomlásához, annak mértéke még vitatott. Néhány apró tény egybeesése azonban arra utal, hogy a probléma lényegével Rómában is tisztában lehettek. A Szentszék 1571-ben éppen akkor gördítette az első akadályokat a hódoltságba kinevezett főpapok megerősítése elé, amikor V. Pius Drakalicza Bonifácot apostoli vizitátorként Boszniába küldte. Róma tehát igyekezett áthidalni a felsőklérus és a helyi egyház közötti földrajzi távolságot, ám erre ekkor és még jó ideig később is, nem volt meg a reális lehetősége.

⁶⁰ Pálffy... i.m. 2000. 44.p. Pálffy a Dél-Dunántúlról, Baranyáról nem tesz külön említést, de más forrásokból egyértelműsíthető, hogy a fenti folyamatok jelentős mértékben (egyház)megyénkben is lezajlottak.

⁶¹ Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 464.p.; Tímár György: A pécsi címzetes (választott) püspökök birtokmegőrző törekvése a török hódoltság idején. Kézirat, 1998. (A kézirat rendelkezésemre bocsátásáért köszönettel tartozom a szerzőnek); Tímár... i.m. 1998. 5. és 26.p.; A „kincskeresésnek” utóélete is volt. Vinkovics Benedek, aki 1630 október vége és 1637 májusa között viselte a pécsi püspöki címet – 1636 decemberében a pécsi egyházmegyei intézmények birtokaira és egyéb javaira vonatkozó okiratokat kerestetett az esztergomi káptalan levéltárában. A székesegyház kincseinek eltűntével kapcsolatban is akadt néhány irat, magukat a kincseket azonban már nem lehetett előkeríteni. Tímár... i.m. 1998, 17-18. és 26.p.

⁶² Tudományos Gyűjtemény, 1817. 72-73.p.; Károlyi Árpád: Dudith András és a pécsi régi székesegyház ékszerei. In: Archaeológiai Értesítő, 1879. 319-323.p.; Both és Friczy is elmarasztalta ez ügyben Dudithot, mint láttuk, alaptalanul.

Dudith András (Buda, 1533. február 16. – ?, 1589. február 29.): püspök. 1561-ben tinini, 1562-ben csanádi, 1563-ban pécsi püspök. A magyar egyház egyik követeként vett részt a trienti zsinaton, ahol a papok nősülését sürgette. 1567-ben egyházi tisztségéről lemondott és megházasodott.

zetsége alól. Ezt minden valószínűség szerint meg is kapta, s így hozzáláthatott, hogy ambícióit, törekvéseit az egyház érdekében más szintereken juttassa érvényre.⁶³

A PÁLYA CSÚCSA

Püspöki kinevezését követően Rudolftól elnyerte a belső titkos tanácsosi címet, így az országos politika alakítóinak sorába lépett. Politikai szerepének növekedtét jelzi, hogy 1582. január 1-jén részt vett a rendek küldöttségében, melyet az uralkodóhoz menesztettek. A legáció célja az volt, hogy meggyőzzék a királyt, ne Ernő főherceget küldje maga helyett, hanem személyesen jelenjék meg az országgyűlésen. Rudolf 1582. január 4-én fogadta a küldöttséget, köztük Telegdit is. A király biztosította őket a sérelmek orvoslásáról, majd január 13-án, Ernő társágában megjelent a rendek közt.⁶⁴ 1583-ban az idős Draskovics György bíborost helyettesítette, s ő olvasta fel a rendek előtt a királyi előterjesztést. A rendi sérelmet egy külön leirat tárgyalta, mely régóta az első volt abban a tekintetben, hogy a sérelmek egy részének orvoslását is tartalmazta. Az előterjesztést magyarul is felolvasták, valószínűleg Telegdi. A rendek azonban elutasították a leirat tárgyalását, mivel nem az összes sérelem talált orvoslásra benne.⁶⁵

Az alsótábla üzenetére válaszoló főrendi küldöttségnek Telegdi ismét tagja volt. Felszólította az alsótáblát, hogy fontolja meg döntését, figyelmükbe ajánlotta, hogy a király négy fontos végvárba magyar kapitányt nevezett ki. Tudatta továbbá, hogy a főrendek felirati javaslatot szerkesztenek, melyet az alsótáblával közölni fognak. Április 10-én ismét megjelent a küldöttség, köztük Telegdi, a főrendek felirati javaslatával. Az alsótábla másnap a javaslatokat lényeges módosításokkal küldte vissza. 12-én Telegdi még kísérletet tett a megegyezésre, ám a követek hajthatatlannak bizonyultak, nem fogadták el a főrendek javaslatát az adómegajánlásról. Így a főrendek kényszerültek elfogadni az alsótábla javaslatát.

A király válaszát Telegdi ismertette a kancellár helyetteseként, magyarul is! 16-án a főrendek küldöttsége, tagjai közt Telegdivel, megjelent az alsótáblánál, de sikertelenül működött közre a megegyezés érdekében. Ugyanez történt 18-án is. 19-én az alsótábla követeket küldött a királyhoz, s ott megígérték az adót. Később ugyan visszavonták, ám 26-án végül mégis megszavazták a király ígéretei fejében.⁶⁶

Az 1582/83-as országgyűlés tehát nagyjából a korszak többi diétájához hasonlóan zajlott. Az országgyűlés királyi javaslattal kezdődött, melyet azonban a rendek még tárgyalni sem akartak, míg panaszai, sérelmeik nem orvosoltattak. Hosszas alkudozás után pedig sikerült leszerelni a rendeket, s a királyi előterjesztéseket megtárgyalni, az adót megszavaztatni.⁶⁷

Figyelmet érdemel ebből a szempontból Telegdi magatartása. Mint az uralkodótól erősen függő főrend, jelentékeny tényleges javadalommal nem rendelkező

⁶³ Fricsy... i.m. 1981. 76.p.; Telegdi jogászai, valamint irodalmi tevékenysége külön tanulmány(oka)t érdemelne, így azok - még csak érintőleges - tárgyalása is meghaladná e dolgozat kereteit.

⁶⁴ Brösztel... i.m. 1895. 820. és 824.p. A Magyarország, Ausztria és Lengyelország közti határviták kiegyenlítésére kiküldött bizottságnak is tagja volt; Fraknói... i.m. 1881. 5-6.p.

⁶⁵ Fraknói... i.m. 1881. 122-123.p.

⁶⁶ Fraknói... i.m. 1881. 123-124. 126-127. 133.p.; Both... i.m. 1899. 129.p.

⁶⁷ Magyarország története 3. 1987. 620-621.p.

főpap a király érdekeit tolmácsolta a rendek felé. Ám mivel maga is a magyar rendiség kötelékében, annak keretei közt rendelkezett különböző jogokkal, a rendek érdekeit is szem előtt kívánta tartani. Helyzete így valamelyest a 17. század eleji rendi ellenzéki mozgalom katolikus tagjainak tudathasadásos állapotára emlékeztetett.⁶⁸ Ilyenfajta "ellenzéki" magatartását bizonyítja egy 1586. január 11-én kelt levél, mely arról tudósít, hogy Pálffy Miklós a pécsi püspök házában - s nyilván annak tudtával és beleegyezésével, **Nádasdy Ferenc**-cel a protestánsok egyik legfőbb patrónusával, "valami országos dolgokról" tanácskozott.⁶⁹

Amint látjuk, Telegdi ezen a téren is, a politikai, közéleti szereplés színpadán is, felvette a versenyt mind főpap elődeivel, mind protestáns vetélytársával, Bornemiszával. Írói, egyházpolitikai működésével ellentétben nem egyháza kifejezett érdekeit állította előtérbe, hanem azon túllátva országa sorsát tartotta szem előtt. Ám eközben sem tagadta meg katolikus identitását, s közvetve egyháza érdekeit is szolgálta. Egyházfő elődeihez hasonlóan cselekedett Telegdi politikai téren is: országa, s egyháza sorsát kívánta szem előtt tartani egyidejűleg!

ÖSSZEZÉS

Telegdi Miklóst 1586. április 22-én temették el Nagyszombatban, a Szent Miklós templomban, a Boldogságos Szűz oltára előtt. Végrendeletében egyszerű temetést kért, mivel pénzéből nem futotta volna többre. **Kutassy János**-t a király figyelmébe ajánlotta - utódjául javasolta. Megemlékezett **Mossóczy Zakariás**-ról is. Nem feledkezett meg egyháza, országa érdekeiről sem: végrendeletét azzal zárta, hogy a király csak érdemes és magyar papokat nevezzen ki kanonoknak.⁷⁰

Végezetül megkíséreljük a mintegy öt évtizedes pálya mérlegét megvonni. Ennek elsődleges viszonyítási alapja és értékelési szempontja az életmű, a maga egészében.

Bihari jobbágyfiúból az egyházi hierarchia csúcsára emelkedve több mint egy évtizedig kormányozta mélypontra süllyedt egyházát, s nem is eredménytelenül. Iskolát vezetett, nyomdát alapított, prédikációkat, hitvitázó iratokat, szertartáskönyveket írt és adott ki. Erélyesen fellépett egyháza visszásságai és a protestáns felekezetek ellen. A hívek széles rétegeit kívánta megnyerni a katolicizmus számára. Ezért írt inkább „népszerű,” semmint „tudós” műveket, s adott ki magyar nyelvű népénekeket.

⁶⁸ Benda Kálmán: Habsburg abszolutizmus és rendi ellenállás a XVI-XVII. században. Bp., 1976. 40-42.p.

⁶⁹ Nagy László: Az erős fekete bég. Nádasdy Ferenc. Budapest, 1987. 68.p.

Nádasdy Ferenc (Sárvár, 1555. október 6. – Sárvár, 1604. január 4.): hadvezér, királyi főlovászmester, Dunán inneni főkapitány. A lutheránus irodalom és művelődés mecénása.

⁷⁰ Both... i.m. 1899. 134-135.p.; Uray Piroska: Pécsi Lukács. In: Szent Ágoston doktornak elmélkedő, magánbeszélő és naponként való imádsági. Budapest, 1988.

Kutassy János (? - ? – Nagyszombat, 1601. szeptember 16.) 1577 és 1592 között esztergomi kanonok, 1586. október 19-én esztergomi nagyprepost és érseki helynök, 1587. október 3-1592-ig pécsi püspök. 1592-97-ben győri püspök 1597-től haláláig esztergomi érsek, királyi helytartó.

Mossóczy Zakariás (Rohosnik [Mossócz?] 1542. május 12. – Nyitra, 1587. július 20/22.) jogász. 1562 előtt nyitrai kanonok, 1573-tól knini, 1578-tól váci, 1583-tól nyitrai püspök. Telegdivel közösen, Nagyszombatban 1584-ben kiadták a *Decreta, constitutiones et articuli regum inlyti regni Ungariae* című törvénygyűjteményt, későbbi címén *Corpus juris Hungarici* első kiadását.

Nem hagyta figyelmen kívül országa érdekeit sem. Törvénygyűjteményt adott ki, bíraskodott, s részt vett az országgyűléseken. Talán származása folytán is érzékenyen reagált kora társadalmi problémáira. Mindezek alapján egy alapos humanista műveltségű, széles érdeklődésű, komoly közéleti szerepet vállaló, ám katolikus voltát, „anya-szentegyházát” soha nem feledő tudós főpap képe rajzolódik ki előttünk.

HÁBEL JÁNOS

PÉCS LEÍRÁSA AZ ELSŐ MAGYARORSZÁGI LEXIKONBAN

A lexikographia kezdetét hazánkban **Johann Matthias Korabinsky: Magyarország földrajzi, történelmi és terméklexikona** 1786-os németnyelvű, gótbetűs pozsonyi kiadásához köthetjük.¹ Mielőtt rátérek a szerző és mű bemutatására, majd pedig a PÉCS címszó magyar fordításának közlésére, egy rövid történelmi kitérőt kell tennem.

Tárgyalandó művünket ugyanis megelőzte az ún. Teréziánusi lexikon, amely a Magyar Királyi Helytartótanács rendeletére 1772-1773-ban lefolytatott országos felmérés adatait tartalmazza és *Lexicon universorum Regni Hungariae locorum populosorum etc.* címlappal terjesztettek Mária Terézia elé.² Ezt az Udvar kizárólagos használatára szánták, így az állami közigazgatás épp aktuális szempontjai alapján festett képet a Magyar Királyság településeiről. Az összegyűjtött anyag nyomtatásban csak 1920-ban jelent meg. A csaknem másfél évszázados kézirat váratlan és gyors publikálását nem a tudomány, hanem a politika érdekei kívánták meg. Mivel a településenként felvett kérdőívek egyebek mellett az ott beszélt nyelve(ke)t is rögzítették, a gróf **Apponyi Albert** vezette magyar delegáció a párizsi béketárgyalásokon ezt a történelmileg hűnek, politikailag pedig elfogulatlannak tekintett „lexikont” is fel kívánta használni a magyar nyelvhatár vonalának megállapításához.³ A kéziratoknak is megvan a maguk sorsa...

Első nyomtatott lexikonunk szerzője, **Johann Matthias Korabinsky**, annak a felvidéki németajkú evangélikus értelmiségnek a jeles képviselője volt, amelynek több generációját a korai német felvilágosodás pietista szellemiségét közvetítő pozsonyi líceum nevelte ki.⁴

Korabinsky Eperjesen született 1740. november 23-án.⁵ Szülei 16 éves korában a pozsonyi evangélikus líceumba adták, ahol szellemi fogékonyságára, kiemelkedő tehetségére előljárói hamar felfigyeltek. Később maga is a líceumban tanított, emellett engedélyt kapott egy leányiskola alapítására is, amely hét évig működött. 1769-ben az alsó-szászországi Rintelnbe utazott, ahol egyrészt az evangélikus város egyetemén képezte tovább magát, másrészt a korszerű német oktatási módszereket és tankönyveket tanulmányozta. Két év múlva visszatért és egy pozsonyi, majd

¹ Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn, in welchem die vorzüglichsten Oerter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich sind, vorgestellt werden. Von Johann Matthias Korabinsky. Preßburg, zu finden im Weber und Korabinskyschen Verlage. 1786. A továbbiakban: Lexikon

² Anton Tafferner: Das Theresianische Lexikon 1773 als topographische Quelle der Ausbreitung des Deutschturns im altungarischen Raum und sein deutsches Ortsnamenmaterial. In: Deutsche Forschungen in Ungarn, 9. Jahrgang, Heft 1-4, Budapest-München 1944-1985, 119-171.p.

³ Mindezt annak ellenére, hogy a Partiumra, Erdélyre, Bánátra, Szlavóniára és Horvátországra nem terjedt ki az 1772-73-as adatfelvétel.

⁴ Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, Akadémiai Kiadó, 1980. 112.p. és passim

⁵ Korabinsky életpályáját és tudományos tevékenységét az alábbi forrásokban talált adatok alapján adom meg: A tárgyalt lexikon Eperjes és Zeben (Kisszeben) címszavai; Magyar Lexikon, Budapest, 1881. Korabinsky címszava; Petrik: Magyarország bibliográfiája 1712-1860. Budapest, 1890.

bécsi magántanári kiterő után 1774-től tíz évig a *Pressburger Zeitung* szerkesztőjeként dolgozott.⁶ Ekkor már javában folytatta azt az anyaggyűjtő tevékenységet, amellyel létrehozta a későbbiek során kiadásra kerülő művei adatbázisát.

Korabinsky neve először **Bél Máttyás** németül írt, magyar nyelvet népszerűsítő szótárának és nyelvtanának 1774-ben megjelent ötödik kiadásában tűnt fel.⁷ Ennek nyelvtani részét többek közt mondattani és igeragozási ismeretekkel jelentősen bővítette.⁸

Első önálló könyve, a *Magyarországi Almanach*, Bécsben jelent meg 1778-ban, de még ebben az esztendőben **Simon Peter Weber**-rel közös könyvkiadót alapított Pozsonyban.⁹ Ennek tíz éven át volt társtulajdonosa.¹⁰

Korabinsky következő, Pozsonyt bemutató műve valószínűleg ahhoz is hozzájárult, hogy városi tanácsossá választották.¹¹

Ezt követte a Lexikon, amely a következő évtizedekben kiadott hasonló típusú helyismereti lexikonok előfutára és egyik forrása lett. Egyben azt is jelezte, hogy a honismereti-földrajzi irányzatból kezd kiágazni egyrészt a gyakorlati célú, gazdasági irodalom, másrészt a leíró statisztika.¹²

Korabinsky az államismeret mellett továbbra is foglalkozott nyelvészeti kérdésekkel. Ennek eredménye egy török-német-magyar-cseh szótár, amelyhez a török nyelvtan vázlatát is csatolta.¹³

Korabinsky jól tudta, hogy az állam- és honismeret elképzelhetetlen pontos térképek nélkül. Nemcsak szenvedélyesen gyűjtötte a kortársak térképeit, hanem maga is maradandót alkotott e téren. A Magyarország természeti adottságait és termékeit bemutató térképe évszám nélkül, valószínűleg az 1780-as évek végén jelent meg.¹⁴

Az utolsó ismert és a hazai térképészet-tudomány által is számon tartott alkotása *A Magyar Királyság hordozható atlasza, avagy a Magyar Királyság új és teljes bemutatása 60 táblán*.¹⁵

⁶ A Michael Landerer nyomdász-kiadó által alapított *Pressburger Zeitung* a magyarhoni sajtó leg-hosszabb életű újságja volt: 1764 és 1929 között megszakítás nélkül jelent meg. In: Kókay-Buzinkay-Murányi: *A Magyar sajtó története*. é.n. 24.p.

⁷ Matthias Bél: *Der ungarische Sprachmeister oder kurtze Anweisung zu der edlen ungarischen Sprache*, 1729. A hazai protestáns iskolák ezt használták. Népszerűségét jelzi, hogy még 1829-ben is kiadták.

⁸ Korabinsky szótárszerkesztői tevékenységéhez: Béla v. Pukánszky: *Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn, Erster Band*. Münster in Westfalen, 1931, 397.p.

⁹ *Almanach von Ungarn auf das Jahr*. Wien, 1778.

¹⁰ A kiadó 1800-ig Weber neve alatt működött tovább.

¹¹ *Beschreibung der königl. ungarischen Haupt- Frey- und Krönungsstadt Pressburg. Nebst einem Anhang vom königlichen Schlosse und der umliegenden Gegend*, Pressburg, 1785.

¹² Kosáry... i.m. 1980. 585. p.

¹³ *Versuch eines kleinen türkischen Wörterbuchs mit beygesetzten deutsch-ungarischen und böhmischen Bedeutungen, und einer kurzgefassten türkischen Sprachlehre*. Pressburg, 1788. Im eigenen Verlage des Verfassers.

¹⁴ *Wasser und Produkten Karte des Königreichs Ungarn*. Zu finden in Wien bey dem Verfasser des Lexikons von Ungarn Joh. Matth. Korabinsky, é.n.

¹⁵ *Atlas regni Hungariae portatilis, oder neue und vollständige Darstellung des Königreichs Ungarn auf 60 Tafeln*. Wien, 1805. Új kiadás: 1817-ben és 1837-ben.

Az öregkorára nagy nyomorúságra jutott tudós férfi számára, tudományos életműve elismeréseként József nádor évi 400 forint nyugdíjat biztosított. 1811. június 23-án Pozsonyban halt meg.

A LEXIKON SZERKEZETE

A *Bevezető* tizennégy számozatlan oldalán a szerző elsőként arról tájékoztatja az olvasót, hogy a társadalmi igény és a hazaszeretet mozgatta a maga nemében addig egyedülálló művének létrehozásában. Felsorolja azokat a térképészeket, akiknek a munkáira a megyék feldolgozásánál támaszkodott.¹⁶ A település leírások forrásairól összefoglalóan csak annyit mond, hogy gondosan áttanulmányozott minden általa megszerzett régi és új Magyarországra vonatkozó kiadványt.¹⁷ Ezek mellett felhasználta utazásainak tapasztalatait és kiterjedt levelezését is.

Mivel a szerző pályája kezdetén tanárként működött, a *Bevezető*ben módszertani tanácsokat ad, miként lehet hasznosítani művét a földrajztanításban. Ez a szakasz metodika- és didaktikátörténeti szempontból is érdekes részletekkel szolgál.

A tulajdonképpeni lexikon 858 oldalon betűrendben a következő szempontok alapján írja le a Magyar Királyság és Erdély településeit: 1. A település neve németül, vagy német átírásban. 2. A helység fekvése a vármegye megnevezésével, a környék nagyobb településeivel való távolsága égtájak szerint és mérföldben megadva.¹⁸ 3. A helység, vár, kastély, stb. tulajdonosa. 4. Egyház- és államtörténeti vonatkozások. 5. A legjelentősebb termékek (kőzetek, állat- és növényvilág). 6. Mezőgazdasági termékek. 7. Iparágak. 8. Savanyúvutak és hévizek. 9. Királyi só-, harmincad- és postahivatalok. 10. A művészetek, tudományok és egyéb érdekességek.¹⁹

Az ezt követő *Első Regiszter* azokat a helységeket tartalmazza betűrendben, amelyeknek német nevük (is) van, valamint olyan új, vagy kiegészítő adatokat, amelyekhez a szerző valószínűleg csak a lexikon rész szedési munkáinak lezárása után jutott, és fontosnak tartotta közlésüket.

A *Második Regiszter* azokat a helységeket tartalmazza betűrendben és a vármegye megadásával, melyeknek szlovák, horvát, szerb és román nevük van. Ezt a magyar királyok listája követi I. Istvántól II. Józsefíg, „akit Isten tartson meg.”

A hátsó kötéstábla előtt egy 46x37 cm-es kihajtható térkép található „utazók számára,” amely a magyarországi postakocsi-állomások hálózatát mutatja be.

¹⁶Baranya vármegyéhez Erich Fritsch kézi rajzolású, színezett térképét vette alapul. Ő a magyarországi térképészet úttörőjének számító Mikoviny Sámuel (1700-1750) tanítványa volt. Szerzőnk Fritsch hagyatékából vette meg Mikoviny térképeit. In: Lexikon, *Bevezető* 2.p.

¹⁷A jelentősebb településeknél elvétele cím szerint is megemlíti Pray, Koller, Bél, stb. felhasznált műveit, valamint a korabeli újságokat, évkönyveket is.

¹⁸A szerző ehhez a következő megjegyzést fűzi: „A mérföldben megadott adatokkal pontosan az a helyzet, ami az órákkal: az egyik hol siet, hol meg késik a másikhoz képest. A mérföldadatoknál hol német, másszor magyar, gyakran pedig geometriai mérfölddel kell számolni.” Mikor melyikkel, arra nincs sehol utalás. Tájékoztatóul néhány adat: az osztrák mérföld 7 586 m, a magyar mérföld 8 353 m, a német fejedelemségek 7 420 és 8 900 m közötti mérföldekkel számoltak. Az egységes mértékrendszer hiánya a legjobb szándék ellenére is nagyon torz térképeket eredményezett.

¹⁹E szempontok együttesen természetesen csak a jelentősebb városok, mint például Pécs bemutatásánál érvényesülnek.

Geographisch-Historisches
und
Produkten
Lexikon

von
Ungarn,

in welchem

die vorzüglichsten Derter des Landes in alphabetischer
Ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt, und mit kurzen
Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm
und nützlich sind, vorgestellt werden.

Von

Johann Matthias Korabinsky.

Mit einer Postkarte

durch deren Beyhilfe man sich einen vollständigen Ideal-
Atlas dieses Reichs selbst entwerfen kann.

Pressburg,

zu finden im Weber und Korabinsky'schen Verlage.

1786.

Egyes források szerint a Lexikon gróf Széchenyi Ferenc anyagi támogatásával jelent volna meg.²⁰ A kor szokásával ellentétben azonban sem a belső címdalton, sem pedig az előszóban nem olvasható a nagylelkű mecénásnak szóló ajánlás, vagy köszönetnyilvánítás.

A Pécszet valamelyest ismerő olvasó több olyan állítást is fel fog fedezni az alább közölt fordításban, amely alapján kiderül, hogy Korabinsky személyesen nem járt városunkban, hanem más, helyenként pontatlan leírásokra támaszkodott. A fordításhoz jegyzeteket fűztem, melyek Korabinsky állításait magyarázzák vagy pontosítják, esetenként kiegészítik.

***Fünfkirchen, Quinque-Ecclesiae, Péts, Pet-Köstely 1780 óta püspöki városból szabad királyi város lett.**²¹ Baranya vármegyében a Mecsek-hegy lábánál kellemes környezetben fekszik, négy mérföldre Siklóstól. Lakói németek, magyarok és horvátok. A helység már messziről látható, nagysága alapján rengeteg ember elférne benne.²² A város házainak száma az elővárosiakéval együtt néhány ezer.²³ Ezek közül azok a figyelemreméltóak, amelyeket az utóbbi 30 évben újan építettek. Az élelmiszer olcsó és a föld jó fehér bort terem. Von Traube úr szerint az utóbbi időkben itt a legnagyobb sikerrel bevezették és elterjesztették a sáfrányültetvényeket.²⁴ 1769-ben ugyanitt megkísérelték a gyapottermesztést is. A szarvasmarha-, sertés-, dohány- és makkgabacs-kereskedelem jelentős. Ezt főként a környéken számos templommal is rendelkező rácok üzük.²⁵ A megyegyűléseket egy tekintélyes épületben tartják, és a királyi főgimnáziumot jelenleg Daniel von Hersching kanonok igazgatja.²⁶ Már István király alapított itt egy püspökséget 1009-ben, amelynek napjainkig 65 püspöke volt. Ezeknek a tisztelendő Pray páter Hierarchiájában vagy a Koller könyvtáros úr Pécsi Püspökség Történetében utána lehet nézni.²⁷ Említésre méltóak egyebek között: 1. Kalán püspök (1190-1218), aki a püspökség szá-*

²⁰ Kosáry... i.m. 1980. 585.p.; Dóczy-Wellmann-Bakács: A magyarországi gazdasági irodalom könyvésszete I., Budapest, 1934. 324.p.

²¹ Mária Terézia latin nyelvű szabadalomlevele 1780. január 21-én kelt. Magyar fordítása Sándor László-Tímár György: Pécs város 1780. évi szabad királyi oklevele c. tanulmányában olvasható. In: Baranyai Helytörténetírás, Szita László (szerk.) 1980. Pécs, 1981.

²² A 18. században a püspökvártól délre és keletre nagy beépítetlen területek voltak, illetve a belvárosi telkek beépítettsége is gyérnek mondható. In: Dercsényi Dezső-Pogány Frigyes: Pécs. Budapest. 63.p.

²³ A néhány ezer túlzó szám. A 19. század közepén is csak 2 326 házat számoltak Pécs belvárosában és a három külvárosban. In: Michael Haas: Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen. Zur Erinnerung an die feierliche Einführung der Kannonissen von U.L. Frau in das zu Fünfkirchen errichtete Kloster. Fünfkirchen, Lyzeums-Buchdruckerei. 1852. 97.p.

²⁴ Korabinsky forrása valószínűleg Friedrich Wilhelm Taube 1777-78-ban Lipcsében kiadott 3 kötetes műve: Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slawonien und des Herzogthums Syrmium..... Mit untermischten Nachrichten von den angränzenden Ländern.

²⁵ Rácok = szerbek. A török utáni első püspök, Radonay Mátyás, 1693-ban kiúzta a város területéről azokat a nem katolikus vallású személyeket, akik nem voltak hajlandók a katolikus rítus szerint megkezeszteni és előtte húségesküt tenni. A szerb ortodox családok Pécs környékén telepedtek le.

²⁶ A Papnövelde utca 5. sz. telken álló, 1731-1732-ben épült vármegyházról van szó. A főgimnázium az 1773-ban feloszlott jezsuita rend egykori kolostorában működött. Ez ma a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumának Széchenyi térre néző épületszárnya.

²⁷ A lexikon megjelenésekor Eszterházy Pál László (1781-1799), korábbi pálos rendfőnök volt a pécsi egyházmegye püspöke. Fricsy Ádám kimutatásában ő a 71. püspök. In: Fricsy Ádám: A Pécsi Egyházmegye püspökei. Pécsi Szemle 2001 tavasz, 23.p. Haas listájában Eszterházy a 69. pécsi püspök. In: Haas Mihály: Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben. Pécsset, 1845. 289.p.; Gregorius Pray: Specimen hierarchiae hungaricae comlectus seriem chronologicam archiepiscoporum Hungariae cum rudi dioecesium delineatione adjectis, si quae sunt peculiaries, praerogativis, ut plurimum ex diplomatibus congestum. Posonii et Cassoviae, 1776, Joann. Mich. Landerer; Koller József: Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum. Tom. 1-7., Pozsony, 1782-1812.

mára megszerezte a palliumot.²⁸ 2. Miklós püspök (1347-1360) rendkívüli jámborságáról híres. Síremléke, darócinge és szőrcsuhái a dómban láthatók. A szegények nagy barátja volt. Akár éjnek idején is maga ment ki az erdőbe, hogy fát gyűjtsön és azt egyéb adományok mellett szétossza a szegények között. 3. Vitéz János vagy Janus Pannonius (1462-1471) tudós voltáról és költői tehetségéről híres.²⁹ 4. Csáktornyai Ernuszt Zsigmond 1475 és 1504 között volt püspök. 1494-ben királyi kincstárnokká nevezték ki. Mivel hűtlenséget bizonyítottak rá, börtönbe került, és addig nem engedték szabadon, míg 40 000 dukátot ki nem fizetett.³⁰ 5. Szakmáry György a püspöki várost szép épületekkel díszítette.³¹ 1506-tól 1518-ig volt előjárója a püspökségnek. 6. Dudith András 1563 és 1565 között irányította a püspökséget. Nagy tudásáról volt közismert. Elhagyta székhelyét, Lengyelországba ment, ahol a királyi udvar egyik nemesi hölgyével összeházasodott.³² *Ezt követően Breslauban élt, ahol protestánsként halt meg.* 7. Franz Nesselrode gróf 1703-tól 1732-ig élt itt mint püspök. *Ő állította helyre a várbán a püspöki székhelyet és kényelmes lakásokat épített fel a téren.*³³ *Az ő idejében különböző lázadók pusztítottak itt Sándor László, Zana és Hellenbrandt vezetésével.*³⁴ *Ekkor sok vér folyt e helyen és ez a papságot is érzékenyebben érintette.* 8. Klimó György szorgalmával és tudós voltával a legalacsonyabb rendből a püspöki magasságig szárnyalt és sok jót tett.³⁵ 1774-ben könyvtárat alapított, amelyet mindenki használhat. Mindjárt a kezdetekkor 20 000 válogatott és ritka könyvet adott a könyvtárnak és alapítványt tett, amely az éves gyarapítást szolgálta. Ehhez a könyvkincshez adta az érmekabinetjét is, amely csupa ritka görög, római és magyar érméből áll. *Rendeletere hatalmas kolostor és mellette szép templom épült az orsolyita nővérek számára, akik fiatal lányok nevelésével foglalkoznak.*³⁶ Ezen felül papírmalmot létesített, és támogatásával egy nyomdát is alapítottak.³⁷ *A fiatal papok szemináriuma számára végrendeletében 10 000 rajnai forintot hagyott. Külön-*

²⁸ A pallium érseki díszjelvény. 4-6 cm széles köralakú fehér gyapjúszalag, amelyet hat fekete kereszt díszít. Ritka esetben püspökök is megkaphatták, mint a Szentszék rendkívüli elismerését. Ha Kalán püspök valóban palliumot kapott, akkor az kizárólag az ő személyének szolgált, az őt követő püspökök nem hordhatták. Mária Terézia közbenjárására Klimó püspök 1745-ben kapta meg a Szentszéktől a pallium viselési jogát. Ezzel a joggal az őt követő püspökök is élhettek. A II. Vatikáni Zsinat döntése értelmében püspökök már nem kaphatnak palliumot. Így Cserháti József volt a pallium viselésére jogosult utolsó pécsi püspök. Palliuma a Dóm kincstár kiállításán, Berényi Zsigmond miseruhájára helyezve látható. Mayer Mihály püspök úr szíves közlése.

²⁹ Téves azonosítás. Vitéz János egri érsek Janus Pannonius nagybátyja volt.

³⁰ A hűtlenség ebben az esetben hűtlen kezelést, sikkasztást jelent.

³¹ Szakmáry (Szathmári) György a Tettyén nyári rezidenciát építtetett, a püspöki palotát átalakította és a dóm délkeleti tornyához önálló épületszárnyat emeltetett. Ezt a 18. században a mai dómplébania építésekor lebontották. In: G. Sándor Mária: *Reneszánsz Baranyában*, Akadémia Kiadó, 1983. 18.p

³² A királyi diplomáciai 1565-ben megbízással küldte Lengyelországba. 1566-ban elesett Szigetvár, így püspökségének addig megmaradt része is török fennhatóság alá került.

³³ A 18. század első harmadában a főtéren a jezsuita rendház felépítéséről tudunk, püspöki építkezésekről nem. A szöveg nem vonatkozhat esetlegesen a mai Dóm térre, mivel az ekkor önálló térként nem létezett, hanem a püspökváron belüli terület része volt.

³⁴ Sándor László kapitány kurucai 1704 februárjában prédáltak a városban. Húsvétkor pedig az osztrák szolgálatban álló rác martalócok folytatták a megmaradt polgárság kifosztását és lemészárlását. Összesen 1007 pécsi polgár esett áldozatul a népi társnak. A klérusból megöltek négy jezsuitát, három ferencest és egy kanonokot. In: Nagy Lajos: *A kurucok és a rácok pusztítása Baranya vármegyében 1704 elején*. Baranyai Helytörténetírás. Szita László (szerk.) Pécs, 1986. 13-133 p.

³⁵ Klimó György a Nyitra megyei Lopasso faluból, jobbágy családból származott. Borsy Károly: *Klimó György*, In: *Pécsi Szemle*, 2000. tavasz, 21.p.

³⁶ Az Orsolyita Rend sohasem telepedett le Pécsen, a szövegben említett templom pedig nem épült fel. Klimó a ferences harmadrendi apácák leánynevelő tevékenységét támogatta. Egykori iskolájuk a Mátyás király utca 15. sz. telken áll. Borsy... i.m. 2000. 24.p.

³⁷ A papírmalom a mai Tettye utca 41. sz. telken állt és 1770-1820-ig működött. Szita László: *a papírkészítés és a papírgyártás Pécssett*. In: *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény* 79. *Series Historica* 46. Pécs, 1967.; *A nyomda a Perczel utca 25. sz. ház helyén állt. Első üzemeltetője Engel János József, aki Budáról jött Pécsre*. Borsy Károly: *A pécsi nyomdászat múltjából*. In. *Pécsi Szemle* 1998. tavasz-nyár, 47.p.

böző módokon azon fáradozott, hogy a művészet és a tudományok iránti szeretetet ezen a vidéken is újra felélessze.³⁸

A katedrális, vagy Szent Péter-templom fenn áll a hegyen, amelyről lejöve négy különböző kápolnába lehet menni. Összességükben vélhetőleg ezek magyarázhatják, hogy e helységet miért Fünfkirchennek nevezik.³⁹ István király idején, amikor sok oklevelet görög nyelven írtak, e hely állítólag a görög Pente nevet viselte, ami annyit jelent, hogy öt. I. Péter falakkal erősítette meg a várost, és a Szent Péter-templomot választotta temetkezési helyéül, amit István 1009-ben építtetett, Péter és I. Lajos pedig megnagyobbíttatott.⁴⁰ A fentebb említett Péter király életéről egy márványkövön olvashatunk.⁴¹ Az egykori jezsuita templom a város és talán az egész királyság egyik leggyönyörűbb épülete.⁴² Ez korábban török dzsámi volt, és ahogy mindenfelé beszélnek, a konstaninápolyi Szófia-templom és a kairói dzsámi után a legnagyobb. Masszív épület, a kupola körívét belül nem tartják pillérek. Még a mai napig mintegy 12 dzsámi áll ebben a városban, melyek mind császáriak.⁴³ A város előtt, a kórház mellett áll még egy török magas kör alaprajzú torony, amely egykor, amikor a törökök uralták e helyet, egyaránt szolgált őrhelyként és imára hívó helyként.⁴⁴ Ugyanabban az időben egy magánházban híres kincsleletet találtak. Ebből építettek néhányat a korábban említett dzsámik közül és az utcákat is ebből kövezték ki.⁴⁵ A maradékot a törökök elosztották maguk között. Egyéb helyi templomok: Nem messze a főtértől áll a dominikánusoké.⁴⁶ A szigeti kapunál a ferenceseké, a budainál a pálosoké, a siklósinál a kapucinusoké.⁴⁷ A budai külvárosban épült az ágostonosoké.⁴⁸ A Mindenszentek-temploma régi, a törökök átengedték az itt maradt keresztény lakosok használatra. A Havi Boldogasszony kápolnát az 1710-ben dúló pestis miatt emelték. A korábbi időkből csupán néhány templom és kolostor neve maradt fenn. I. Lajos 1364-ben egyetemet alapított itt, amely olyan híressé vált, hogy a hallgatók száma 2000 fölé nőtt.⁴⁹ 1526-ban a Mohács melletti szerencsétlen kimenetelű csatában közülük 300-an veszítették életüket. Az ezt követő időben a múzsák itteni székhelye 151 évig zárva volt, és mint ilyen 1694-ben a jezsuiták kollégiumával nyílt meg újra.⁵⁰ A kollégium alapjainak kiásásakor egy római lovag koporsójában külön-

³⁸ Klímo szerette volna, ha Pécsen újra egyetem alapul. Ezt a törekvését Bécs nem támogatta.

³⁹ Fünfkirchen = öt templom. A Fünfkirchen valójában a Quinque Ecclesiae német fordítása, és nem kapcsolódik valóságos vagy feltételezett szakrális épületekhez.

⁴⁰ A városfalak valószínűleg a 14. század első felében épültek és nem I. (Orseolo) Péter alatt. Geróné Sándor Mária: Középkori várfalak és városfalak Pécssett. In: Baranyai Művelődés. 1977. 3. sz. 97-103 p.; Egy ásátás tudná kétséget kizáróan bizonyítani, hogy valóban a dóm altemplomába temették-e I. Péter királyt.; 1009 a püspökség alapításának éve, nem az első dóm építéséé.

⁴¹ Nem tudható, milyen márványkőre hivatkozik itt Korabinsky.

⁴² A főtéren álló Gázi Kászim pasa dzsámijáról van szó.

⁴³ A császáriak itt azt jelenti, hogy keresztény kézben vannak. A 17. század közepén Evlia Cselebi Pécs leírásában 17 imahelyet (dzsámít) és további 10 mecsetet említ. Katona Magda: Evlia Cselebi Baranyában. In: Baranyai Levéltári Füzetek 33. Pécs, 1983. 28-29.p. Ha hitelt is adunk a török utazónak, a Lexikonban szereplő 12 dzsámi a 18. század utolsó harmadában véleményem szerint erős túlzás.

⁴⁴ A Rákóczi utca elején álló Jakovali Hasszán pasa dzsámijához tartozó minaretről van szó. A lábazat feletti része valójában nem kör alaprajzú, hanem szabályos 12-szög.

⁴⁵ Evlia Cselebi csak arról tesz említést, hogy Pécs főutcáit kétoldalt macskaköves járda szegélyezi. Katona Magda... i.m. 1983. 27.p. A mesés kincslelet története a kor szenzáció iránti igényét tükrözi. Korabinsky több település leírásában is közzétett hasonló érdekességet. A lexikonszerkesztői és az újságszerkesztői szempontok ekkor még nem különültek el szigorúan egymástól.

⁴⁶ Ez a mai Király utca 18. sz. telek. Helyén ma a Dominikánus Ház áll. A homlokzaton egy dombormű emlékeztet a barokk dominikánus templomra és a mellette álló egyemeletes kolostorra.

⁴⁷ A rend tulajdonában lévő telek húzódtott a siklósi kapuig, a templom mindig is a mai helyén, a Széchenyi tér déli részén állt.

⁴⁸ Dzsámiból alakították át. A befalazott számráthíves ablakok ma is láthatók.

⁴⁹ A helyes évszám 1367.

⁵⁰ Pécs 1541. július 10-én került török kézre, innen számítódik a 151 múzsza nélküli év.

böző régiségeket találtak.⁵¹ A hegy lábán lévő püspöki kertben, az ún. Tettye-téren, ahol egy püspöki nyári palota maradványai láthatók, egy kútforrás található, melynek felesleges vize a budai külváros irányában folyó patakaká alakul, amely különböző malmokat hajt. A városban – mint figyelemreméltó régiségeket – különböző török stílusú fürdőket és kutakat lehet látni. Az elővárosokban sok kényelmes kocma van, a helyiségben magában pedig tekintélyes sóhivatal, postaállomás és pénzváltó hivatal.⁵² A város tulajdona a Megyer-pusztá, a püspöké a nádasdi nyári palota, amely a várostól mintegy három mérföld távolságra van. A török hadvezér, Szolimán, e tájat szép fekvése miatt földi paradicsomnak mondta. A magyarok körében mindmáig fennmaradt a szólás „Németnek Bécs, magyarnak Pécs,” ami e helynek különös dicsőségére van.⁵³

⁵¹ A római kori temető keleti határa nem ismert. A Nádor Szálló épületében a 2001-ben folytatott ásástás során is előkerültek római kori sírmaradványok. Kárpáti Gábor régész szíves közlése.

⁵² A királyi sóhivatal a mai Király utca 11. sz. telken működött. In: Madas József: Pécs belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény. Pécs, 1978. 332.p.

⁵³ Ez a szólás a német szövegben is magyarul olvasható: „Németnek Béts, Magyarnak Péts.” De idézi ezt a linzi jezsuita kollégium rektora, Michael Bonbardi is az 1718-ban megjelent „Topographia Magni Regni Hungariae” című művében, melyet Korabinsky minden bizonnyal felhasznált. Egyebek mellett a Vitéz János Janus Pannonius-szal való téves azonosítását is vélhetőleg innen vette át. A Pécsről és Baranyáról szóló rész fordítása: Mészáros Balázs-Tóth Péter: Baranya 18. századeleji leírása Bonbardi Topographiájában. In: Baranya. I. évf. 1988/1-2.; A címszó végén a következő piktogramok láthatók: görög-ortodox templom, katolikus templom, postahivatal, sóhivatal. Szerb ortodox templom nem volt Pécsen a 18. században, így a piktogram tévesen szerepel.

PÁLFY ATTILA

A SZÉKESEGYHÁZ ÖNÁLLÓ URADALMI SZÉN BÁNYÁSZATA (1798-1868)

A mecseki szénbányászat első évszázadának történeti ismertetői mostohán kezelik az egyházi uradalmi bányászat működését. Általában a bányászati tevékenység negatív megítélését, a kártokozó hatások túlhangsúlyozását, az emiatti ellenállást róják fel a szerzők. Az egyoldalú általánosítások az egyes területeken más-más időszakokra vonatkozó tények, események összemosásából eredhetnek. A szételepek ismerethiányának, a szomszédos polgári bányászatban kialakuló anarchikus folyamatoknak, a gyatra piaci keresletnek, a várható haszon nagymértékű bizonytalanságának, és ezek összhatásának mérlegetése a még feudális viszonyok között, közösségi vagyonnal gazdálkodó uradalom részéről nem feltétlen a maradiság vagy rosszindulatú ellenállás tünete. Ezt a feltételezést működése során maga az önálló szabolcsi és somogyi uradalmi bányászat is nyomatékosan megcáfolja.

Az egyoldalú ítéleteket az is elősegítette, hogy az egyházi tulajdonú levéltárak kutatása nehézségekbe ütközött, egyes fontos részei áldozatul estek a világháborús pusztításoknak. Így késett, illetve ma is késik a történések részletesebb feltárása, megismerése és közkinccsé tétele, ugyanakkor a *Dunagőzhajózási Társaság* munkájáról bőséges, jobban hozzáférhető ismeretanyag került feldolgozásra, publikálásra.

Jelen rövid írás hiánypótló szándékkal e 70 éves önálló bányászati működés fontosabb jellemzőit kívánja vázlatosan ismertetni, igazolva, hogy az egyházi tulajdonú önálló bányászat is jelentős mértékben járult hozzá a mecseki szénbányászat fejlődéséhez, a bányászati munkakultúra kialakításához.

A SZÉNTERÜLET MEGISMERÉSE

A mecseki szénterület megismerése bonyolult és hosszú időtávot igénylő folyamat eredménye. Történetünk kezdeteiben ez igen alacsony szinten állt, s a ma természetesnek tűnő megállapítások annak idején jelentős új felismerések voltak. A dél-mecseki szénvonulatból - amely Pécs város keleti határrészétől Vasas község keleti határáig húzódik – nem véletlenül a két szélső terület vált először ismertté. A geológiai, tektonikai hatások (harántvölgyek, nagyméretű vetődések, gyűrődések, intenzív erózió stb.) itt tették lehetővé a szételepek külszínre kerülését „kibúvását”, így láthatóságát és egyszerű hozzáférhetőségét. A szabolcsi-somogyi terület a jellegzetes fordított „S” alakot képező csapásvonulat egyenletesebb, nyugodt szárára esett. A telepek, ezen viszonylagos rejtettsége eredményezte, hogy bár a két szélen Pécs határában és Vasason már művelés folyt, a szabolcsi és somogyi terület széntermelésre való alkalmasságát csak az 1803-ban **Koch Ferenc** kincstári bányaigazgató és szakértő csoportja által végzett széleskörű, Pécsváradtól Pécs határáig terjedő kutatás állapította meg. A te-

rület, művelésre alkalmassá nyilvánítása, a szén mennyiségi és minőségi értéklése új ismeret volt. Ezzel a dél-mecseki területet tulajdonképpen először deklarálták összefüggő szénvonulatként, s ez már a jövő fejlődésének új lehetőségeit vetítette előre. A Koch jelentés alapján a magyar udvari kamara állást foglalt a már működő pécsi és vasasi bányák mellett, a szabolcsi és somogyi kőszén területek hasznosításáról, a bányászat mielőbbi megkezdéséről, ugyanakkor megindult a pécsi székhelyű Kincstári Bányagazgatóság létrehozásának előkészítése. Ez utóbbi 1808-ban valósult meg.

A szabolcsi és somogyi terület a dél-mecseki szénmező legnagyobb kiterjedésű és szénvagonú, kedvező településű szakasza volt, sajátos birtokviszonyokkal. A szén tartalmazó földterület zömét elidegeníthetetlen székesegyházi tulajdonú birtoktestek képezték. A terület nyugati peremén, a széki (Magyarszék) országút mentén egy keskeny sáv Mecsekszabolcs község kisbirtokosainak tulajdonában volt, míg a Vasassal határos keleti szárnyon a déli területet Somogy község birtokolta. Ezek a területek szabadon értékesíthetők, megvásárolhatók voltak a szénkitermelés jogával együtt. Ennek ellenére a 19. század első felében nem volt érdeklődés e szabad területek iránt.

A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK BÁNYÁSZATA

A székesegyház somogyi birtokán az első bányanyitásra 1798-ban került sor, saját uradalmi kezelésben.¹ Ez valójában a kibúvások mentén szénásást, gödrös művelést jelentett. Rövid működés után, mivel haszonnélküli munkának minősítették, le is állították. 1804 januárjától 1809-ig terjedő időszakra **Hébenstreit Pál** vállalkozóval kötnek bérletei szerződést, aki évi 170 ft osztrák érték összeget fizet a szénkitermelés jogáért.² Feltételezhetően a munkája szakszerűtlensége miatt elégedetlen tulajdonos a szerződést lejártá előtt felfüggesztette, illetve nem hosszabbította meg. **(1. ábra)**

Amíg a 19. század első éveiben a somogyi uradalmi bánya már túl volt egy bérbeadási kísérleten is, addig a szabolcsi uradalom csak 1808-ban indította el a szénkitermelést, a megalakult Pécsi Kincstári Bányagazgatóság szakszerű és rendteremtő tevékenységében bízva, bár ennek létrehozását a kamara és a helytartótanács szigorú fellépésére fogadta el. Ezzel a század első évtizedének végére Szabolcs, Somogy határában is megkezdődött a kőszén termelése.

A székesegyházi uradalom szénbányászatának irányításával, jó érzékkel, **Berks Péter** bányamérnököt a Pécsi Kincstári Bányagazgatóság vezetőjét bízták meg. A szerződést 1810 szeptemberében **Rónaki Félix** a „Pétsi Fő-templom gondviselője az kőszén mellett” írta alá.³ (Akitől e tisztséget 1814-ben **Hammel Antal** vette át.) Ettől kezdve 1845-ben bekövetkezett haláláig Berks Péter volt a székesegyház szabolcsi és somogyi uradalmi bányászatának műszaki vezetője. **(2. ábra)**

¹ Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest, 1952.

² Pécsi Káptalani Levéltár (továbbiakban: PKL) Fasc.CDXCVII.1804. N° 53.

³ PKL fasc. 416. 1810. N° 23.

E harmincöt év alatt az akkori kornak megfelelő szakszerű bányászati színvonalon működtette az uradalmi szénbányákat. Ha nem is könnyen és azonnal, de bevezette a megkívánt bányaművelési gyakorlatot, a bányamunkával foglalkozók szociális védelmét (bérezés, alkalmazási feltételek, fegyelmezési szabályok stb.), a minőségi széntermelés megvalósítását, a szénpiac bővítésére irányuló intenzív „marketing” munkát. Fokozatosan tért át a szénásásos, gödrös bányászatról a korszerűbb és célszerűen irányítható, a minőségi igényeket jobban kielégítő táróbányászatra (alagok). Ezzel mintegy előkészítette a század második felében bekövetkező újabb nagyléptékű technológiai váltást, a mélyebben fekvő széntelepek ki-termelését is biztosító függőleges aknák létesítését.

1810-1844 között a székesegyház uradalmi szénbányáiban 369 000 métermázsa kőszent termeltek ki és értékesítettek. Ez évi átlagban 10 540 métermázsnak felelt meg. A szén eladási ára 30-32 krajcár körül mozgott. Rendszerint ezek a szénárak voltak az irányadók a vasasi és pécsi szénbánya vállalatoknál is. A szabolcsi bányák fellendülését elősegítette a konkurens vállalatokhoz viszonyítottan a szakszerűbb bányaművelés, a minőségi széntermelés. Már az 1820-as években Berks jó eredménnyel végeztetett kísérleteket a vasasi és a szabolcsi szén kocszolására. A szabolcsi és vasasi kocsz sikeres terméként jelent meg a piacon, bővítve a vevőkört és a bányavidék iránti érdeklődést. A székesegyházi uradalom termelési aránya a mecseki összes széntermelésből a kezdeti 13-17%-ról az 1840-es évekre 20-22%-ra emelkedett.

Berks szakértelme, fáradhatatlan tevékenysége a székesegyházi kőszénbányákat gazdaságos ágazattá fejlesztette, melynek hozama, egyrészt visszaforgathatóvá vált a szénbányászat fejlesztésére, másrészt az egyház lélegződoboz tevékenységének gazdasági háttérét bővítette.

BÁNYÁSZAT A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A székesegyház uradalmi kőszénbányái a 19. század második felében, bár hatékonyságuk egyelőre nem romlott, új kihívásokkal kerültek szembe. Egyrészt fokozódott a konkurencia, amely már a tőkeerős, korszerűbb bányaművelést kezdő vállalkozói csoportok részéről jelentkezett. Másrészt a technika fejlődésével a gőzgépek alkalmazásának gyors terjedésével (hajózás, vasút, gépipar, stb.) a szén iránti kereslet növekedése, a piacbővülés a szénkitermelés fokozását kívánta meg, amely a technológiák tőkeigényes modernizációja nélkül nem volt megoldható.

E kihívások stratégiai váltásra kényszerítették a káptalan gazdasági vezetését. A kőszénbányák versenyképességének megtartása érdekében a szabolcsi területen saját tőkével megindították a bányaművelés modernizációját függőleges aknák telepítésével, és a szükséges infrastruktúra kiépítésével. A somogyi terület fejlesztését, termelőképességének fokozását tőkeerős külföldi vállalkozók bevonásával hosszúlejáratú bérleti szerződés megkötésével úgy oldották meg, hogy a bérlő által fizetett bérleti díj bevétele az uradalomnak megfelelő anyagi háttérrel biztosítson egyéb befektetésekhez.

A' Kő. Sien Sandviselőjének Conventója!

Az Egtendők kiza pénzbeli fűzetése áll		100 ftl
Természetben Dura Kőfűzetés	20	Méző.
Dura	12	at'o.
Tőze	3	öll
Kőportója	100	ftj.

Szabad quartállya

A' Kő. Sien vívőktől a' méző. Kőjezet.

Az általa bi hajtando Dicsőgötte házmadarja.

Ezen ki rendelést fűzetést, és Deputatumiát leg főbb kötelezője lifjan a' Jozan. - Jambor is példar. születés mellett, a' Fő Templom Urasághoz fel. hol illen Fűzettel. - Annak Fűzet viselőihez, azokhoz, a' mik azok által az Uraság. Fűzetenek elő engedélyezése rendelési fűzet, illendő engedelmességgel fűzetni, és a' neki adandó parancsolatokban üdö haláltól, és üdö világtól nélkül egyenlően eljáráni, mindennemű, az Uraság határában tapasztalando házakat teltetve szent vagy tőfűzet el. távoztatni, vagy ha az tele ki nem teltetnek, hogy azoknak idején eljött helyen venni a' Földes Uraságnál, vagy ennek Fűzet viselőinél huznybőbi jelenteni, és a' káz tervet föl adni.

Másodszor: Mivel a' Kő. Siennek Danyáratya telleséggel, és biatka tiszteik naponként a' Danyákban szeggel, és este meg jelenni, és azatokban elő adandó munkát meg, vizsgálni, a' Robotosokat föl jegyezni, ezeket a' munkára annak módja fűzetet tiszteik, a' Danyások által isfattanandó Neminiemi eptörökre, szorvásokra, fölkippen az azok, vagy Jambor fők, az vágásó szemel lenni, azoknak vágásokon, hozdatazokon jelen lenni, meg sem engedni, hogy a' kivántat Ján, és a' ki rendelendő helyen ki. gyal a' kor minime más, de egy atallában stark tesni fe le vágatassék, melyhez képest hivatalyában fog állani, a' Danyában huzvágás Jambor időnek előtte stam, és nem szent a' Fűzetnek irásban bi adni. - Fűzet rendeléshez magát alkalmazzatni.

Harmadszor. hivatalyában fog állani, minden holnap vigen, a' Danyából ki takarított Kőfűzet, az Uraságtól ki nevezendő szemelnyek jelenl. tiben a' Danyáit vűstertől miztik szent által vinni, az az Uraságtól meg határozandó arzon el adni; és a' bi vett pénz, mikelyest annak stoma három főz Jozintokra terjed, az Uraság Caszriján Quantantia mellett bi fűzetni, az eptendő vigen pedig, minden kéreze vtt Kő fűzet az el adattnál, és meg maradotul Szolgálatyának el vűstet, és az okozott háznak meg fordítva alatt, szorv stamat adni.

Fűzetnek fűzetni, a' Danyákban szeggel, és este meg jelenni, és azatokban elő adandó munkát meg, vizsgálni, a' Robotosokat föl jegyezni, ezeket a' munkára annak módja fűzetet tiszteik, a' Danyások által isfattanandó Neminiemi eptörökre, szorvásokra, fölkippen az azok, vagy Jambor fők, az vágásó szemel lenni, azoknak vágásokon, hozdatazokon jelen lenni, meg sem engedni, hogy a' kivántat Ján, és a' ki rendelendő helyen ki. gyal a' kor minime más, de egy atallában stark tesni fe le vágatassék, melyhez képest hivatalyában fog állani, a' Danyában huzvágás Jambor időnek előtte stam, és nem szent a' Fűzetnek irásban bi adni. - Fűzet rendeléshez magát alkalmazzatni.

Negyedkez: Valamint a Bányász Meztornok, is a zendes isóknak, úgy ö néki is viglipeppen tilalmas legyen, az Uraság határozatában T. ö. feket magá kéteze áratni, arzal kézeskedni, egy szoval a kézemi nivalat magá hátrnára hastani, ellenben kételes legyen ezen tilaloni ellm Terőker föl adni, is meg bizsogoltatni.

Ötödöz: Kételes legyen arra is, hogy az Uraság Erdős gyakorsáki megjárja, meg kézülje, is az olyan házokat, melyekinek Usát az Erdő kézülök nem adhatnák, az Uraságnál bi jelentse.

Hatodföz különös gondja legyen minden Simbali napon a Bányában, vigher mint munkáról az Uraságnak kéönyvül állajarnu jelentse tenni, a kévet kézendő Hítze kivándaló rendelkezet a Pörök kézre írásban bi adni; a Bánya kézül, a kézfinnek mérésében, a Depositoriu mokbar leendő által kézetésében is más effélékben akáz gyalog, akáz Marhával munkálódó Jókágyatál neveztepen, az ideimelt naprámmal együtt; a Bánya kézül kézre te vigállandó fakat pedig darab, is méltó, a Tasa értékeivel egytelemben valamint a Bányához adandó cserkölök, szarvánok is kézlenős Protocolumban föl jegyezni, minden Hét nap vigin a Hutmannel ujra pámba venni, az elrefteket, azokkal, a kézrenek azokra gondot vifelni tartoztat, helyre állitattni, a tökéletesen háson vitélűkzöl, is meg meg jobbit hatókézöl jelentse tenni.

Hétedföz a meg rendelt fizetésül, is Deputátumát folyó 1312 d. 6. Optendei October Hónap első nappától kezdven fogja igerzi.

Capitulum Quinqe Celestijfe,

*Ronadi Felix Pörök²
Templom Fondvialógy
az Pörök mellés*

Az elgondolások gyakorlati megvalósítása az 1851-1863 közötti időszakban a székesegyházi uradalom főkormányzójának, a szabolcsi és somogyi kőszénbányák irányítójának, **Vörös Mihály** órkanonoknak a nevéhez fűződik.⁴ Elkötelezettsége a szénbányászathoz valamennyi intézkedéséből, kéziratos naplójából kitűnik. (3-4. ábra)

Ego Michael Vörös iurisperitum vivum, et servitorem eius Sanctissimae Virginis Mariae, S. Petrus Apostolorum Ecclesiae et V. Capituli nostrae Pastoralium, omnique Sanctos et Electos Dei, quod prolegimus Divinae Providentiae in me Venerabilis huius Capituli Ecclesiae Quinguae Ecclesiarum Civitatis elegere, ac institueri dignata est, in omnibus, ac singulis, quae mihi munus fuerint, Domino Obsequia cumque successibus, nec non eius, cumque Vicariis Generalibus, ac V. Capituli, et Curiam, Instituta, et Canonum, fides et obedientia, laudabilis eius consuetudines et Statuta observabo, servabo, nec non in eodem V. Capitulo civitatis debita reverentiam exhibebo, Secreta Capituli non revelabo, Pona Ecclesiae aut Capituli non divulgaabo, neque ab alio, sed quae divulgata sunt ab alio, nate sponte, pro peccato excipere, discedere inter D. Fratres Canonicos non audebo, sed civitatis pro peccato excipere, Conventum, Concilium et Consilium civitatis, etiam in electionibus, Officialium, ac collationibus Beneficiorum extra Capitulum non deficiam, in Executionibus Capituli non infideliter procedam, Divinas Fides Capitulares in provocationibus Capituli non deficiam, unionem Civitatis, ac concordiam in omnibus procurando amulabo, in bonis et iustis V. Capituli et Ecclesiae defensionibus ac promotionibus diligenti curam, ac operam adhibebo, sine consensu, ac licentia V. Capituli ultra tempus indulgentiae non absumpta, nisi V. Capituli abique expresso civitatis consensu ac licentia, nullum iudicium contrahere, praesumptum, in communibus exponis ad negotia V. Capituli, praesumptum necessarios me non subtraham. Denique in omnibus iis quae ratione, Providentia tua meae concurrent, ut patet, exequere me non intermitam. Sic me Deus adjuvet, Beata Virgo Maria, S. Petrus Apostolorum, omnium Sanctos, et Sanctae Dei, et haec sanctae Dei Evangelia. Datum Quinguae Ecclesiarum die 6^{ae} mensis Octobris, Anno Domini 1857.

Michael Vörös
C. e. e.

3. ábra

⁴ PKL Korabeli fénykép, életrajz, 1851. Kanonoki eskü szövege

4. ábra

1851-ben kezdték el a szabolcsi kőszénterületen az első függőleges akna mélyítését az uradalom finanszírozásában. Fél évszázadig a területen csak táróművelés folyt (alagok által dolgoztatván). Ferenc József akna 1853-tól termelt. Mélysége 30 ölnyi (56 m) volt. Gőzgéppel kívánták felszerelni, azonban ennek beszerzése késleltette volna az indulást. Így lőjárgányos aknaszállításra álltak rá. Ez aztán 15 éven át meg is maradt. A négyszögszelvényű, fabiztosítású akna kiépítése és teljes felszerelése 10 750 forint osztrák értéket igényelt.⁵

1856-ban két új függőleges akna mélyítésére került sor. A széki országút melletti hársasban megépített György (I.) akna „a ravasz szomszéd” **Riegel Antal** konkurens vállalkozó ellensúlyozására készült, aki a mecsekszabolcsi kisbirtokosoktól megvásárolt – a székesegyházi birtoktestbe beékelődő területen – nyitotta meg Sándor aknát.⁶ A 30 öl mélységre lehajtott aknát lőjárgányos szállítóberendezéssel és minden szükséges felszereléssel ellátták, és még ebben az évben 10 000 guldenért eladták Riegelnek. Az aknához csatolt székesegyházi területek szénkiaknázási jogát évi 500 ft o. é. bérleti díjért adták át a vállalkozónak.⁷ Ugyancsak ebben az évben „a Kisgyőri hegynek ormán” mélyítették le Mihály aknát 30 öl mélységre, „lógéppel” ellátva. Kiépítése, felszerelése 9350 forint osztrák értékbe került. Az akna jó minőségű és kedvező szénvagyonnal rendelkező létesítménynek ígérkezett.⁸

1855-ben a szabolcsi uradalmi szénbányánál (Ferenc József akna környéke) 9 öl (17 m) hosszú kocsis és béres lakást építtetett. Ehhez 8 ló elhelyezése alkalmas istálló is csatlakozott. Ugyanott „fetske-rakási” modorban épült egy kocsmáépület 4 szobával, 2 konyhával, pincével. Ez utóbbi létesítése 760 ft o. é.-be került és évi 200 forint osztrák értékért bérbe is adták. 1860-ban a kocsmá feletti területen 21 öl (40 m) hosszúságú bányászlakkkal (6 szoba, 3 konyha) és a Schichtenmeister (bányatiszt) számára 3 szobából, konyhából, éléskamrából álló négyszög alapú épülettel, végül egy 8 öles cseréppel fedett szénapajtával kialakította az aknaüzem körüli készenléti lakótelepet.⁹

1858-ban Mihály aknánál a szükséges kiszolgáló cselédség számára, az aknaszállítást végző lovak istállóját is magában foglaló 11 öl (20 m) hosszú cseréppel fedett kőépület épült.¹⁰ A megépített új függőleges aknák mellett a szabolcsi kőszénbánya még két jelentős termelőkapacitással, a Félix és Ferenc tárókkal is rendelkezett. Így az esetleges piaci igények növekedésének megfelelő kielégítésére – a szomszédos vetélytársaknak technikai színvonalán – képessé vált.

A somogyi szénbánya területének délkeleti részét **Miesbach Alajos** bécsi tőkés vállalkozónak 1854-ben 40 évre bérbe adták, évi 3000 guldenért. Emellett minden adó és illeték megfizetése a bérlő kötelezettsége volt.¹¹ A bánya kiépítése

⁵ PKL Vörös Mihály kéziratot naplórészlet, 1851.

⁶ PKL Vörös Mihály kéziratot naplórészlet, 1856.

⁷ PKL fasc. 74. 1856. N° 135.

⁸ PKL Vörös Mihály kéziratot naplórészlet, 1856.

⁹ PKL Vörös Mihály kéziratot naplórészlet, 1855.

¹⁰ PKL Vörös Mihály kéziratot naplórészlet, 1858.

¹¹ PKL fasc. 78. 1853. N° 7.

a 30 öl mélységű gőzgéppel felszerelt függőleges aknával (Maschinenschacht), a szükséges kiszolgáló, irányító épületekkel és egy-két kisebb termelő táróval az elképzeléseknek megfelelően alakult.

- A Károlyi Szénbányához 1852 évi
megkötés faanyagja.
- 1., Oldal deszka / Lindföly / 20 db darab.
 - 2., Plaszt 5 db darab.
 - 3., Állásfa, Stempel, 7' hosszú, 8" vastag,
gömbölyű, kőrisfa 3 db darab. $\frac{953}{2500}$.
 - 4., Székfa, Stappenholz, 8" vastag, gömbölyű
kőrisfa egy db darab. $\frac{953}{1000}$.
 - 5., Gyánfa, Spreiten, 12-15' hosszú, 8" vastag
2500 darab.
 - 6., Tuskó padlás deszkái 60 darab.
 - 7., Folyó tuskók az aknához 19' hosszú, 8" vastag
nyírfából 100 db. $\frac{02}{853}$ öm.
 - 8., " " " " 13' hosszú, 8" vastag
nyírfából 100 db.
- AA. Gyánfa nem egyenlő vastagságú. A többi mind
teljes vastagságú kőrisfa. A 60 db tuskó közül több lehordando a fűrészle-
vegyen. Az állásfa megvan kőrisfa, 7' hosszú
és 8" vastag kőrisfa gömbölyű. Az oldal
deszkák vastagságukat legyenek.
Pécs Dec 16. 1851

5. ábra

A Szabolcsi Szénbánya hajdúk esküje.

En' N. N. esküöm az élő Istenre, boldog és
 Szűz Máriára s Istennek minden Kétségére:
 hogy én Főtisztelendő Orkanonok vagyok, mint uram-
 nak, és a Szénbányai Felügyelő s Főnyomornak,
 mint Edöljáróimnak parancsait híven, becsületesen,
 szponosan teljesíteni fogom — a bányások által
 kitöltendő Kőpenes csak a nekem meghagyott mérték,
 s mineműségben veszem által — a bádog-jéggel csak
 azon bányások fogom nyugtatni, sőt a bányák talicskái
 vagy is Kutyák köpennel, vagy Kővel és földdel kitöl-
 tés fogja, azért: semmi víz s okra nézve a dolgozó
 bányásoknak több vagy kevesebb bádog-jéggel kérek be-
 tenni fogok, mint: a mi nekik teljesített munkájuk
 után igazságosan kiadandó — az eladott Kőpenes a
 nekem kiadott parancsolat szerint a Kőrösöknek és fura-
 roknak híven s lelkiismeretesen kímélni, és átadni
 fogom, erre nézve senkinek sem adok több vagy kevesebb
 Kőpenes, mint a mi a Verőnek kijár, és nekem parancs-
 oltva vagyok, hogy kiadjam. Végre: a bányák fura ro-
 galmasan vizgálni fogok, és az urodalomtól, melly en-
 gem fides és tart, teheségen kérek minden Kőrt, a mit
 tapasztalni fogok, eltávolítani igyekszem. — Isten
 engem így segéllyen, a boldog Szűz Mária s Isten-
 nek minden Kétségjei! —

Pécs Dec. 31. 1852 Kiadott Vörösmarty

7. ábra

hiányát. Számos saját kezűleg írt és kiadott rendelkezése (éves bányafa igények összeállítása,¹² az anyagok időbeni diszponálása, a termelésben és értékesítés-

¹² PKL fasc. 74. 1851.

ben érdekelt személyzet kötelmeinek meghatározása, premizálásuk,¹³ bányahajdúk kötelmei és esküje,¹⁴ vezetők kinevezése, szerződések előkészítése megkötése stb.) bizonyítja szakértelmét, gondosságát, a szakma melletti elkötelezettségét. **(5-6-7. ábra)**

Vörös Mihály 1860-ban nevezte ki a selmecebányai akadémián végzett **Glanzer Gyula** bányamérnököt a szabolcsi uradalmi bányák műszaki vezetőjének.¹⁵ Glanzer több mint 40 évig állt a székeskáptalan szolgálatában. Számos írása, jelentése, műszaki-gazdasági elemzése, terve bizonyította tudását, szakmai képességeit, mérnöki elkötelezettségét, egyben a selmeci bányamérnökképzés magas színvonalát. Megállapításai több mint száz év eltelte után is aktuálisak, igazak, a mai műszaki-gazdasági követelményeknek is megfelelnek. **(8. ábra)**

Glanzer 1861-ben elkészíti a szabolcsi bányauzem szénvagyon számítását 45 széntelep vizsgálatainak alapján (széntelep-vastagság, széntisztaság, szilárdság, kokszolhatóság, műrevalóság, stb.).¹⁶ A nyereséggel kitermelhető szén vastagságát biztonsággal 8 ölben (15 m) határozta meg. A széntelep dőlésmenti hosszát a vízvédelmi pillérek figyelembe vételével 20 öllel (38 m) kalkulálta, míg a terület művelhető csapáshossza 800 ölnek (1500 m) adódott. Így a szabolcsi aknamélységeket figyelembe véve (30 öl), mintegy 12 800 000 bécsi mázsa a kitermelhető szénvagyon, amely az akkori termelési szint három négyszeresre megnövelt mennyisége esetén is 25 évre lenne elegendő. Hazai és nemzetközi összehasonlító elemzést végez a szabolcsi kőszénbánya eredményességének kimutatására.¹⁷ Vizsgálja a somogyi Maschinen aknára telepített gőzgép gazdaságosságát.¹⁸

1865-ben **Jónás József** örkanonok úr részére nagyobb lélegzetű elemző munkán alapuló javaslatot készített a szabolcsi uradalmi kőszénbányászat folytatására.¹⁹ A javaslatot megelőző jelentésében részletesen beszámolt a művelés alatt álló függőleges aknák helyzetéről (feltárás, előkészítés), az eszközölt ráfordításokról. Végül 150 öl (280 m) mélységig a kitermelhető kőszén mennyiséget 260 millió mázsában rögzítve adta meg a termelő egységekben a fejtésre előkészített szénvagyont (480 ezer mázsa).

Az 1861 és 1864 közötti évek költségeinek és bevételeinek elemzéséből levont következtetésekből kitűnik, hogy a bánya a kemény versenyhelyzetben még nyereséges volt, de a termelés és eladás jelentős bővülése nélkül ezt a helyzetét elvesztheti. Figyelembe véve kapacitásait, előkészítettségét három négyszeresre is növelhető lenne a termelés az állandó költségek növekedése nélkül. A jelenleg alkalmazott vezetőgárda létszáma is elegendő a megnövekvő termelés irányításához. Felveti a Ferenc József aknai szállítást átállítást gőzgépre. „Reményem,

¹³ PKL fasc. 74. 1861. N° 204.

¹⁴ PKL fasc. 74. 1852.

¹⁵ PKL fasc. 74. 1860. N° 202.

¹⁶ PKL fasc. 74. 1862. N° 212.

¹⁷ PKL fasc. 74. 1861. N° 209.

¹⁸ PKL fasc. 74. 1862. N° 206.

¹⁹ PKL fasc. 74. 1865. N° 227.

A Szabolcsi uradl. Szénbányájában,
 a hanyag felügyelés következtében több
 „szén telepekön gyuladályok sűrűen el-
 távolítája, nemkülönben a tűzta köpök-
 nek, mely egyedül képez a Szabolcsi uradl.
 bányászaton fenntartani, bőséges tüzel-
 „anyagát tekintve – Vasvári Gyula a Szabolcsi uradl. Szénbányájában
 Schichsenmejtörnek Nov. 1^{én} 300 tíz-
 veszesen, e következtető díjazással:

- a.) Havonként kétféle 40 fcsos o. i.
- b.) egy évre 1 öl hajófit.
- c.) alkalmas kállya az ásványi töze-
 „lében. e
- d.) az eladott köpök minden mérlege u-
 „tan egy o. i. sz. tüzelésnek $\frac{42}{100}$ ré-
 „szét – mely évenként 200 vagy 300 fcsos
 igaz díj képen kiad.

Kösz. Pécsen Oct. 20. 360

Vörös
 H. D. Kőrösi

12. a. b. a. díj, 1862. O. 2

8. ábra

hogya a Duna Gőzhajózási Társasággal a kokszzén szállításra nézve egyezség köthetetik, ezen Társaság – éppen úgy, mint Czvetkovicsnak vagy Riegelnek – úgy az uradalomnak is segítségére leend a gőzgépet megszerezni.” Gőzgép ellátására a rosszabb minőségű telepek is fejthetők lennének, ami az össztermelés gazdaságosságát javítaná.

Számos javaslatot tesz a költségek csökkentésére, az uradalmi gazdálkodáson belül a bányászati ágazat önálló elszámolási rendszerének kialakítására, amely mindenkor pontosan tükrözné a valós gazdasági helyzetet. Végül javasolja

a Dunagőzhajózási Társasággal történő egyezkedés megkezdését, mivel a szabolcsi kőszénbánya kiterjedését és gazdagságát figyelembe véve csak az együttműködés biztosíthatja a terület méltó jövőjét, amennyiben a szénkereskedői monopóliumok nem számolhatók fel.²⁰

A székesegyházi kőszénbányák fejlesztése szinte azonos időben indult meg a DGT pécsbányai bányatulajdonosi megjelenésével. A társaság rövid másfél évtized alatt szinte az egész pécsbányai területet bekebelezte, de a legnagyobb lépés az egyeduralom biztosítására az András akna–Üszög közötti (1853), majd az Üszög–Mohács közötti (1857) vasútvonalak kiépítése volt. A vasút látszólag a pécsbányai bányáknak is kedvező lehetőséget jelentett szénük piacra juttatásában, de végül is vagy termékük, vagy bányájuk felvásárlásához vezetett.

AZ ÖNÁLLÓ URADALMI SZÉN BÁNYÁSZAT MEGSZŰNÉSE

A székesegyházi uradalmi bányászat is foglalkozott a vasút kiépítésének gondolatával. Az 1853. évi ajánlatcsomagot, amelyben a leendő somogyi bérlő Miesbach Alajos is érdekelt lett volna, elutasították.²¹ 1857 szeptemberében egy újabb vázlatos előterv és költségvetés is született az Üszög–Szabolcs–Somogy közötti vasútszakasz kiépítésére.²² Az előzetes költségvetés 830 ezer gulden megvalósítási költséggel számolt. A káptalan vezetése már eljár a Kereskedelmi Minisztériumban az Üszög–Mohács vasútvonalhoz történő csatlakozás engedélyezése érdekében, de ott a Duna Gőzhajózási Társasággal történő egyezkedésre kaptak javaslatot.²³ Végül is a vasút megépítése lekerült a napirendről. Ez a későbbiekben hátrányos és kiszolgáltatott helyzetbe hozta az uradalmi bányákat a DGT-vel szemben.

Az 1861-1866-os években, mint említettük, az uradalmi bánya még nyereséges volt. Azonban a külső gazdasági körülmények, a piac korlátozottsága, a DGT tőkeereje és annak szorító hatása az önállóság feladása felé mozdította el a káptalant, amely 1866-ban **Balássi Antal** esztergomi bányaugyi ügyészt kérte fel a szabolcsi terület felmérésére, szénvagyonának értékelésére, bérbeadási javaslat kidolgozására.²⁴ A bérbeadással kapcsolatos jelentést a káptalani közgyűlésen 1867-ben **Schvábi** örkanonok terjesztette elő.²⁵ A bérleti szerződést végül is 1868. február 22-én írták alá, a pécsi káptalan nevében **Daróczy Zsigmond** olvasókanonok, a DGT részéről **Schroll József** igazgató. A szerződést jóváhagyta 1868. március 9-én **Girk György** pécsi püspök az egyházmegyei hatóság részéről, míg az állami jóváhagyás ez év április 17-én történt meg.²⁶

A DGT a szabolcsi kőszénbánya területéből 41 egyszerű bányamértéket és 9251 négyszögöl határközt bérelt 25 év időtartamra (egyszerű bányamérték = 12 544

²⁰ PKL fasc. 74. 1865. N° 225.

²¹ PKL fasc. 74. 1853. N° 189.

²² PKL fasc. 74. 1857. N° 197.

²³ PKL fasc. 74. 1855. N° 199.

²⁴ PKL Káptalani közgyűlési jegyzőkönyvek, 1866. 19.p. 73. szakasz.

²⁵ PKL Káptalani közgyűlési jegyzőkönyvek, 1867. 167-179.p.

²⁶ PKL Káptalani közgyűlési jegyzőkönyvek, 1868. 20-27.p.

négyszetöl=45 116,4 m²). Ez a terület magában foglalta a Mihály, Félix, Ferenc József, Péter, Mária és Rudolf védnevű bányatelkeket, a *Mihály és Ferenc József* aknákkal és a *Ferenc és Félix* tárókkal.

A Dunagőzhajózási Társaság az 1868. évi bérleti szerződésével a székesegyházi kőszénbányák negyedik bérlője lett. Az esetek zömében a bérelt terület szénkiaknázásának jogát – évenként fizetendően – egy összegben határozták meg. A Dunagőzhajózási Társasággal kötött szerződés a bérelt terület fokozott kihasználására ösztönző lépcsőzetes díjat és ehhez igazodó szén-részesedést is előírt. A DGT 1868-ban kezdte meg térhódítását a szabolcsi-somogyi területen, mint bérlő, de 24 év alatt 1892-re a mecsekszabolcsi és somogyi községek szabad szénterületeinek egyedüli tulajdonosává, míg az egyházi területek szénkitermelési jogának 100%-os birtokosává vált, többszöri meghosszabbítással 1968-ig. (Ez a II. világháborús események miatt azonban meghiúsult.) Az egyes területrészeket időszakonként önálló bányakerületként vagy szomszédos területtel összekapcsolva működtették, de a koncentrációs időszakban megépült Szent István akna üzembe helyezése után Szabolcs bányakerületként működött, és a dél-mecseki szénmező legnagyobb termelését biztosította.

Felhasznált irodalom:

Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest, 1952.

Huszár Zoltán-Mendly Lajos-Pálfy Attila-Szirtes Béla: Bányászat-történeti kutatás. Zárójelentés. Kézirat. Kútforrás Kft. Pécs, 1997.

Káptalani közgyűlési jegyzőkönyvek 1851-1868. Pécsi Káptalani Levéltár kéziratok. Képek és dokumentumok a Pécsi szénbányászat történetéből II. A szabolcsi szénbányászat. MBVH Rt., Kútforrás Kft., Janus Pannonius Múzeum közös időszaki kiállítása. Szerkesztette, a dokumentumokat gyűjtötte és a szöveget írta: Pálfy Attila, a korabeli képeket gyűjtötte: Szirtes Béla.

PILKHOFFER MÓNICA

A VÁROSHÁZA TERVPÁLYÁZATAI (1887-1903)

Pécs város főterén 1905 és 1907 között **Lang Adolf** terve alapján épült fel a mai városháza, mely a harmadik a pécsi városházák sorában.¹ Az első épület 1698-ra készült el, ám az 1704-es rácdúlás következtében leégett. A város tanácsa 1710-ben 1000 forint kölcsönt vett fel az újjáépítésre. 1765-ben az udvarban földszintes épületet emeltek, melyre 1772-ben emeletet húztak. 1780. április 19-én a városháza erkélyéről hirdette ki a királyi küldött a szabad királyi városi rang elnyerését. Az épületben 40 rab elhelyezésére szolgáló börtön is volt; a napóleoni háborúk idején pedig hadikórházként is működött. Az egyre gyorsabban növekvő és fejlődő város azonban nagyobb és tetszetősebb középületet kívánt. 1829-ben a bécsi udvari hivatal által elkészített tervek alapján **Piacsek József**, a legjelentősebb helyi mester kivitelezésében valósult meg az új, kétemeletes, klasszicista épület, melyben 1834. április 15-én tartották az első közgyűlést. Ez a második városháza azonban nem volt hosszú életű. A város lakosságának nagyarányú növekedése következtében a felduzzadt közigazgatási szervezet hamar kinőtte az épületet; egyes hivatalokat bérházakba kellett kiköltöztetni. Bár a városházát 1878-ban teljesen felújították, a gazdasági fejlődés, valamint a millennium gerjesztette építkezési láz és reprezentációs szándék hatására 1887-ben bővítésére írtak ki pályázatot. A több mint húsz évig húzódó, botrányokkal tarkított építéstörténet végül a historizáló-eklektikus közízlésnek megfelelően egy másodrendű tervpályázatot juttatott kivitelezésre Péccsett.

A klasszicista városháza kibővítéséhez először is a Széchenyi tér déli részén álló, szomszédos Spitzer és Nöthig házakat kellett a városnak megvásárolnia. Az 1887. december 10-én kiírt pótépítkezés tervpályázatának határidejét 1888 áprilisában állapították meg. A felhívásra hét jelíges pályamű érkezett, melyeket 1888. május 28-án bíráltak el a zsűri tagjai: **Blum Gyula** királyi főmérnök, **Kirstein Ágoston**, a székesegyház átépítését vezető építész, **Nendtvich Sándor** városi főmérnök, **Piacsek Gyula** építész, valamint a Magyar Mérnök és Építész Egylet küldötte, **Nendtvich Gusztáv**. Mivel csak a nyertes pályaművek kerültek a város tulajdonába, a többiek 1888. december 31-ig vehették át munkáikat, így a hét tervezetből mindössze kettő maradt ránk a Baranya Megyei Levéltár tervtárában. A homlokzat, alaprajzok és keresztmetszetek kartonjaihoz költségvetést és tervmagyarázatot is kellett mellékelni.

A szakértők véleménye szerint a *Strebet* és a *Victoria* jelígejű pályázatok nem feleltek meg a program kiírásának, mert szerzőik részletes költségvetés helyett csak általános költség-összeállítást mellékeltek rajzaikhoz, melyek különben

¹ A városháza átépítésének iratai a BML Pécs város tanácsának iratai 34. sz. különügye alatt található meg. Minden további jelzet azon belül keresendő.

is túllépték a megállapított építési összeget. Mivel e tervek egyéb szempontból is „fogyatékosak” voltak, mellőzték őket a versenyből. A *Strebet* pályamű nem mutatott szakavatott és ízléssel bíró építészre, míg a *Victoria* tervezőjének, **Hörbinger** prágai mesternek a munkája „ügyes kézre és gazdag fantáziára mutat, de a legkülönfélébb stílusokat keveri.” Legnagyobb hibája azonban, hogy a régi és az új épületrész „egymástól úgy el van választva, hogy köztük minden közlekedés lehetetlen.”² A *Viribus unitis* és a *Mecsek* pályaterveknél a sok hiba mellett már jó megoldásokról is írtak a bírák, alkotóik kiléte azonban a jeligés leveleket őrző tanács titka maradt. A *Vörös kereszt fehér mezőben* jeligéjű mű tervezője kilenc rajzlapon mutatta be a zsűri által a programtól teljesen eltérőnek ítélt művét, melynek előnyei nem nyújtottak elég kompenzációt hátrányaival és nehézkes motívumokkal terhelt homlokzatával szemben. Érdekes, hogy ez a pályázat a levéltárba került, pedig a város nem díjazta, és nem is vásárolta meg.³ Valószínűleg miután tervezője, **Mutschenbacher Alajos** budapesti mérnök értesült a pályázat eredményéről, nem jelentkezett munkájáért.

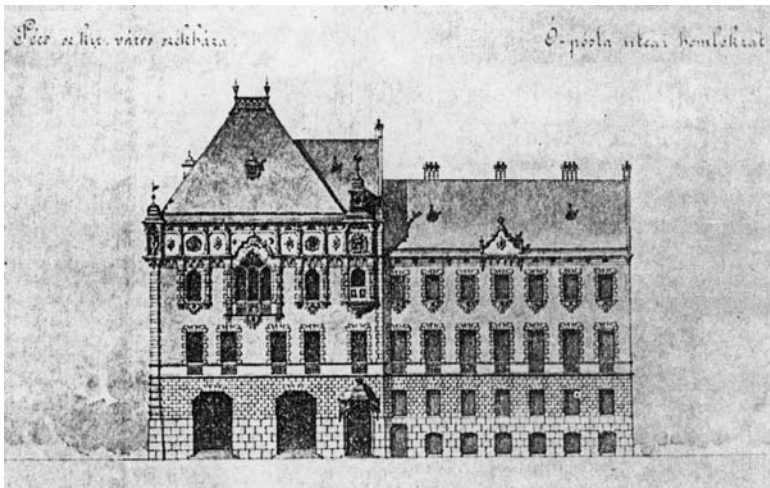
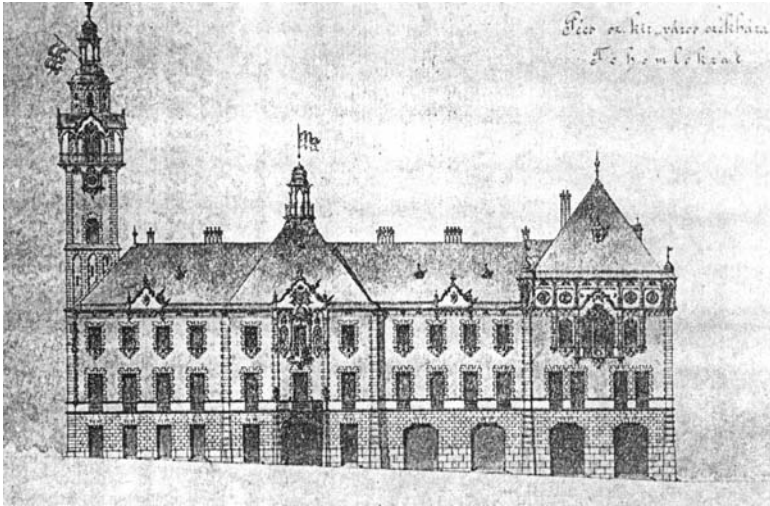
Mutschenbacher Alajos 888-as pályaműve: „Vörös kereszt fehér mezőben”

A Pécs tervek készítője, **Ulrich Keresztély** budapesti építész három tervvázlatot nyújtott be, és külön levélben kérte, hogy amennyiben az *A*, *B*, *C* alternatívák közül az első díjat egyik munkája sem nyerné el, nevét titokban tartva küldjék vissza kartonjait. A bírálókat szerint bár az *A* jelű elképzelés követte legszorosabban a megadott programot, a másik két vázlattal nagyobb sikert aratott.

² 1888. augusztus 18-i jegyzőkönyv.

³ BML Pécs város tervtára 3073.

A hetedik terv **Lechner Ödön** és **Pártos Gyula** *A polgárságnak* címzett munkája volt. Az építészpárosnak volt már gyakorlata a közigazgatási épületek tervezésében: Lechner 1872-ben első díjat nyert az aradi városháza pályázaton, 1883-84-ben a szegedi barokk városházát építették át, 1891-ben pedig Kecskeméten kaptak megbízást első díjas tervük kivitelezésére. Lechnerék szintén több változattal indultak a versenyen, de a két terv csak az udvari szárny elrendezésében különbözött egymástól. Pályázatukat elemezve Mendöl kiemelte, hogy ez volt az első olyan középület-tervük, amelyben az önálló magyar stílus megteremtésére a

Lechner Ödön és Pártos Gyula 1888-as első pályaműve, „A polgárságnak”

francia kora reneszánszból kiindulva tettek kísérletet.⁴ Az építő tudatos nemzeti programja a szobrászati kiképzésben is jelentkezett, hiszen a magyar függetlenség harcosainak és nemzeti királyainak portréi kerültek volna a homlokzatra. Jelentős volt városházatervük abból a szempontból is, hogy itt próbálkoztak meg először a Zsolnay gyár kerámiatermékeinek, elsősorban a pirogránitnak az alkalmazásával. A bírálók külön kiemelték, hogy Lechner és Pártos pályaműve oldotta meg legjobban a két rész összhangba hozatalát mind az épület külsején, mind belsejében: az új szárny díszes sarokrizalitos kiképzése pedig a homlokzaton is jelezte a tanácsterem helyét, amit a program kényszerített az épület délnyugati sarkába.

A zsűri mégis Ulrich Keresztély Pécs pályázatának C variánsát minősítette a legcélszerűbb, legjobb alaprajznak, annak ellenére, hogy a közgyűlési termet a Széchenyi téri oldal közepére helyezte. A kiírástól való eltérése miatt azonban Ulrichnak be kellett érnie a 200 Ft-os második helyezéssel, míg a 400 Ft-os első díjat a Lechner–Pártos párosnak ítélték oda⁵. Mivel a bizottság egyik elképzelést sem találta jelentős változtatás nélkül kivitelezhetőnek, ugyanakkor Ulrich terve megmutatta, hogy a közgyűlési teremnek a Széchenyi térre néző főhomlokzat közepén való elhelyezésével készíthető a legpraktikusabb alaprajzi beosztás, ezért a programot e szerint megváltoztatva felszólították a két nyertes szerzőt egy újabb, szűkebb körű pályázatra.

Az 1889 február végén lejárt felhívásra csak Lechnerék küldtek új terveket. Ulrich Keresztély kijelentette, hogy a helyesnek talált belsőhöz bármilyen külsőt hajlandó készíteni, de alaprajzára a szerzői tulajdonjogot fenntartja, ezért a második díjat visszaküldte azzal a kéréssel, hogy műve értékének megállapítása végett terveit a budapesti Mérnök Egylethez küldjék át. Ulrich így indokolta a nyereség visszatartását: „Tettem pedig ezt azon okból, mert sem méltányosnak, sem jogosnak nem tarthattam az olyan eljárást, hogy az én tervezetem felett, mely az összes pályaművek között az egyedül helyes megoldásnak lett kijelentve – új pályázatra lépjek azon concurrens pályázóval, aki miatt az első pályázatnál hátrátéttem, s akinek most az én ideám – az én szellemi tulajdonom kiszolgáltatói szándékolatik.”⁶ A két fél hajthatatlansága folytán elhúzódó ügyben Ulrich 1890 januárjában ügyvédje útján a belügyminiszterhez fordult jogorvoslatért. Azt kérte, hogy Pécs városa vagy adja vissza minden tervét és tartsák tiszteletben szerzői jogát, vagy ha a pályaműben foglalt eszméket felhasználni akarják, akkor vegyék át azokat a Magyar Mérnök és Építész Egylet által megállapított áron. Az építész panasza ügyében kelt belügyminiszteri rendeletre a városi közgyűlés hajlott volna arra, hogy visszatérjen eredeti elképzeléséhez, mivel Ulrich tervének kivitelezése csakis a jelenlegi városháza nagy részének lebontása mellett, vagyis legalább 30.000 Ft többletköltséggel lenne keresztülvihető. Egyszerűbbnek tűnt az első díjjal kitüntetett Lechner–Pártos koncepciója alapján felépíttetni a városházát, mert így Ulrich Keresztély tervei visszaküldhetők

⁴ Mendöl Zsuzsanna: Lechner Ödön pécsi épülettervei. Adatok a pécsi városháza építéstörténetéhez. In: A JPM Évkönyve, 1978. Pécs, 1979. 389-407.p.

⁵ BML Pécs város tervtára 3074-3075. sz. A homlokzati rajzok jelenleg az Építészeti Múzeumban vannak Budapesten.

⁶ Ulrich Keresztély levele a polgármesterhez. Pécs város tanácsának iratai, 13608/89.

lennének neki azzal, hogy az ő elképzeléseit nem fogják felhasználni. Végül azzal az indokkal utasította el a város a pereskedő építész jogigényeit, hogy amikor a közgyűlés neki a második díjat odaítélte, terve a város tulajdonává vált, amivel a tanács szabadon rendelkezhet, tehát bárkivel át is dolgoztathatja. Ezen nem változtat az sem, hogy Ulrich a díjat nem fogadta el, s rajzait visszakérte. Mivel a tervek kivitelre mégsem alkalmasak, azzal küldték vissza őket, hogy „a közgyűlési teremnek a középen való elhelyezése nem is az ő eszméje – tehát erre kizárólagos jogot nem formálhat – mert hisz az jelenleg is ott van.”⁷

A szűkebb pályázati felhívásra Lechner és Pártos három alternatívát nyújtott be, melyből az 1890. június 9-i szakértői jegyzőkönyv szerint – kisebb módosítások mellett – a B jelűt fogadták el kivitelre. A megjegyzések figyelembe vételével átdolgozott rajzaikat 1891. január 17-én adták át a városnak. Ekkor azonban felállt egy másik felülbíró bizottság, mely mestereink panasza szerint a munka alapját képező B alternatívát nem találva tudomást sem vett az 1890. június 9-i jegyzőkönyvről, és 14 pontban foglalta össze azokat a kívánságait, melyek az alaprajz teljes megváltoztatását és a homlokzat egyszerűbb, olasz reneszánsz stílusú kidolgozását eredményeznék. A helybeli szakértőkből 1891. május 5-re összehívott műszaki bizottság újabb 18 pontban óhajtott módosításokat. Ennek a második felülbíró véleménynek a 15. pontja megállapította, „hogy a külső homlokzatot – bár ez igen díszes és impozáns – azért nem tartja elfogadhatónak, mert az igen drága és ezen építési stíl miatt alkalmazandó igen magas és nehéz tetőszerkezet a régi falakat rendkívül megterhelné.”⁸ A város 1892. október 21-én értesítette a tervezőket, hogy a városháza tetőszerkezetét jónak találták, de az utcai homlokzatot, annak drágasága miatt el nem fogadják. Az építőművészek viszont kijelentették, hogy olasz reneszánsz külsőt csak azután hajlandók tervezni, ha eddigi munkájukat anyagilag is honorálják. Mivel az álláspontok nem közeledtek egymáshoz, a közgyűlés 1893. január 13-án úgy döntött, hogy árajánlatot kér az alaprajzát tekintve helyes tervekre. Lechner és Pártos 1893. február 15-én kelt levelükben utolsó kísérletet tettek **Aidinger János** polgármester meggyőzésére: „bátran merjük állítani, hogy a választott stíl szerinti homlokzat előállítására szolid anyagból olcsóbb, mint bármely, olasz reneszánsz homlokzat [...] Mi különösen súlyt fektettünk arra, hogy Pécs város székházának külső architektúrája jellegzetes legyen és a választott műidomok és egyes színes motívumok alkalmazása által a Zsolnay-féle pirogránit, azon díszítési anyag jusson érvényre, mely nemcsak hazai műiparunkban bír korszakot alkotó jelentőséggel, hanem úgy Bécsben, mint külföldön is nagy elismerésben részesül.” A többletköltséget nem a homlokzat stílusa és nem is a tető okozza, „hanem egyes egyedül a közgyűlési teremnek a Széchenyi tér felőli homlokzat közepére való elhelyezése.”⁹ Ezért a délnyugati sarokban kiképzett tanácsteremhez való visszatérést, illetve személyes megbeszélést ajánlottak. „Mert azzal a nehézség még nincs megoldva, ha mi – minden szo-

⁷ 1890. június 19-i jegyzőkönyv.

⁸ 8490/91.

⁹ 2492/93.

kás ellenére – tervünket bizonyos díjért átengedjük és más építész készít alaprajzainkhoz egy más stílusú utcai homlokzatot, ebbe még valahogy bele tudnánk nyugodni, bár megvalljuk, hogy bennünket akkor, midőn Pécs város közönségének felhívására a tervpályázatban részt véve sikerült tervünkkel a jury ítélete alapján az első díjat elnyerni, nem a tervkészítési honorárium vezérelt, hanem azon jogosult ambitio, hogy legjobb tudatunk szerint terveink alapján foganatosítsuk is a szóban forgó érdekes művészi feladatot.”¹⁰

„A nagyvárosi rangra vágyó, de anyagi erejében és építészeti kultúrában még járatlan” pécsi polgárság nem ismerte fel a Lechner–Pártos tervek építőművészeti jelentőségét, ahogy a Pécsi Nemzeti Színház tervpályázatánál is alul maradtak a Lang–Steinhardt építészpárossal szemben.¹¹ Városháza tervüket a közgyűlés 1892. őszén Piacsek Gyula helybeli mesterrel olasz reneszánsz stílusban dolgoztatta át, majd a színház építése kapcsán **Rauch János** főmérnök javaslatára 1896-ban Lang Adolfot kérték fel a homlokzat, a közgyűlési terem és a fölépcsőház terveinek elkészítésére. Lang a megbízást 2500 Ft “kialkudott átalányösszegért” vállalta, ami a nagy munkára és arra való tekintettel, hogy e tervek elkészítéséhez “az országnak ezen elismert elsőrendű műépítészt sikerült megnyerni, jutányosnak mondható” – érvelt a főmérnök a város tanácsához írt júniusi levelében. Véleményét nem oszthatjuk teljesen akkor, ha ezt az összeget összehasonlítjuk a korábbi tervpályázat 400 Ft-os első díjával. Az építész 1897. május 12-én küldte le Pécsre az összes tervrajzot, szám szerint 58-at. Az így kapott díszes, de egyszerű, az ellenőrző bizottság által kivitelre ajánlott külső azonban most belső átalakításokat igényelt.

Hiába készítette el a terveit Lang, mert 1898-ban a város úgy határozott, hogy a toldaléképítkezés helyett új épületet emeltet. Már az 1895. augusztus 19-i közgyűlés megszavazta a városházával szomszédos Király utcai Heindlhoffer-féle háznak a megvételét, mellyel lehetővé vált egy új utca megnyitása és a négy utcára néző épület felhúzása. A november 14-i szakértői értekezleten minden szempontból az átépítés ellen foglaltak állást, mivel az új épület csak 40-50 000 Ft-tal kerülne többre a már jóváhagyott 260 000 Ft felett. Ezen kívül az új városházában megfelelőbb lehet a hivatalok elrendezése, növelhető a boltok bérleti díja és a szépészeti és építészeti igényeket is jobban kielégítené egy évszázadokra tervezendő új architektúra.

A klasszicista épületnek a benne bekövetkezett robbanás adta meg a kegyelemdőfést.¹² A városi főmérnök, Rauch János szerint annak ellenére, hogy a külsőn keletkezett repedések és sérülések helyre lettek hozva, nem tartja kizártnak, hogy a terméskőből épült falazat belső részében olyan sérülések keletkeztek, melyek következtében a falak alkalmatlanná váltak az átalakítás következtében fellépő nagyobb

¹⁰ 2492/93.

¹¹ Mendöl... i.m. 1978. 390.p.

¹² 1896. júliusában bekövetkezett katasztrófát Köszl János fűszeres okozta, aki sarki üzletében engedély nélkül tárolta a puskaport. A balesetben nyolc ember vesztette életét, és megsérült Aidinger polgármester is, aki mint minden reggel, akkor is éppen az épület délnyugati sarkán beszélgetett bizalmas embereivel. A robbanás történetét bővebben lásd: Szirtes Gábor: Pécsi panteon. Portrék a millennium korából. Pro Pannónia, Pécs 1998. 24.p.

megterhelésre. Az építési program kidolgozására bizottságot hívtak össze, de a terveknek újabb pályázat útján való beszerzését szerette volna megspórolni a város **Alpár Ignác** közvetlen megbízásával. Nem véletlenül jutott eszébe a törvényhatósági bizottságnak Alpár Ignác éppen 1898-ban, hiszen számos nyertes terve és megvalósult architektúrája mellett ekkor éppen Pécssett, a Honvéd Hadapróiskola kivitelezésén dolgozott. Bár 1902-ben még mindig mérlegelték a toldaléképítkezést is, Alpárt felkérték a tervek elkészítésére, aki a kivitelezés ellenőrzését is magába foglaló munkát az építési összeg 7 %-áért, vagyis 45 500 koronáért vállalta. A város döntése ellen Piacsek Gyula és Mutnyánszky Béla ügyvéd is óvást emelt. Míg Piacsek építész a program hiányait és költségvetését kifogásolta, addig az ügyvéd úr és társai a közvetlen megbízás ellen emeltek szót. „Elismerjük Alpár Ignác nagy tehetségét, művészetét, elismerjük azt is, hogy az ily művészet joggal tarthat igényt nagy díjazásra; de nem ismerjük el azt, hogy Alpár Ignácnál senki jobbat, szebbet, célirányosabbat és a közszükségleteknek megfelelőbbet létesíteni képes ne lenne.” A belügyminiszter a város egyetlen építész megbízó határozatát 1902 szeptemberében megsemmisítette, és nyilvános tervpályázat kiírását rendelte el.

Az új városháza építési programja meghúzta az utcavonalakat, és megállapította a Heindlhoffer-féle területen nyitandó új utca szélességét. Előírták, hogy az épület két bejáratral tervezendő: a főbejárat a Széchenyi térről nyíljék csak gyalogos forgalom részére, míg a Perczel utcai kapu kocsiközlekedésre legyen alkalmas. A földszinten üzlethelyiségek és egy vásárcsarnok kialakítását kérték, ezáltal garantálva a középület jövedelmezőségét. Kikötötték, hogy a közgyűlési terem csak a Széchenyi téri homlokzat közepén helyezhető el 130 bizottsági tag részére ülőhellyel és karzattal. A telek lejtéséből adódó szintkülönbség kihasználására egy mezzanin szint létesítését javasolták a rendőrlégénység és a börtönök számára. Az egyes hivatalok férőhely-igényeinek pontos meghatározásán túl kikötötték a fontosabbak helyét is: a polgármesteri, jegyzői, kiadóhivatali, pénztári, számvévségi és anyakönyvi hivatalokat az elsők, a rendőrkapitányi és községi bírói helyiségeket a Perczel utcai részen kellett elhelyezni. Az új épületben központi légfűtés bevezetését tervezték, míg a világításnál kevésbé korszerűen, de a célszerű verseny miatt villany- és légszuszvilágítással egyaránt számoltak. Udvarnak 300 négyzetméter meghagyását kérték, de még az árnyékszékek számát és pontos helyét is megadták.

Az 1902. december 11-én a Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítőjében és a Vállalkozók Lapjában közzétett pályázati felhívás a jelenlegi városháza helyén építendő háromemeletes új épület tervrajzainak elkészítésére szól. A hirdetmény feltételei kikötötték, hogy a pályázatban csak hazai építészek és mérnökök vehetnek részt. A jelígyével ellátott tervek mellé műszaki leírást és egy hozzávetőleges költségvetés mellékelését kérték, melynek összege nem haladhatja meg a 650 000 koronát. A Magyar Építőművészek Szövetsége a feltételek több pontját az építészek érdekeire nézve sérelmesnek találta. Jogosan kifogásolták, hogy az építési program és helyszínrajz ne csak Pécssett legyen megtekinthető, mivel ez olyan terhet ró a pályázókra, ami sokakat elriaszt, hanem a város minden érdeklődőnek díjtalanul küldje meg azokat. Megjegyezték, hogy az 1903. január 31-i határidő túl

rövid ahhoz, hogy a pályázatban olyan építész vehessen részt, aki a feladattal előzőleg nem foglalkozott. Ezért a tervet beadásának határidejét a megjelenéstől számított három hónapban kérték megállapítani. „Teljesen elejtendő a terv 10. pontja, mert a szellemi tulajdonjog legnagyobb sérelme volna az, hogy a pályázók eszméje és tervei más által valószínűleg meg,” és hogy egy 800 koronás tervet busás honoráriumért másvalaki építtessen meg.¹³ Végül a város érdekeire nézve is kívánatosnak tartották, hogy a bíráló bizottságban a szakemberek legyenek többségben. Ezekre az észrevételekre a város a pályázat határidejét 1903. március 15-re módosította, és kilátásba helyezte, hogy az építési programot a 45 filléres postaköltség ellenében minden érdeklődőnek meg fogja küldeni. A többi kérdésben azonban hajthatatlan maradt.

Talán az építőipar pangásával is magyarázható, hogy csaknem 50 tervező érdeklődött a feladat iránt, köztük olyan kiemelkedő mesterek, mint **Árkay Aladár**, **Lajta Béla**, **Komor Marcell** és **Jakab Dezső**. A határidő lejártáig 17 pályamű érkezett a város címére. A bíráló bizottság 1903. március 26-án ült össze értékelni a terveket. A Zsolnay Miklós gyáros, Horváth István mérnök, Rauch János főmérnök, Piacsek Gyula építész, Kovácsfy Kálmán királyi főmérnök, Majorossy Imre polgármester, Nendtvich Andor helyettes polgármester és Oberhammer Antal gazdasági tanácsosból álló testületben a Magyar Mérnök és Építész Egyletet **Schulek Frigyes** műegyetemi tanár képviselte.

A 17 pályamű közül egyedül a 48/49-es jellegűnek az építését nem sikerült beazonosítanunk, további hat díjazatlan munkát pedig, a Pécsi Napló újságírójának köszönhetően legalább leírásból ismerünk.¹⁴ E szerint **Dobozy Mihály: Keletre magyar!** jellegű városháza homlokzata az arab és mór formák felhasználásával és az udvarból kinövő toronnyal meglehetősen egzotikusra sikerült. **Tóásó Pál** budapesti építész 1903. március 15. jelszavú terve „modernizált francia barokk stíl”-ben készült, amihez a művész az épület távlati képét ábrázoló akvarellt is mellélt. **Csikós István** pécsi pályázó *Opus* jellegű munkája szintén „francia barokk formákkal díszíti homlokzatát,” és „kivitele talán legegyszerűbb minden terv között.” A **Gattaringer–Krticka** páros *Tettye* álnéven pályázott. Konceptiójuk „barokk architektúrája monumentális jellege mellett művészi kezekre vall, alprajza pedig [...] világos és célszerű”. **Schannen Arthúr: Barna kör** jellegű munkájából a különösen karcsú tornyot és a célszerűen elhelyezett folyosókat emelte ki az újság. A többi pályázatnak nemcsak a szerzőjét, de magukat a terveket is sikerült felkutatnunk.

Az április 9-én hozott döntés alapján a harmadik díjat és a vele járó 800 korona jutalmat **Schlauch Imre** (1840-1904) pécsi építész nyerte *Sopianae* jellegű tervével.¹⁵ Tudomásunk szerint a legnagyobb pécsi építési vállalkozó a Megyei Árvaházon kívül egyedül a városházánál próbálkozott meg középület tervezésével. A csúcsíves, fiatornyos, vimpérgás homlokzatú épület megrajzolásánál talán meste-

¹³ A Magyar Építőművészek Szövetségének levele a város tanácsának, 1902. december 15.

¹⁴ Pécsi Napló, 1903. április 2. 1-2.p.

¹⁵ Tervtári száma nincs, a kartonokon 7362/1903. szám olvasható.

rének, Friedrich Schmidtnek a bécsi városháza eszméje lebegett a szeme előtt, mindenesetre a Pécs architektúrájában alig nyomot hagyó gótika stílusának kiválasztása nem tűnik számunkra túl szerencsésnek. A Schlauch-féle városháza földszintjén 13 bolthelyiség és a vásárcsarnok, a mezzanin szinten zárkák és börtönök kaptak volna helyet. Az első emeleten díszterem, tanácssterem, polgármesteri és gazdasági hivatalok, a második szinten a közgyűlési terem, a levéltár, a rendőrkapitány, míg a harmadikon az ügyészi, katonai, mérnöki és árvaszéki irodákon kívül egy múzeum is lett volna. A bíráló kiemelte, hogy a Sopianae pályázat ablaktengegy beosztásai a legjobbak, mert ezek mellett az egyablakos szobák is rendeltetésüknek megfelelően használhatók, és hogy egyedül Schlauch tervezett az épületbe légfűtést. A 63 éves építész sajnos nem érthette meg a városháza felépülését, mert 1904. január 19-én elhunyt. Sikerét azonban az elhalálozott virilistáknak kijáró közgyűlési határozatban is kiemelték: „Még csak egy ambíciója volt, melyen szeretettel csüngött, a városi tanácsház megépítése, melyre vonatkozó tervpályázatban díjat is nyert, ami örömkönyveket sajtolt ki szemeiből.”¹⁶

Az 1200 koronás második díjat a budapesti **Fischer és Scheer** építészpáros *Olly* jeligéjű pályázata nyerte.¹⁷ A zsűri kritikája elsősorban az alaprajzot érte: az egyablakos szobák túl kicsik, a leglátogatottabb hivatalok a legfelső emeletre kerültek, a közgyűlési terem karzata célszerűtlen, az anyakönyvi levéltár túl nagy a többi helyiség rovására, a légfűtés az épületben nem alkalmazható. „A főhomlokzat kiépítése a toronynak asszimetrikus elrendezése és a tetőzések ügyes csoportosítása folytán különös érdekességet s rendeltetésének megfelelő összhangzatos jelleget nyer” – írta róla a bíráló.¹⁸

A legjobb tervnek **Alpár Ignác** *Rákóczi korából* című művét ítélte a zsűri.¹⁹ A felvidéki, barokkba hajló késő reneszánsz külsőn kifogásolták a toronynak az északnyugati sarokra való helyezését. Bár a program nem írta elő a torony helyét, minden hasonló megoldásnál felemlgették, hogy a torony vastag falai éppen a legértékesebb bolt jövedelmét csökkentenék. Elkerülte viszont a szerző a másik általános hibát: rizalit alkalmazását a homlokzaton, ami eltakarná a mellette lévő boltok bejáratát. Annak ellenére, hogy Alpár elfeledkezett a harmadik emelet kiépítéséről az újonnan nyitandó utca felőli oldalon, neki ítelték oda az első díjjal járó 2000 koronát.

Feltétlen megvételre javasolták a *Vörös Kereszt* jeligéjű pályázatot, „mely az összes tervek között a legszebb, a legpompásabb,” s díjat csak azért nem kapott, mert eltérve a programtól nem rendelkezett vásárcsarnokkal.²⁰ Ugyanakkor **Lang Adolf** terve a vásárcsarnok elhagyásával megmutatta, hogy így a helyiségek sokkal célszerűbben helyezhetők el. A bírálók szerint „a homlokzatok mindenütt a tér

¹⁶ BML 4220/1904. Pécs sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1904. február 3-i rendkívüli közgyűléséről felvett jegyzőkönyv kivonata.

¹⁷ BML Pécs város tervtára, 3070.

¹⁸ A bírálati jegyzőkönyv. In: Magyar Pályázatok 1904/1. 31.p.

¹⁹ BML Pécs város tervtára, 3062.

²⁰ Pécsi Napló, 1903. április 9. 4.p.

és az utcák jellegének megfelelően, s a maga nemében igen szép barokk-stylben és formában képeztettek ki.”²¹

Másodsorban az A jelű tervet ajánlotta a bizottság megvásárlásra.²² **Pilch Andor** (1877-1936) pécsi építész 1901-ben végzett a Budapesti Műegyetemen. A magát a helyi szecesszió legnagyobb mesterévé kinövő Pilch itt még a historizmus elemeinek halmozásával, a szent korona és a turul madár jelentéshordozó formáival próbálta meg szülővárosa legjelentősebb középületének monumentalitását megadni. Alaprajzának legnagyobb hibája a 4,6 méterrel kiugratott rizalit volt, amit nem csak a boltok értékesítésére, de a Széchenyi tér kicsiségére való tekintettel is hátrányosnak találtak.

Ezeken kívül még három művet talált megvételre érdemesnek a zsűri: a *Videant Consules*, a *Fórum* és a *Szülőföldem* pályázatokat. A *Videant Consules* tervezője, **Krausz Rezső** bécsi építész túl kicsire és alacsonyra tervezte a vásárcsarnokot, míg a közgyűlési termet túlságosan nagyra.²³ Nem sikerült az irodák célszerű elrendezése sem, és hibák mutatkoztak az egyes helyiségek közötti közlekedésben és a világításban is. Külsejét több dicséret érte, amit érdekesnek és kimondottan városháza-jellegűnek találtak. Krausz építész *Szent István* jeligével még egy tervet nyújtott be. Ez az előbbihez hasonló, „német reneszánsz” stílusban fogant munka azonban nem került megvételre.

A *Fórum* tervezőjének, **Fülöpp Károly** budapesti építésznek a pécsi városháza tervén kívül egyedül a budapesti Szabadságharc-émlékműre benyújtott pályázata ismert.²⁴ A népművészeti hagyományokból merítő magyaros stílust azonban Pécssett megint drágának és elutasítandónak találták. Nem nyerte el a zsűri tetszését a vásárcsarnok két emeletre osztása, a toronynak a lépcsőház fölé helyezése, számos hivatal elrendezése és a közgyűlési terem kicsiny mérete sem.

A *Szülőföldem* pályázat készítője **Kármán Aladár** és **Ullmann Gyula** volt.²⁵ Épületük Király utcai homlokzatát e traktus keskenysége folytán a szakértők nyomtának találták. Jellemző a laikus véleménye is: „a tervező tartózkodott a modern, úgynevezett szecessziós stílus legkisebb befolyásától is. Az épület stylusa a legtisztább román, [...] magyar ornamentális motívumokban bővelkedik.”²⁶ Az alaprajzban a közös börtönök kicsire, míg a pénztárszoba egymaga 17,6 méter hosszúra sikeredett.

A Magyar Pályázatok 1904/1-es száma még két díjazatlan tervet közölt le. Az *Egy filléres bélyeg* **Károlyi Emil** és **Marta Ákos** közös munkája Schlauch halála után fiai Károlyival társulva alapítottak új építész irodát, mely elnyerte a városháza kivitelezésének jogát.

²¹ Bírálati jegyzőkönyv. In: Magyar Pályázatok, 1904/1. 32.p.

²² BML Pécs város tervtára, 3065.

²³ A Baranya Megyei Levéltárban csak az alaprajzok vannak meg. A homlokzatot a Magyar Pályázatok 1904/1. száma közölte le.

²⁴ BML Pécs város tervtára, 3063.

²⁵ BML Pécs város tervtára, 3064.

²⁶ Pécsi Napló, 1903. április 2. 2.p.

A *Mária Theresia* tervet **Stróbl Miksa** készítette. A gótikus stílusban fogant épület elrendezése a bírálati jegyzőkönyv szerint szinte mindenben rossz volt. Az udvart túlságosan beépítette, a Király utcai traktust túl keskenyre szabta, az új utca felőli harmadik emeletet viszont teljesen elhanyagolta. Négy lépcsőházat tervezett, a közgyűlési termet pedig kitolta az udvari szárnyig, ami teljesen kettészelte az épületet és a hivatalok egymás közti érintkezését.

A kiosztott díjak ellenére az 1903. április 20-án tartott közgyűlés mégsem bízta meg a nyertes Alpárt a részletes tervek elkészítésével. A városatyák szerint ugyanis egyik mű sem oldotta meg kivitelre alkalmasan a feladatot, és mivel a Mérnök és Építész Egylet díjszabásában megállapított árakat túl magasnak találták, ezért felhívták az első két helyezettet és Lang Adolfot, hogy 8 napon belül tegyenek zárt ajánlatot arra vonatkozólag, hogy mennyiért lennének hajlandók a részlettervek elkészítésére. Óriási felháborodást keltett a Magyar Építőművészek Szövetségében a város eljárása, és **Hauszmann Alajos** első mester indítványára elfogadták azt az elvi határozatot, hogy „a hivatalos díjszabáson alul való dolgozás följánlása oly esetekben, ha annak célja más építésznek a munkából való kiszorítása, föltétlenül az építészeti kar tisztességébe ütközik.”²⁷

Sem a levéltári forrásokból, sem az újságból nem derül fény arra, hogy a harmadik helyezett Schlauch Imrét miért hagyták ki az ajánlattevők közül. Talán az idős mester betegsége folytán már nehezen dolgozott. De valószínűbb, hogy annak az óhajnak esett áldozatául, amely mindenképpen Lang Adolf megbízását szerezte volna elérni. Ellentmondásos a Pécsi Napló újságírójának túlzott lelkesedése, aki „valóságos mestermű”-nek nevezte a Lang-féle tervet, melynél „szébb városházát el sem képzelhetünk,” de az építész nevét helyesen leírni se tudta (Lang Lajos!).²⁸ A díjjal nem jutalmazott Lang előtérbe helyezésére a város tanácsa egészségügyi okokra és a kellemetlen szagokra hivatkozva a vásárcsarnok mellőzését javasolta a közgyűlésnek. Mintha csak az 1887-es pályázat megismétlődését látnánk, amikor a közgyűlés kimondja: Lang terve megmutatta, hogy a vásárcsarnok mellőzésével jobb a hivatalok beosztása, vagyis „előnyt kovácsoltak részére abból a hibából kifolyólag, amelyért őt voltaképpen a pályázatból ki kellett volna zárni.”²⁹ Az indulatoktól sem mentes közgyűlésen, ahol a polgármestert egyik ellenfele kuruc vezérnek nevezte, amiért a nyertes *Rákóczi korából* jellegű terv készítőjének megbízása mellett szállt síkra, Piacsek Gyula, Horváth István és Antal valamint Mutnyánszky Béla is megfogalmazták a három mester között hirdetett árversennyel szembeni ellenvetéseiket. Piacsek arra hívta fel a figyelmet, hogy helyes program mellett lehet, hogy a többi tervező még Langénál is jobb művet tudott volna csinálni, és a most felszólított három építész tervei közül nem lenne helyes a legolcsóbbat kiválasztani, mely esetleg a legrosszabb is egyben. Ezért javított program mellett újabb tervek készítésére az öt nyertest szólítaná fel. Horváth Ist-

²⁷ Budapesti Hírlap 120.sz. 1903. május 3. 15.p.

²⁸ Pécsi Napló, 1903. április 21.

²⁹ Alpár Ignác nyílt levele Majorossy Imre pécsi polgármesternek, IN: Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítője 38. 1903. december 6. 255.p.; Pécsi Napló, 1903. december 2. 1-2.p.

ván szűkebb pályázat kiírását javasolta, míg Lówy Lipót doktor kitartóan, de egyedül ragaszkodott a vásárcsarnok gondolatához. A szavazás során mindössze 4-5 szavazat ellenében a tanács összes javaslatát elfogadták, beleértve azt is, hogy az öt megvételre javasolt tervet 400 koronáért vásárolják meg. A közgyűlés határozatát Piacsek és társai megfellebbezték, azt kérve a minisztertől, hogy tekintettel az építési program megvalósulására, az első pályázaton részt vett összes tervezőt szólítsa fel új tervek készítésére.

Nem volt túl jó véleménnyel a város eljárásáról az egyik versenyző, Stróbl Miksa sem. Miután megnézte a közgyűlési teremben a nagyközönség számára kiállított terveket, a Pécsi Napló 1903. május 10-i számában a tervpályázat eredménytelenségéről értekezett. Szerinte a város igen homályos programot adott ki, melynek pontjait a bíráló bizottság amúgy sem vette szigorúan, és ez „alkalmas volt a sűgőlyuk kiségitésében bízó művészek favorizálását biztosítani,” amit megkönnyített, hogy az érdekelt nagy neveken kívül a magyar építőművészek számottevő összessége nem vett részt a versenyben. Miután a pályázat nem járt kellő sikerrel, „a közgyűlés kidobja a város pénzét vagy tíz képecske megvételére, ahelyett, hogy a most már megváltoztatott [...] pontos programot összeállítva, a bíráló bizottságot legalább három építőművésszel kiegészítve újabb tervpályázatra szólította volna a hazai szakembereket.” Különös figyelmet érdemel két oldalas kritikájának a városi székház stílusát elemző második része, hiszen maga a bíráló bizottság is elsősorban az alaprajzok helyességét vizsgálta, míg a különböző építészeti formakincset ugyanolyan elfogadhatónak találta, s nem igen törődött azzal, beleilleg-e az adott városképbe. Stróbl Miksa szerint a külföldi minták utánzása helyett a városi székháznak magyar jellegűnek kellene lennie, és „ha már nincs eddig önálló magyar építéstílusunk, legyen az – miként Alpár terve – legalább történelmi vonatkozású.”³⁰ Éles és sovíniszta kirohanást intézett az ellen, hogy a *Rákóczi korából* terv reneszánsza szláv eredetű volna, ugyanakkor Pécs történelmi múltjához kulturális funkciója miatt az olasz reneszánszot, (az *A jeligéjú* terv) de egyházi szerepe következtében az előbbtől oly távol álló olasz gót stílust is megfelelőnek tartja. „A városháznak tehát mindig a város tükrének kell lennie [...] S ezért a Vörös kereszt darabos barokkja nevetségés Pécssett.”

Miután a belügyminiszter megvétózta az április 20-i közgyűlés határozatának azt a részét, mely Alpár, a Fischer és Scheer páros és Lang között tulajdonképp árlejtést hirdetett, kimondta, hogy amennyiben a városnak kivitelre elfogadott terve nincsen, úgy szűkebb pályázatot írjon ki. Az építési bizottság szeptember 19-i ülésén a polgármester mégis Alpár Ignác megbízását terjesztette elő annak érdekében, hogy az építkezés mielőbb megkezdhető legyen. Leszavazták azonban javaslatát azok, akik a legnagyobb idő és pénzveszteséget éppen abban látták, ha a miniszter a közvetlen megbízást ismét megsemmisíti. Ennek ellenére a tanács a szeptember 24-i közgyűlésen továbbra is Alpár megbízásához ragaszkodott, kiköt-

³⁰ Ezt elsősorban az Olly és a Videant Consules tervekre értette. Ezeket „német-reneszánsz architektúrája miatt visszadobtam volna tulajdonosának egy Németországba szóló útlevelel egyetemben.”

ve a vásárcsarnok elhagyása mellett a homlokzat megváltoztatását is, valamint azt, hogy a munkáért járó 25 000 koronáért az építkezés ellenőrzése mellett a műépítész addig köteles terveket készíteni, amíg a város azt jónak nem találja. A tanács javaslata mellett állók arra hivatkoztak, hogy az újabb pályázat 12-14 000 korona veszteséget okoz, és nem garantálja olyan terv elkészültét, mely végre kivitelre is alkalmas lesz. Az ellenzék érvelése szerint viszont a 20 éve húzódó ügyben két hónap már nem számít, és a versenyzők közül csakis a város győzhet, ha a legjobb tervrajz birtokába jut. Végül 19:49 arányú szavazással a közgyűlés a szűkebb pályázat kiírása mellett döntött, melynek határidejét 1903. december 1-ben jelölte meg. A legújabb program szerint nem kellett az épületbe vásárcsarnokot tervezni, a tornyot pedig nem lehetett a sarokra helyezni. Az első díjat elnyerő tervező 1200 korona jutalmát be fogják számítani a 25 000 koronás átalányösszegbe, a második helyezett 1000, a harmadik 800 korona tiszteletdíjban részesül.

Ezen a pályázaton azonban Alpár Ignác már nem vett részt. Tervrajzok helyett nyílt levelet küldött **Majorossy Imre** polgármesternek, melyben a következőképp indokolta döntését: „Én arról nem tehetek, hogy egy pécsi atyafiság szükségnek látja azt, egyik rokonának a városház építését megszerezni és teszi azt egy tisztességesen megküzdött nyilvános pályázat után, amikor a rokonságról tudomást szerezhetett volna a pályázat előtt is, s akkor nem lett volna szükséges az, hogy engem egy öt éven át tartó hajszába belekeverjenek. [...] legnagyobb sajnálatomra az eddig történetek után Pécs szab. kir. város törvényhatósága iránt nem viseltetem annyi bizalommal, hogy munkámat újból a törvényhatóság elbírálására hagynám, miért is vagyok bátor értésére hozni, hogy ezen újabb pályázatban részt nem veszek.”³¹

Az 1903. december 4-én összeült zsűrit nem zavarta Alpár visszalépése a végleges döntés meghozatalában. A tavaszi pályázat bíráló bizottságával megegyező zsűri nemcsak az első díjat ítélte oda a korábbi tervtől csak alaprajzában eltérő munkát benyújtó Lang Adolf műépítésznek, de mindjárt a részletes tervek és költségvetés elkészítésével is megbízta. Az ismételten második helyezett Fischer és Scheer első munkájuk klasszicizálóbb változatával pályázott.³² Érdekes, hogy az alaprajz hibájául azt rótták fel, hogy túl sok helyet biztosít a múzeum részére, bár az új program a városházában kialakítandó múzeumról említést sem tett.

Alpár levele és a zsűri döntése újból felkorbácsolta a város székháza körüli kedélyeket. Egy magát meg nem nevező bizottsági tag Fischer és Scheer munkájának kelt védelmére, leszögezve, hogy a Lang-féle terv egy modern bérház benyomását teszi a szemlélőre, annak szűk, középületen alkalmazhatatlan közlekedési rendszerével. Ezzel szemben a „város építőművészetének karakterét megadó román stílus” alapelvein kifejlődött reneszánsznak a formakincse „középület jelleggel” bír, s „ha már tökéletesebbíteni akarjuk az egyik vagy másik tervet: akkor azon tervet fogadjuk el alapul, amely már mostani állapotában is városházszerű;

³¹ Magyar Mérnök és Építészegylet Heti Értesítője 38. 1903. december 6. 256-257.p.

³² BML Pécs város tervtára, 3066.

[...] mellyel városunk egy oly középületet nyer, mely nem gazdagságot mutat, ami nincsen, hanem nemes műízlést, ami – lehetne.”³³

Az 1903. december 21-i közgyűlésen az Aidinger által „operett”-hez hasonlított ügy elérkezett a fináléjához. A belügyminiszter megsemmisítette a bíráló bizottságnak a megbízás odaítélésére vonatkozó jogkörét, és csak szakvélemény adását engedélyezte. Arról már nem is beszélve, hogy a zsűrinek a pályázatot, mint a kiírt feltételeknek nem megfelelőt, sikertelenné kellett volna nyilvánítania. Horváth Antal felszólalásában egész vagyonát tette arra, hogy az építkezés 700 000 koronából sem fog kijönni, és mint minden alkalommal, most is visszatért eredeti indítványához, a téma napirendről való levételéhez, és megelégedett volna egy alapos meszeléssel. Piacsek Gyula szerint Alpár azért állt el a szűkebb pályázatban való részvételtől, mert „attól tartott, hogy 650.000 koronáért, mely összeget ő jelölte meg mint elegendőt, nem tudja megcsinálni a három emeletes épületet.”³⁴ Az anyagiak tekintetében Lang sem élvezte a bizottság feltétlen bizalmát, mivel a színház felhúzása az előzetes számításoknál 200 000 koronával került többbe. Aidinger János elismerte, hogy a kivitelt ajánlott terv is sok változtatásra szorul, majd éles bírálat alá vette és visszautasította Alpár Ignác vádjait, kihangsúlyozva, hogy „a sógorság és komaság Pécs közgyűlési termeiben soha meg nem honosodott.”³⁵ A történet csattanója, hogy egyöntetű sikerét Lang éppen Alpár gyanúsításának köszönhetette, ugyanis Fischer József „a pécsi polgárság színe-javával” állt igen távoli rokonságban. Ezek után nem sokan mertek a fiatal Fischer és Scheer mellé állni, és a szavazás 53 igennel 8 ellenében Lang Adolf teljes győzelmét hozta.

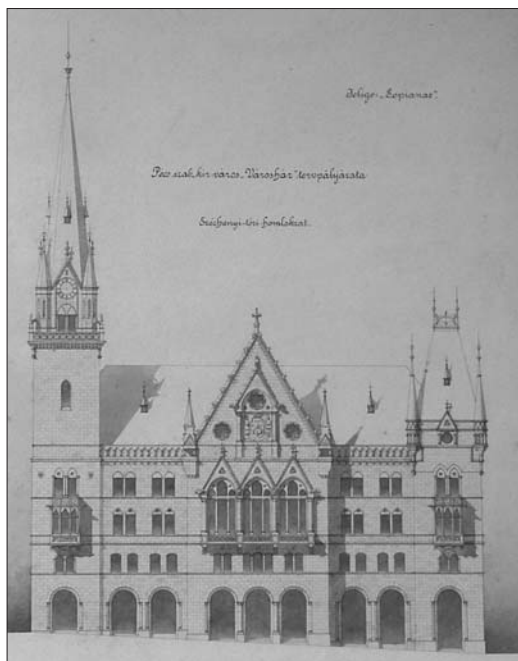
A pécsi városháza botránnyoktól visszhangos pályázata nem volt egyedülálló a századfordulón. A kor szakfolyóiratai: a Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítője és Közlönye, valamint a Budapesti Építészeti Szemle heves kirohanásokat intézett nemcsak a közvetlen megbízások, de a pályázatok rendszere ellen is. Mert ki vehetett komolyan egy olyan versenyt, amin néhány résztvevőnek a korábban felkérésre készített terveihez csak egy jeligét kellett hozzábiggyesztenie? És hogyan tudta volna egy főleg városi tisztviselőkből álló bizottság a legjobb tervet felismerni?

A függöny legördült, de csak az első felvonás ért véget. A pécsi városháza felépítésére kiírt árlejtés ugyanis újabb komédiához vezetett.

³³ Pécsi Napló, 1903. december 20. 1-2.p.

³⁴ Pécsi Napló, 1903. december 22. 2.p.

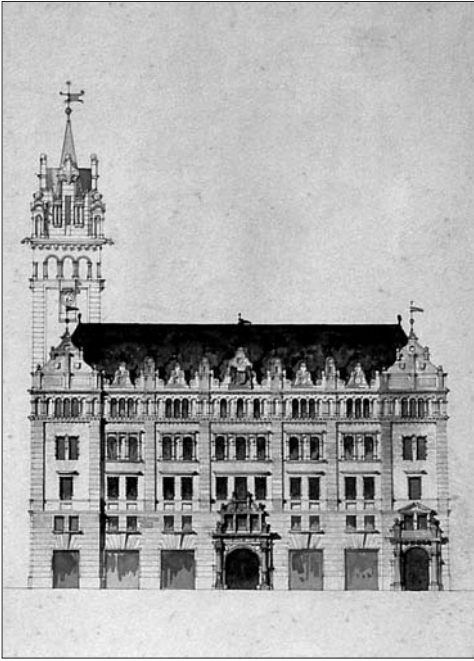
³⁵ Uo.

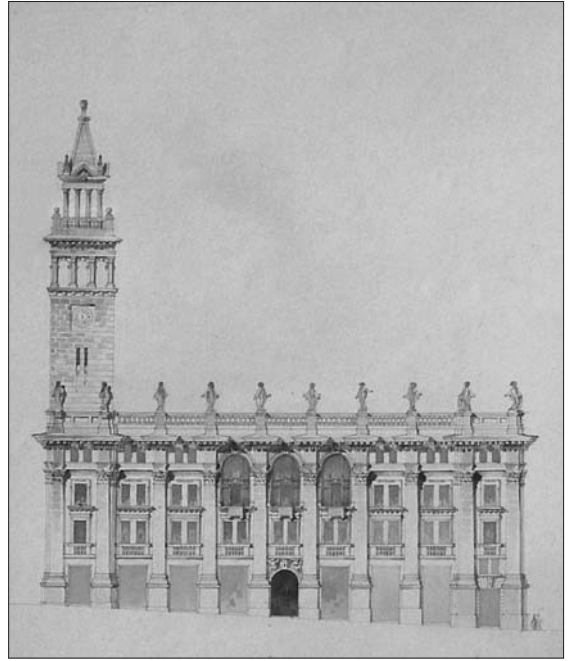
Schlauch Imre: „Sopianae”

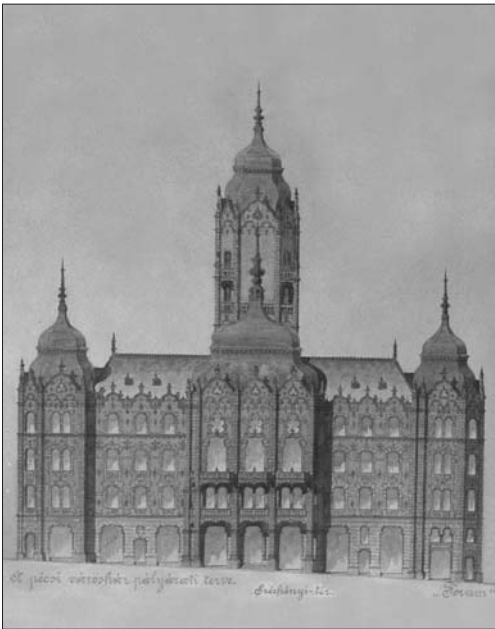
Fischer József és Scheer Izidor: „Olly”

Alpár Ignác: „Rákóczi korából”

Alpár Ignác: „Rákóczi korából” (alternatíva.)

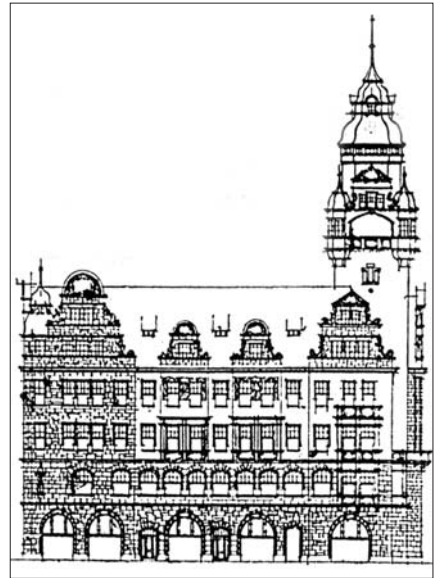
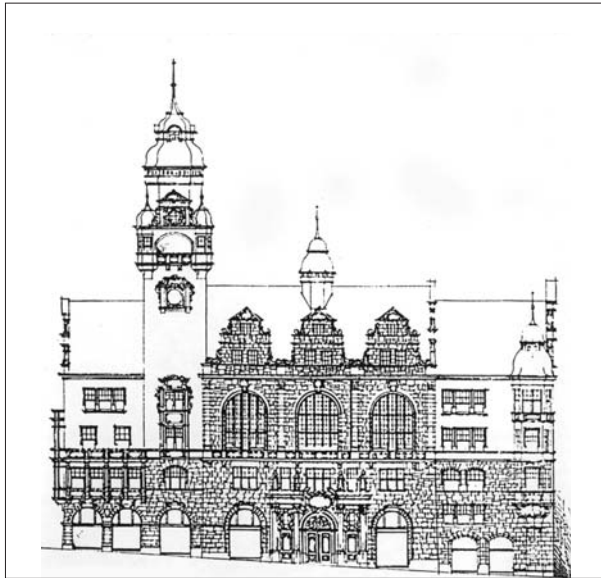

Fülöp Károly: „Fórum” (megvásárolva)

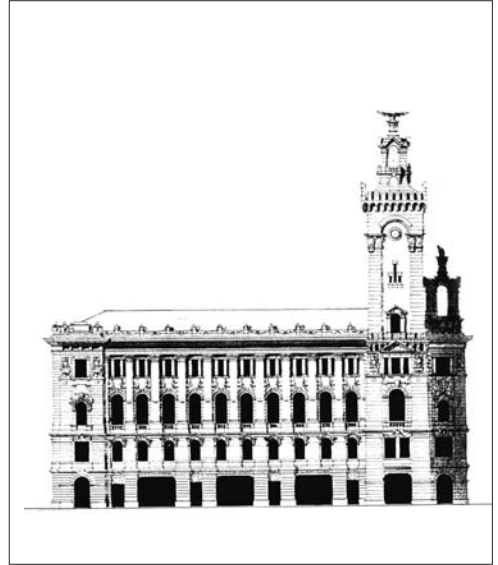
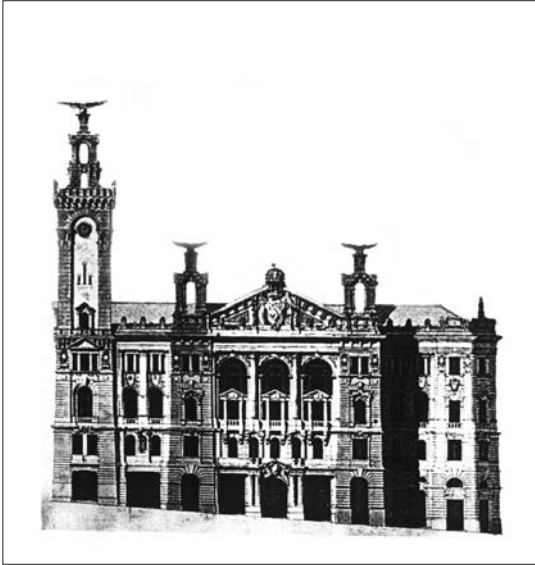

Láng Adolf: „Vörös kereszt” (megvásárolva)

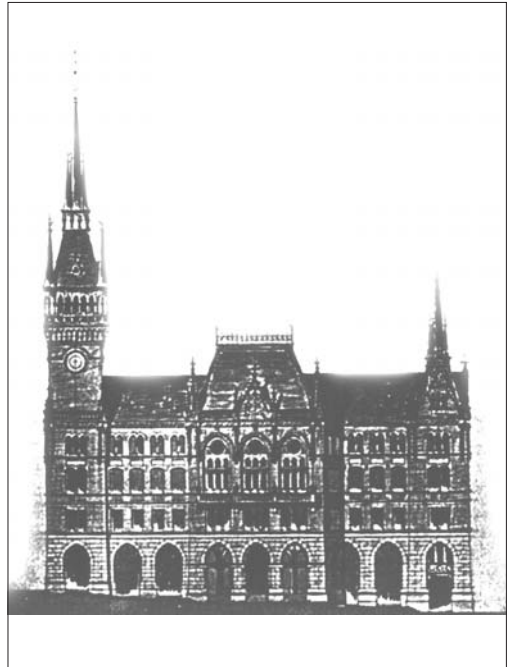
Krausz Rezső: „Videant consules” (megvásárolva)

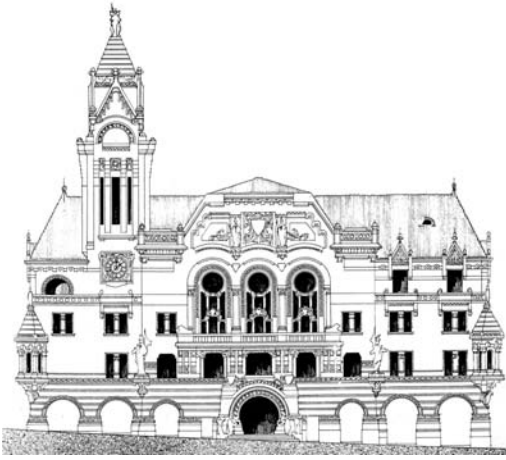
Pilch Andor: „A” (megvásárolva)

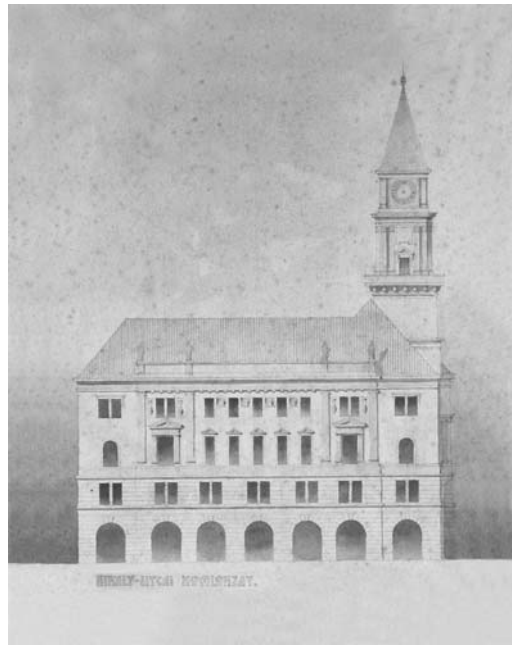
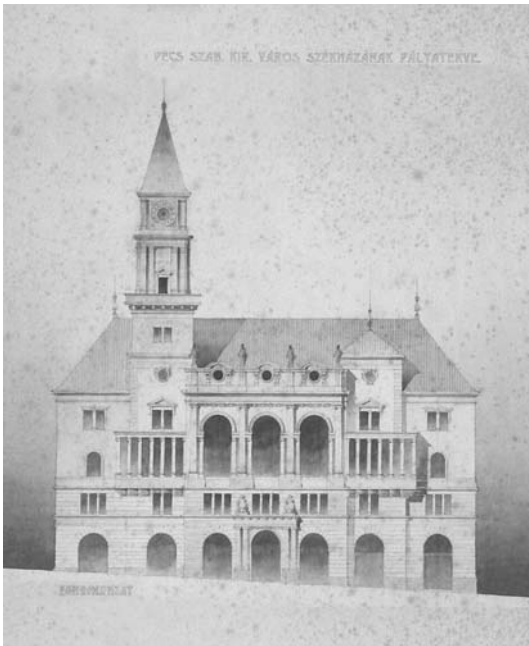
Stróbl Miksa: „Mária Terézia”

Károlyi Emil és Marta Károly: „1 filléres bélyeg”

Kármán András és Ullmann Gyula: „Szülőföldem”

Fischer József és Scheer Izidor: az 1903-as szűkebb pályázatra készült változat

RAYMAN JÁNOS

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK PÉCSETT TARTOTT VÁNDORGYŰLÉSEIRE KÉSZÜLT ÉRMEK ÉS JELVÉNYEK

Két kiváló orvos, **Bugát Pál**, a magyar természettudományos nyelv megalakításának egyik vezető személyisége, a Természettudományi Társulat megalapítója és **Bene Ferenc** egyetemi tanár javasolta, hogy az orvosi karral társult tagok, évenként két összejövetelt tartsanak, az egyiket Pesten, a másikat váltogatva más honi városban. Így jött létre 1841-ben a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlése*, a magyar természettudományos élet csaknem egy évszázadig rendszeresen és folyamatosan működő, de máig is ható fóruma. Ezek a több napra szervezett találkozók alkalmasak voltak új ismeretek megszerzésére, tapasztalatok átadására, ismeretségek kötésére, kapcsolatok létesítésére az egyes tudományágak művelői között, de az ország, a sokszínű magyar táj sajátosságainak megismerésére is. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlését 1841-től 1933-ig 41 alkalommal, az ország különböző városaiban rendezték meg. A páratlan tudományos vándorgyűlés sorozat, páratlan emlékérem sorozatot is eredményezett. Az első érmet 1842-ben Besztercebányán, az utolsót 1886-ban a Temesvár – Buziásfürdőn rendezett vándorgyűlésen adták ki és nyújtották át emlékként a résztvevőknek a vendéglátó város vezetői. A 28 vidéki rendező város közül Pécs a legtöbbször, három alkalommal is otthont adott a tudós találkozóknak.¹

1845. Pécssett első ízben 1845. augusztus 11-15-e között rendezték meg az ország természetkutatóinak találkozóját, amelyen orvosok, sebészek, tanárok, tanítók, gyógyszerészek, mérnökök, geológusok, zoológusok, botanikusok mellett múzeumi ember, gazdász, jogász és pap is megfordult. Legfontosabb eredménye és emléke a találkozóknak **Höbbling Miksa** Pécs tisztiorvosának, a vándorgyűlés helyi titkárának két könyve, „Baranya vármegye orvosi helyirata”, amelyet a rendezvényen résztvevők számára jelentettek meg, valamint a vándorgyűlés eseményeinek és tudományos munkájának összefoglalója, *A magyar orvosok és természetvizsgálók 1845 évi munkálatai*. Ekkor adták még ki és került az olvasók kezébe **Haas Mihály** *Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben* c. könyve. Ma mindegyik fontos és nélkülözhetetlen kútfő, szinte valamennyi szakma történetének kutatói számára. A nagygyűlés történetét már többen megírták. Ezért elsősorban a vándorgyűlési éremmel foglalkozunk, amelynek készítéséről és szétosztásáról eddig kevésbé ismert adatok kerültek elő a Baranya Megyei Levéltár iratrengetegéből.

¹ Süle Tamás: Az Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek magyarországi története. In: Magyar Belorvosi Archivum. 49. 1996. 37-42 p.; Süle Tamás: Baranya és Pécs orvostörténete érmeken. In Baranyai Helytörténetírás. Szita László (szerk.) 1989. Pécs. 594-598 p.; Süle Tamás: Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek pécsi története. In: Orvosi Hetilap. 131. 1990. 81-33 p.

A vándorgyűlésre Pécs város közönsége nevében egy szép érmet verettek, amellyel emléket kívántak állítani a jeles eseménynek. Az összesereglett tudósok az érmeikkel elvitték Pécs város nevét és jó hírét az országba, sőt külföldre is. Hozzájárult még ehhez az a további félszáz érme, amelyet jeles személyiségeknek, országos intézményeknek és különböző városoknak küldtek meg.

A Lipcsében megjelenő *Illustrierte Zeitung* már néhány hónap múlva, december 18-án terjedelmes, képes beszámolóban ismertette olvasóival a különleges pécsi eseményt.

Erinnerungsmedaille an die Versammlung der ungarischen Ärzte und Naturforscher in Fünfkirchen, von Böhm in Wien.

Az 1845 évi vándorgyűlés érme az *Illustrierte Zeitung*-ból

Az érmet Bécsben **Boehm József Dániel** magyarországi születésű jeles éremművész, akadémiai vésnök készítette. Előlapján Kybele (Cybele) istennő, a Magna Mater, a mindent világra hozó természet látható egy hímoroszlán hátán. A fején lévő falkorona arra emlékeztet, hogy ő tanította meg az embereket a városépítésre. Alatta a kutató elmét biztató, ma már kissé nehézkes jelmondat olvasható: KERESVE LEL. Az érme hátoldalára a pécsi székesegyház négytornyú épületének látképe került, még Pollák Mihály tervei alapján átépített állapotában.

Pécs város nemes tanácsa 1845. április 7-én tartott közgyűlésén jegyzőkönyvbe vette, hogy „örök emlékül a tettes Törvényhatóságoknak teendő megküldés és a Nagygyűlésre megjelenő Úri vendégek közt leendő kiosztás végett, a város költségén 520 darab emlékpénz csináltasson, melyek közül 20 darab ezüstből legyen.”²

Majd megtudjuk még, hogy az érme elkészítésére 600 pengőforintot szántak, amelyet a „Bécsbe való felküldésre” **Pajnády** h. bírónak kiutaltak. A város rendszerető tisztviselői **Luzsevics** pénztárnok és **Piatsek** ellenőr kérdést tettek fel a tanácsnak, milyen pénzből fedezzék a kiadást? A jegyzőkönyvbe ez a válasz ke-

² BML Pécs város tanácsának jegyzőkönyve, 1256/1845.

rült: „a jövő évben adókép kivetendő lévén, a befolyó pénzből fizetendő.” De az is kiderült, hogy a 600 forint kevésnek bizonyult, és 834 forint és 50 krajcárt kellett kifizetni az érmekért, annak ellenére, hogy közben a költségek csökkentése érdekében 10 db-ot eladtak a kivert mennyiségből.³ Viszont érdekes, hogy a kincstár 1846-ban az éremverés költségeinek kifizetését nem hagyta jóvá, Pécs város tanácsa a királyhoz volt kénytelen egy külön kérelmet benyújtani az engedély megszerzésére, amelyet végül 1847-ben kaptak meg.

Faludi Géza adatai szerint 500 bronz és 25 ezüstérem készült. A bronz verése 50 krajcárba, az ezüst 6 forintba került és összesen 816 forint 40 krajcárt fizettek a művésznek.⁴⁴

Adatait felhasználva, ezt lehet kiszámítani:

Bronzérem 500 db x 50 kr = 416 forint 40 krajcár

Ezüstérem 25 db x 6 forint = 150 forint

Művész tiszteletdíja _____ = 250 forint

Ez együtt: 816 forint 40 krajcár

Kísérő nyomtatvány költsége 4 forint

Összesen: 820 forint 40 krajcár

A kincstárnak bemutatott és kifizetését jóváhagyni kért 850 forint a felkerekítésen kívül nyilván még egyéb költségeket, például utazást is tartalmazhatott.

Érdekesek az érmek elosztásáról megmaradt iratok is. Azt tudjuk, hogy a vándorgyűlésre 447 személy jegyeztette be magát. Akik valóban eljöttek, azok kapták meg az érmet. A megmaradt érmekeket is elosztották, amelyről az alábbiakat sikerült megtudni:

Ezüstérmet kaptak:

Őszent Felsége az uralkodó, Ferenc József, József nádor, István főherceg, Ferenc Károly főherceg, Kopácsy József esztergomi hercegprímás, Almásy Móric gróf, kamarai alelnök, Sthaly Ignác országos főorvos, Cseresnyés Emánuel királyi biztos, Teleki József gróf, erdélyi fő kormányzó, Batthyány Kázmér gróf (3 db-ot), Bene Ferenc, Radványszky Antal, Magyar Nemzeti Múzeum, Erdélyországi Múzeum, Tudós Társaság (Akadémia), Természettudományi Társulat.

Bronzérmet kaptak:

Baranya vármegye és még 49 város. A városok nevét csak részben ismerjük, a küldemény kísérőlevelének másolata, vagy a megajándékozott köszönő levele alapján. Besztercebánya, Buda, Libet-Bánya, Kassa, Késmárk, Temesvár, Szokolca, Újvidék, Zeng, Norinberga (Nürnberg).⁵

Természetesen Pécs városa is eltett egy ezüst és egy bronzérmet. A város levéltára ezeket letétbe helyezte a püspöki könyvtár éremgyűjteményébe, mivel akkor még nem volt városi múzeum.

³ BML Pécs város tanácsának iratai 2390, 2600, 2895/1845.

⁴ Faludi Géza: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései érmeinek történetéhez. In: Numizmatikai Közöny. 42. 1943. 64-65 p. Adatai feltehetően a pécsi levéltárból származnak, de ilyen formában nem sikerült rátalálnom, így a számok között mutatkozó, bár jelentéktelen eltérés sem oldható fel.

⁵ BML 1845 évi tanácsülési jegyzőkönyvek és tanácsí iratok.

1886-ban sajnos vége szakadt az éremsorozatnak. Ugyanis **Chyzer Kornél** a vándorgyűlések történetét feldolgozó munkájában Besztercebánya ismertetésekor azt a megjegyzést tette, hogy „Ezen gyűlés volt az első, melynek emlékére Besztercebánya városa rendkívüli lelkesedésében emlékérmeket veretett, amely *sal-langot* későbbi gyűléseink alkalmával elmaradhatatlannak képzelték s még legújabb időkig sem vetették le.” A vándorgyűlés akkori elnökének ez a lebecsülő nyilatkozata az emlékérmekről, véget is vetett az éremsorozatnak, amelyet később már nem sikerült életre kelteni. Az érmeiket a vendéglátó városok verették, saját költségükre, ehhez még a rendezés számos egyéb kiadása is társult, tehát nem meglepő, hogy a takarékoság ügye győzedelmeskedett a városok jó hírét-nevét is világgá kürtölő emlékérem ügye felett. De nyilván az érme elmaradásával valami hiány keletkezett, amelyet azután többnyire zománcozott jelvények kiadásával igyekeztek pótolni. Az alábbiakban egy táblázatba foglaltuk össze a vándorgyűlésekre kiadott jelvényekről szóló eddigi ismereteket⁶

1886	Buziás-Temesvár	még érem, az utolsó
1888	Tátrafüred	–
1890	Nagyvárad	jelvény, az első
1892	Brassó	–
1894	Pécs	–
1896	Budapest	–
1897	Trencsén	–
1899	Szabadka	jelvény
1901	Bártfa	jelvény
1903	Kolozsvár	jelvény
1905	Szeged	jelvény
1907	Pozsony	jelvény
1910	Miskolc	jelvény
1912	Veszprém	–
1914	Nagyszeben	– mert elmaradt
1922	Keszthely	–
1927	Pécs	jelvény
1929	Sopron	jelvény
1933	Budapest	–

1894. A második pécsi vándorgyűlés 1894. július 2-a és 6-a között került megrendezésre. Mint láttuk az érme veretésének befejezése után, 1894-ben az újabb pécsi vándorgyűlésre már nem készült vándorgyűlési érem. Bár a megjelent vendégek mégis vihettek egy érdekes érmet haza. Mivel a DGT igazgatósága bányalátogatásra hívta meg a nagygyűlésen résztvevőket és a látogatás után vendégeiknek egy alkalmi éremmel kedveskedett. Az érem szokatlan és jócskán eltér a megszokott vándorgyűlési éremektől.

⁶ Varannai Gyula: Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseinek numizmatikai emlékei. In: Az Érem 22. 1966. 329-331 p.

A DGT öntöttvas emlékérmé, 1894.

dorgyülési vert érmektől. Vaskos, öntöttvasból készült, bár ennek ellenére mutatós és technikailag jól kivitelezett darab. Előoldalán a koronás magyar címer van elhelyezve PÉCSBÁNYATELEP 1894. JULIUS 5. felirattal. Hátoldalán pedig egy bányászjelvény a bányaművet, egy horgony pedig a hajózási társaságot jelképezi. Köriratban ez áll: A BÁNYALÁTOGATÁSA EMLÉKÉRE. Ez az érme része volt **Wiesner Rajmár** bányamérnök és bányagazgató, valamint jeles numizmatikus pécsi működése alatt 1891 és 1899 között létrejött vasból öntött éremsorozatnak.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek változatos történetét, munkálatait, köztük gazdag numizmatikai hagyatékát is már másfél évszázada kutatják és a különböző tudományágak igényei szerint dolgozták fel a szakírók. Mivel elsősorban a vándorgyűlések tudományos munkásságát igyekeztek feltárni a helyi események keretében, ezért erre a célra leginkább a vándorgyűléseken közreadott dolgozatok, könyvek, a vándorgyűlés eseményeit összefoglaló és eléggé rendszeresen nyomtatásban megjelenő *Munkálatok*, esetleg a helyi sajtó híradásai szolgálták a forrásanyagot.

A vándorgyűlések megszervezésére vonatkozó, az anyagi, technikai hátteret tartalmazó adatokból viszont csak a rendező városok levéltárai őriznek valamit, amelyekre viszonylag kevés helyen történik utalás. Ezért örvendetes, hogy az 1894-ben Pécsen tartott vándorgyűlésnek bár szerény levéltári hagyatékából is érdekes adatok kerültek elő.

Elsőként egy költségvetési tervjavaslat, amelyet a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének Állandó Központi Választmánya írt le Pécs városának Az 1894-ik pécsi XXVII. vándorgyűlés céljaira szükséges költségvetés címen. A javaslat az alábbi tételeket tartalmazza: Portó 50-80 forint; Nyomtatvány

100-120 forint; Emlékkönyv 1000 forint (500 példányt figyelembe véve); Kalauz 50-100 forint (Helyi tudnivalók a vendégeknek); Jelvényekre 150-200 forint⁷

A Vándorgyűlés Központi Választmánya által benyújtott költségvetési igényt Pécs város tanácsa 1893. október 23-án tárgyalta meg és a várható költségekre 2000 forintot irányzott elő. Az elfogadott költségterv tételei: Portó 80 forint; Nyomtatvány 20 forint; Emlékkönyv 1000 forint; Kalauz kiadása 80 forint; Jelvények 200 forint; Egyebek 520 forint; Összesen 2000 forint⁸

Az egyebekre meghagyott, nagynak tűnő összeg a vendéglátás költségei miatt szerepel, pedig a résztvevők száma viszonylag alacsony, mindössze 182 fő volt.

Az emlékkönyv rovatban szereplő 1000 forint pedig **Ágh Timót Pécs sz. kir. város múltjából és jelenéből** c. munkájának kiadására biztosított fedezetet. Az összegyűlt számlák kifizetésére 1894. július 6-án adott utasítást a város előljárósága a házipénztárnak. Ennek az utasításnak a 3. tétele figyelemre méltó, mert a már bemutatott költségtervben is szereplő vándorgyűlési jelvényre vonatkozik, és így szól: „Rupprecht (sic!) testvéreknek a magyar orvosok és természetvizsgálók pécsi vándorgyűlése által kiszolgáltattott 400 darab aranyozott jelvényért és tartozékáért jár a 3 alatti számla szerint 150 frt 30 xk.” Sajnos az említett 3-as számla nincs már meg. De a záradékban még egy megjegyzés olvasható, amelyben felhívják a főpénztáros figyelmét arra, hogy a 3. tételt közvetlenül az iparosnak, tehát Ruepprechtnek fizesse ki.

A bemutatott levéltári adatok alapján a vándorgyűlések jelvénytársaságát egy eddig ismeretlenül bujkáló pécsi jelvénytel egészíthetjük ki. Nemcsak költségvetésben szerepeltették, hanem ténylegesen el is készült. Tehát egyértelműen megállapíthatjuk, hogy 1894. évi Pécsi Vándorgyűlésre aranyozott jelvényt készíttettek a jó nevű pécsi Ruepprecht-testvérek harang, érc- és vasöntödéjénél. A jegyzőkönyvben szereplő tartozék valószínű, hogy a vándorgyűlési jelvényeknél később szokásossá váló szalag, amely vagy a helyi, vagy a nemzeti színűt viselte. Tehát létezett jelvény, még pedig 400 példányban. Ha figyelembe vesszük, hogy a résztvevők száma 200-at sem érte el, valamennyit ki sem tudtak osztani, még ha szervezésben résztvevőket is a jogosultak közé számítjuk.

A jelvény viszont nem ismeretes. Arra aligha lehet gondolni, hogy elkészülte és kifizetése után ne osztották volna ki. Ez esetben valószínűleg újabb akták keletkeztek volna! A jelvény létrehozásához csak a bemutatott pár sor utal. Ismeretlenségének talán az lehet oka, hogy a jelvényen nincsen, vagy nem egyértelmű a felirat. Az eddig ismert vándorgyűlési jelvényeket mind numizmatikusok gyűjtötték össze és írták le, de valamennyin felirat van és ezért könnyen azonosítható. A keresett pécsi jelvénynek egyetlen előzménye a nagyváradi vándorgyűlés jelvénye volt, amelyen a város címere szerepelt és a címer alatt feliratszalagon olvasható a város neve és az alkalom. A jelvényt pedig piros-fehér-zöld szalagon viselték.¹⁰

⁷ BML Pécs város tanácsának iratai, 14923/1893.

⁸ BML Pécs város tanácsának iratai, 17720/1893.

⁹ BML Pécs város tanácsának iratai, 10118/1894.

¹⁰ Lajos Huszár and Gyula Varannai: *Medicina in nummis*. Medicina Könyvkiadó. Budapest, 1977. N° 1472.

Ilyen előkép után könnyen lehetséges, hogy a pécsi jelvény is a város aranyozott címere volt, amelyet piros-fehér-zöld, vagy a város színeivel kék-sárga szalagon lehetett viselni. A jelvényen pedig talán semmilyen felirat nincsen, vagy feloldhatatlan rövidítése miatt nem ismerjük a mai napig sem.

Pedig jelvényeknél ritkán adódó alkalom, hogy a készítő pontosan ismerjük, aki esetünkben helyi mester. A jelvénykészítés pedig nem igazán szokásos területe a harangöntésnek. Ezért bővíti ismereteinket a pécsi iparos tevékenységének választékáról. Felbukkanásával érdekes tárgyi emlékekkel szolgálhatna, ha sikerülne felismerni.

1927. Harmadik alkalommal 1927. augusztus 28 és 31-e között rendeztek Pécsen vándorgyűlést. Ekkor már a természettudós társaság rendezvénysorozata végöráit élte. Már a beszámoló jelentés, *A vándorgyűlés munkálatai* sem jelent meg. Még összejöttek 1929-ben Sopronban és legutoljára 1933-ban Budapesten.

A pécsi vándorgyűlés tudományos programjának megszervezése **Gorka Sándor és Dollinger Gyula** egyetemi tanárok nevéhez fűződik.

Pécs sz. kir. város törvényhatósága és a város tanácsa 1927. július 27-én hozott határozata szerint szívesen látta ősi városában a tudósokat és biztosította őket hathatós támogatásáról és hangsúlyozta, hogy minden lehető el fog követni a vándorgyűlés legteljesebb sikere érdekében. A várható kiadásokra 8000 pengő felhasználását engedélyezték. Gondoskodtak az érkező vendégek elhelyezéséről. A négy napos programban városnézést, múzeum látogatást szerveztek, erre alkalmi kiállítással készült **Fejes György** múzeumigazgató. Volt vetítettképes előadás és hangverseny a színházban, kirándulás a Jakabhegyre és a Tettyére. Az előadások szüneteiben ellátogathattak a DGT vendégeiként egy szénbányába, megtekinthették a Littke-féle pezsgógyárat és a Zsolnay gyárat. A sok programot és közöttük a választás lehetőségét segítette elő az összejevetel idején megjelenő alkalmi sajtó, amelyet *Napi Közöny* címmel adtak ki.

A tudományos ülések előadásaira július 10-ig már 53 orvosi, 56 természettudományi, 6 társadalomtudományi és 7 gyógyszerészeti témából adtak be jelentkezést.

A résztvevők ekkor is szép jelvényt kaptak emlékebe.

A jelvény tulajdonképpen Pécs város színeit viselő, kék-sárga szalagra tűzve Pécs sz. kir. város színes tűzzománcozott címere. A címer alatt hullámzó feliratszalag szövege emlékeztet az eseményre: **MAGY. ORVOSOK TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XXXIX. VÁNDORGYŰLÉSE PÉCS 1927.** Mérete 27x28 mm. **Berán Nándor** műhelyében készítették Budapesten. A jelvény tervét és megrendelését Pécs várossal történt megállapodás értelmében, a Budapesten székelő Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései Állandó Központi Választmánya intézte, természetesen a város költségére. A számlát Gorka Sándor egyetemi tanár, a központi választmány titkára küldte át Pécsre **Makay István** polgármester helyettesnek címezve. Ebből kiderül, hogy 500 db jelvényt készítettek és ezért kifizettek 612 pengőt Berán Nándor iparművésznek. Tehát darabja mintegy 1 pengő 25 fillérbe került. Mi-

A Vándorgyűlés jelvénye. 1927.

vel a Pécsi Nemzeti Casinóban 497 adag feketét szolgáltak fel, jutott mindenkinek. Résztvevőnek, vendégnek, rendezőnek.

A benyújtott és megmaradt számlák tanulsága szerint Pécs város áldozatkészsége alapján az alábbi kiadások kerültek kifizetésre:¹¹

Fogadással és dekorációval kapcsolatos költségek	4 601 P
Berán számlája a jelvényekért	612 P
Dunántúl könyvkiadó és nyomda 250 db Pécsi útmutatóért	489 P
Összesen:	5 702 P

Az elmondottakkal talán kiegészíthető, a vándorgyűlések pécsi történetéről és emlékeiről ismert kép.

Mint láttuk, a bemutatott és régóta ismert érmek és jelvény mellé levéltári iratokból előkerült egy olyan jelvény is, amelynek létezéséről sem tudtunk. Talán híradásunkkal hozzájárulhatunk az ismeretlenül bujkáló különös pécsi jelvény felbukkanásához.

¹¹ BML Pécs város tanácsának iratai, 10347/1927.

NAGY GÁBOR
FRANCIA EMLÉK A MECSEKEN

Napóleon hatalma 1808-ra érte el tetőfokát, amikor egy váratlan esemény kritikus helyzetet teremtett a franciák számára. 1808 júniusában a francia sereg által megszállt Spanyolországban fegyveres felkelés tört ki, és a felkelők a 14 000 katonából álló francia hadtestet megadásra kényszerítették.¹ Az Osztrák Császárság ez időtől új háborúra készült. 1808. augusztus 28-án Pozsonyban összehívták a Rendi Országgyűlést. Megszavazták a nemesi felkelés törvényét. A törvényben meghatározták, hogy a nemesi felkelésben a nemesség közül kiknek kell részt vennie, továbbá a III. cikkelyben szabályozták a nemesi felkelés hadiszemléit és kiképzését.²

1809. június 14-én a győri csatában a franciák legyőzték a nemesi felkelő seregeket. A veszteségek azonban mindkét oldalon jelentősek voltak. A csata sebesülteinek nagy részét a pápai kórházba szállították, ahol francia és osztrák katonákat egyaránt ápoltak. A francia tisztek azonban az osztrák tiszteket nem túrték meg maguk között, így azokat a benedek-rendiek és az irgalmas-rendiek kolostorában különítették el.

A francia Itáliai Hadsereg elvonulása után július 5-én a visszavonuló francia hadsereg különböző dunántúli városokban és falvakban több mint ezer szállíthatatlan, beteg katonáját hagyta hátra. A sebesültek jelentős része Pécsre került, és a cs.kir. 8. sz. tábori főkórházban helyezték el a sebesült cs.kir. katonák mellé. A sebesült és beteg katonák közül a következő hónapokban 126 francia katona halt meg. A halál oka a sebesülések szövődményei után az esetek legnagyobb részében kiütéses tífusz volt. A betegek ellátását, gondozását az 52. sz. Ferenc Károly főherceg, a 16. sz. Lussignan és a 27. sz. Strassaldo gyalogezredek egészségügyi és adminisztratív részlegei látták el.³

A sebesült katonák száma, az ápolás helye, illetve az épületek megnevezése:⁴

1. Püspöki palota	562 fő
2. Fehér Hattyú vendéglő, Király utca 15.	60 fő
3. Királyi Akadémia, Nagy Lajos Gimnázium déli szárnya	431 fő
4. Arany Naphoz vendéglő, Szent Mór utca 2.	80 fő
5. Dominikánus kolostor, Király utca 16.	171 fő
6. Városháza	158 fő
7. Szeminárium, Papnevelde utca 1-3.	464 fő
8. Pálus kolostor, Király utca 44.	475 fő

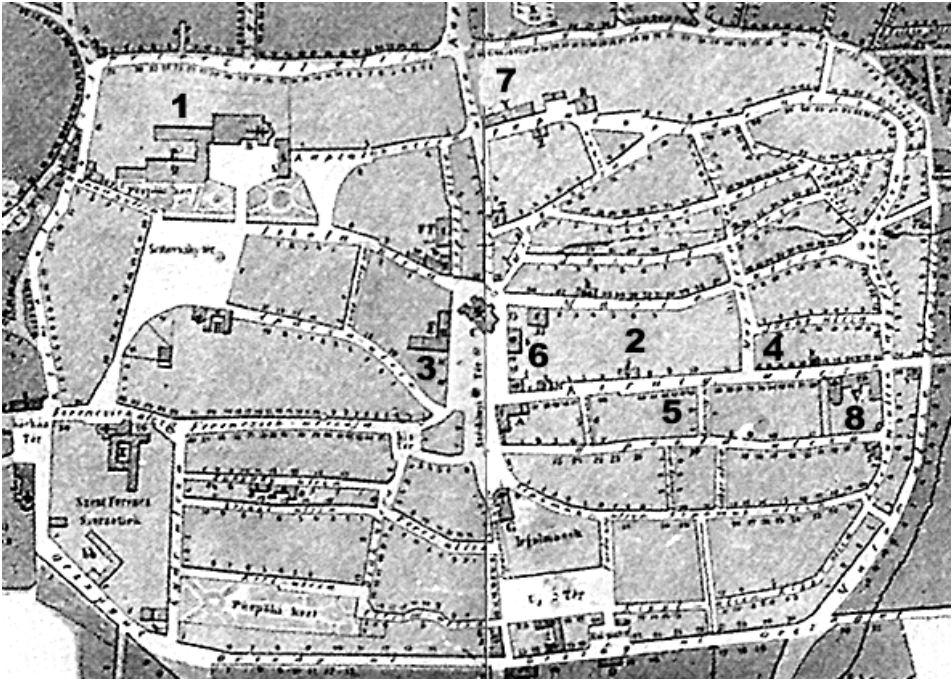
A város vezetői feliratot intéztek a Helytartótanácshoz, hogy Baranyába és Pécsre 700-nál több beteget ne küldjenek. A feliratot azonban nem vették figyelem-

¹ Bay Ferenc: Napóleon Magyarországon. A császár és katonái Győr városában. Budapest, 1941. 34-36. és 42.p.

² Veres D. Csaba.: Napóleon hadai Magyarországon, 1809. Budapest, 1987. 279.p.

³ Takács László–Takács Endre: A francia hadsereg egészségügyi szolgálatának működése a napóleoni háborúk magyarországi szakaszán 1809-ben. In: Honvédorvos, 1961. XIII. 226-227.p.; Nagy Gábor–Koronczay József: Katonakórházak Pécs–Baranyában a XIX.században. In: Honvédorvos, 1980. 145-149.p.; Burai Géza: Adalékok az 1809. évi magyarországi francia hadjárat katonai egészségügyi ellátásának történetéhez. In: Honvédorvos, 1988.1. sz. 51-59.p.

⁴ Nagy Gábor–Aracsi László–Koronczay József: Pécs-Baranya katona-egészségügyének története korabeli dokumentumok és a sajtó tükrében. Pécs, 2000. 10.p.

Várostérkép a helyszínek megjelölésével.

be, így 1809. szeptember 6-án az állandó katonai bizottság jelentette, hogy a beteg francia katonák teljesen elfoglalták a gimnáziumot, a papnevelvét, a pálosok és dominikánusok rendházát, két nagy magtárat, ezen helységekben már több mint 2000 beteg feküdt. A bizottság rövidesen újabb 200 katona Pécsre érkezéséről kapott értesítést, azonban a város vezetőinek határozott fellépése miatt a betegek a pécsváradi katonai kórházba kerültek.⁵

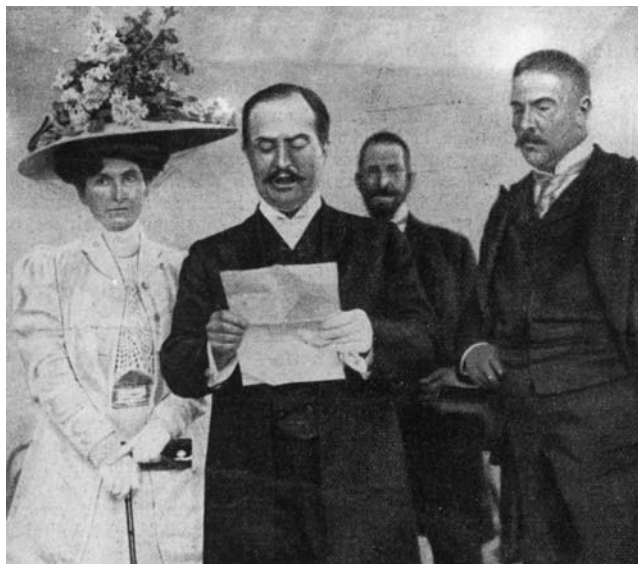
A Pécsen meghalt és eltemetett francia katonák adatait a bécsi Hadügyi Levéltárban **Cserkuti Adolf** találta meg. Kutatásainak eredményét a *Pécsi Napló*ban 1906-ban közölte.⁶ Bécsben Cserkuti Adolf a régi katonalelkész anyakönyveket tanulmányozta át. Előkerült az 1809-1810. évi pécsi 8. sz. tábori főkórház halotti anyakönyve, csatolva hozzá az üszögi, a pécsváradi és a szigetvári rész is. Cserkuti kutatási megbízatása az 1809-10-es évekre vonatkozott, azaz a 8. sz. kórházra. Az anyakönyv hitelesítő záradéka alatt **Wuck** kapitány kórházparancsnok aláírása szerepelt. Cserkuti szerint megdöbbentő volt a Pécsen elhunyt és eltemetett katonák igen magas száma. Az elhunytakat a Mecseken közös sírba temették. A fertőzés veszélye miatt a városon átvezető legrövidebb úton szállították őket, az

⁵ BML polgármesteri iratok, egészségügyi iratanyagok különcsomagja (H-K) 45. tétel.

⁶ Cserkuti Adolf: Napóleon katonái Pécsen. In: *Pécsi Napló*, 1906. szeptember 8.; Cserkuti Adolf: A bécsi kutatás eredménye. In: *Pécsi Napló*, 1906. október 7.

ágyakat, a szalmát, továbbá minden személyes tulajdonukat elégették. 1810. március 31-én a 8. sz. pécsi főkórházat feloszlatták, mivel az ápolott betegek száma jelentősen lecsökkent.⁷

Száz évvel később **Zsolnay Miklós** vetette fel, hogy méltó emléket kell állítani a városunkban eltemetett 126 francia katonának. Az EMLÉKMŰ BIZOTTSÁG elnöke Zsolnay Miklós lett. 1906 körül Magyarországon megerősödött egy, az osztrák-német orientációval ellentétes, kifejezetten németellenes ellenzéki irányzat, amely a francia kapcsolatkeresést szorgalmazta. Ezen helyzetbe jól illeszkedett a francia emlékmű gondolata.⁸ Az emlékművet **Pilch Andor** tervezte, a csúcson lévő sas **Apáti Abt Sándor** műve.⁹ A piramis pirogránitból készült a Zsolnay gyárban. Az alapzatban helyezték el az elhunyt francia katonák nevét és az emlékmű dokumentumait.

Vicomte de Fontenay budapesti francia főkonzul felolvassa a francia nagykövet beszédét.

Az emlékmű felirata: **A LA MÉMOIRE DES SOLDATS
DE LA GLORIEUSE GRANDE ARMÉE
CENTENAIRE
PAR SENTIMENT CHEVALERESQUE
LEURS AMIS HONGROIS
MCMVIII**¹⁰

⁷ Cserkuti Adolf: A napóleoni időkből. In: Pécsi Napló, 1908. május 31.

⁸ A franciák szobrának leleplezése. In: Pécsi Közlöny, 1908. június 2.; Francia világ Pécssett. In: Pécsi Napló, 1908. június 2.

⁹ Romváry Ferenc: Pécs szobrai. Pécs, 1981.

¹⁰ A dicsőséges Nagy Hadsereg katonáinak emlékére, haláluk százéves évfordulója alkalmából, magyar barátaik lovagias rokonérzésből, 1908.

Az avatási ünnepség időpontja több módosítás után 1908. május 31-én, vasárnapra került. Korábban a kormány tagjai közül többen, így **Kossuth Ferenc** kereskedelmi miniszter is jelezte, hogy az avatási ünnepségen részt vesznek. Zsolnay Miklós az ünnepség színhelyéhez vezető utat kijavíttatta, hogy a miniszter rossz egészségi állapota miatt kocsival elérhesse. Kossuth Ferenc később betegségeire hivatkozva részvételét lemondta. A francia vendégek nagy része már szombaton este megérkezett Budapestről. **Marius Philippe Corzier**, bécsi francia nagykövet, aki 72 éves volt, gyengélkedett, az orvosával együtt szándékozott Pécsre jönni.

A megnyitón résztvevő előkelőségek.

Miután értesült arról, hogy a pécsi ünnepen a magyar kormány miniszterei közül senki sem lesz jelen, nem utazott Pécsre, képviselével a budapesti főkonzult bízta meg. A vendégeket, akik reggel 8 órakor érkeztek meg a főpályaudvarra, **Erreth János** Pécs sz. kir. város főispánja, gróf **Benyovszky Móric**, Baranya vármegye főispánja, **Kosztits Kamill** alispán, **Nendvich Andor** polgármester, Zsolnay Miklós, a szoborbizottság elnöke fogadta.¹¹

A vonattal érkezett vicomte **Michel de Fontenay**, alkonzul, **Degaston Galland-Gibrál Giordon** őrnagy, katonai attasé, **Bolgár Ferenc** államtitkár és

¹¹ A franciák szobra. In: Pécsi Közlöny, 1908. május 31.

Rakovszky István, a képviselőház alelnöke. A küldöttséggel több francia újság tudósítója is eljött Pécsre. Az érkezőkhöz Nendtvich Andor polgármester intézett üdvözlő szavakat, amelyre Vicomte de Fontenay válaszolt. A házigazdai tisztet Zsolnay Miklós látta el.¹²

A küldöttség kocsival és gyalog tette meg az utat az emlékműig. A keleti oldalon a vendégek számára dízsátrat állítottak fel. Zsolnay Miklós rendezőbizottsági elnök nyitotta meg az ünnepséget. Franciául üdvözölte a megjelenteket, köszönetét fejezte ki, hogy a város polgárságának ünnepén megjelentek, s részt vesznek azon emlékmű leleplezésén, amely a francia Nagy Hadsereg azon tagjainak emlékét őrzi, akik száz éve távol hazájuktól idegen földön nyertek nyugalmat.

A francia kormány képviselőjében Vicomte de Fontenay felelt Zsolnay Miklós szavaira. Sajnálataát fejezte ki a szoborbizottság előtt, hogy a bécsi francia nagykövet, közbejött akadályok miatt ezen a szép ünnepélyen nem lehet jelen. Tudatta a jelenlévőkkel, hogy a nagykövet úr őt bízta meg képviselőjével és tolmácsolta szívélyes üdvözlését. Országá nevében megköszönte a szoborbizottságnak, hogy az itt nyugvó francia katonák emlékének szentelték ezt az emlékművet, köszönetet mondott azoknak, akiktől ez a nemes és kegyeletes gondolat eredt, és azoknak, akik az emlékmű létrehozásában tevékenykedtek.¹³

A francia kormány képviselőjének szavai után lehullott a lepel az emlékmű feliratáról. A leleplezett emlékművet Zsolnay Miklós adta át a város polgármesterének. A koszorúk elhelyezése előtt **Várad Antal** udvari tanácsos olvasta fel az alkalomra írt ódáját. Az ünnepség után a vendégek **Dulánszky Adolf** szőlőjében villásreggelin vettek részt. Délután egy óraker a Nádor étteremben díszebéddel folytatódott az ünnepség. Az ebéden, melyen több mint 160-an vettek részt, kitüntetések adtak át, így Zsolnay Miklós a francia becsületrendet kapta meg. A pohárköszöntőkben a védnökökről emlékeztek meg a jelenlévők, így **Piquart** francia hadügyminiszterről, Kossuth Ferenc és gróf **Apponyi Albert** miniszterekről, valamint Fontenay grófról. Az ünnepség este a tettyei népünneppel fejeződött be. A Tettye ez alkalommal feldíszítve várta a vendégeket, akik elragadtatással nyilatkoztak a Tettye szépségéről. Nyolc óraker tűzijáték kezdődött. A vendégek elutazásánál az utolsó meglepetés az emlékmű kivilágítása volt, **Reeh György** pirotechnikai közreműködésével.¹⁴

A korabeli francia lapok szinte kivétel nélkül cikkekben méltatták a pécsi ünnepségeket. A *Petit Parisian*-ben vezércikk szólta a pécsi eseményekről. A *Dans la Grande Armee* című írásában az emlékmű feliratához fűz reflexiókat. A *Petit Marseillais*-ben terjedelmes cikk olvasható és szintén az emlékmű feliratát emelte ki az újságíró, továbbá elragadtatással írt Pécs városáról és az itt élő emberekről. A *Depeche d' Orient* a meghívó hű képmását mutatta be. A *Salut Public Lyon*-ban kü-

¹² A franciák szobrának leleplezése. In: Pécsi Közlöny, 1908. június 2.; Francia világ Pécssett. In: Pécsi Napló, 1908. június 2.

¹³ Franciák Magyarországon. In: Vasárnapi Újság, 1908. 55. évf. 23. szám. 472-474.p.

¹⁴ A pécsi francia nap. In: Pécsi Napló, 1908. június 3.

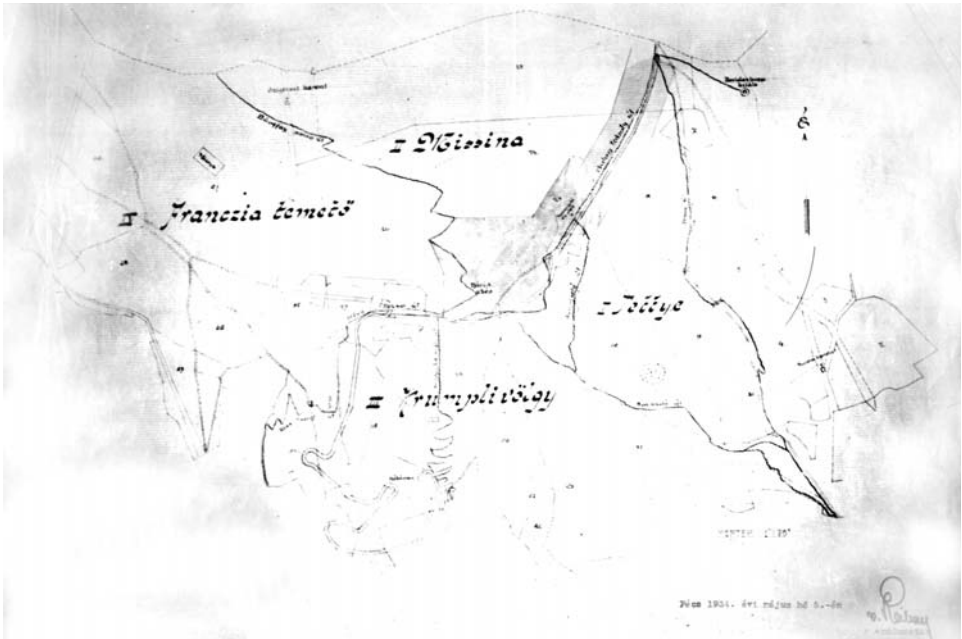
Sirmai Antal (1871-1927): Emlékplakett.

lön cikk foglalkozott az emlékmű létrehozásának kezdeményezőivel, a levéltárak kutatóival. Az *Eveoement* négy napon keresztül Pécsről közölt írásokat.

Végezetül álljanak itt a bécsi francia nagykövetség udvarias és diplomatikus szavai, melyet az emlékmű avatásán a budapesti francia főkonzul olvasott fel: „Azok a katonák, akiknek e nagy tisztességet megadják, nem a történelem révén híressé vált csataterék valamelyikén haltak meg, hanem a küzdelem után fáradtságtól elcsigázva, régen kapott sebekbe pusztultak el, s áldozatkészségük nem volt csekélyebb. Az Önök lovagias készsége emléküknék páratlan, de mindenesetre jogos tiszteletet nyújt. Évek múltával a kapott és adott sebeket el lehet felejteni. A történelem szemüvegén keresztül megláthatjuk az okokat, amelyek a küzdőket egymással szembe állították. Az eseményeket azonban mindig a múlt szempontjából kell tekinteni. Franciaország nevében, mely ma kiváló megtiszteltetésben részesül Pécsen, fogadják köszönetemet a szobor kezdeményezői, az ünnepély résztvevői e szép és megható ünnepelésért. Ez a barátság azt a gondolatot veti fel bennem, hogy mindez valóban úgy történt, amint az az Önök meghívójának jelszava, lovagias érzésből.”¹⁵

¹⁵ A JPM Zsolnay Adattára őrzi a teljes dokumentációt.

helyükbe 4, illetve 10 szintes panelházakat építettek. Az alapok ásásánál a Honvéd utca és Veress Péter utca találkozásánál olyan területre bukkantak, mely mésszel borított rész volt és ez alatt nagy mennyiségű csontlelet került elő. Ezen időszakban leletmentés, feltárás nem történt, viszont a szemtanúk véleménye szerint tömegsír egy részét fedezték fel. Mindez összhangban van a fentebb leírt Juhász László régész korabeli véleményével. Ezen adatok Dobi Ferencről származnak, aki sorkatonaként a jelzett építkezésen dolgozott. A korabeli térkép az eredeti Őz utca vonalát mutatja, mely a Hadapród. (jelenleg Honvéd utcától keletre az első utca volt) Az akkori Őz utca a mai Nagy Jenő utca felett húzódik. Az erdészeti térképeken a Lapis melletti területet jelölik „Francia temető” névvel.

Várostérkép (részlet) 1934-ből.

BETLEHEM LÁSZLÓ

OPRIS PÉTER A PÉCSI POSTAIGAZGATÓSÁG ELSŐ VEZETŐJE (1848-1913)

1887-ben történt a postának a távíróval való országos egyesítése.

Baross Gábor közmunka-közlekedésügyi miniszter egyesítésre vonatkozó rendelete 1887. július 5-én jelent meg a Postai Rendeletek Tára 5. számában, továbbá július 16-án a Távírászati rendeletek 8. számában. Ennek a rendeletnek 1/s. pontja felállítja a pécsi posta és távírda igazgatóságát, amelynek területét Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyében, továbbá Vas megyéből muraszombati és frankóci postahivatalban állapítja meg. A Pécsi Postaigazgatóság tulajdonképpen a Soproni Postaigazgatóság területének kettéosztásából keletkezett, s magában foglalta a nagykanizsai távírda igazgatóság területét is. (Itt szolgált távírda igazgatási titkárként korábban Opris Péter.)

Amikor felmerült a postaigazgatóság és a távírda igazgatóság egyesítésének terve, Nagykanizsa város nagy küzdelmet fejtett ki, hogy az egyesített igazgatóságot ott helyezték el. Ugyanekkor Pécs városa az új postaigazgatóság helyiségeinek és felszereléseinek ingyenes felajánlása terén nagy áldozatkészséget tanúsított.

A minisztérium a kérdés megoldására 1887 július elején **Opris Péter** távírótitkárt, az ügy alapos ismerőjét küldte ki. A miniszter megbízásából előzőleg ugyanis külföldön tanulmányozta a posta és távírda egyesítését. Opris bizalmas tárgyalást folytatott az érdekelt városok vezetésével. 1887. július 14-én jött létre a szerződés a Közmunka-közlekedésügyi Minisztérium és Pécs városa között.

A város kötelezte magát, hogy az igazgatóság vezetőjének 12 éven át állásának megfelelő lakást biztosít. Az igazgatóság által igényelt helyiségeket, ugyancsak 12 éven át ingyen bocsátja rendelkezésére. Azokat (15 szoba) a szükséges bútorzattal és egyéb felszerelési tárgyakkal ellátja, ami aztán az igazgatóság felállítása napjával a kincstár tulajdonába megy át.

A Pécsi Postaigazgatóság első vezetője Opris Péter lett. Kinevezése a Posta-Távírda Rendeletek Tára 1887. évi 34. számában jelent meg, 1887. július 27-én. Eredetileg ügyvéd volt, nagy rátermettségű, kiváló szervezőnek, vezetőnek bizonyult. Irodalmi munkásságot is folytatott. A *Pester Lloyd*-ban megjelent szakcikkei országos feltűnést keltettek. Működésének egyik legnagyobb eredménye az új postapalota felépítésének keresztülvitele. A várossal folytatott tanácskozások eredményeképpen Pécs városa 2000 négyzetméter területet ajánlott fel ingyen a postakincstárnak, ami a szomszédos teleknek a kincstár által történt megvétele révén 3067 négyzetméterre bővült. Az új kétemeletes központi légfűtéses, ma is korszerű postapalotát pécsi iparosok 1902 végétől 1904 áprilisáig építették fel.

Opris Péter 1848-ban született. Egyesek szerint oláh, mások szerint szerb vagy örmény származású. Görögkeleti vallású volt. Édesapja idősebb Opris Péter,

édesanyja Boer Mária. Anyai nagyapja Boer, nyugdíjas honvéd ezredes sírja a nagykanizsai régi temetőben volt. Felesége Axenti Alexandra görögkeleti vallású, szintén nagykanizsai illetőségű. Leányát, Opris Valériát képességének megfelelően hegedűművésszé képezte.

Opris Péter nagyon szerette a klasszikus zenét, mely akkor fénypontján volt Pécsen, az iskolák városában. Leánya tanára és koncertmestere, az akkor európai hírnévű Isayet belgiumi hegedűművész volt. Közismert volt, hogy a nehéz helyzetbe került postatisztek, tisztviselőket, azok özvegyeit, árváit segítette, támogatta. Mindezekről Lenkei Lajos könyvéből, amely 1922-ben jelent meg, valamint Opris Péter belső altisztje fiától, a ma is köztünk élő Sipos József postaműszaki főfelügyelő nyugdíjastól szereztünk tudomást.¹

Opris Péter 25 évi eredményes működése után, 1913. március 27-én, 65 évesen, váratlanul, szívszélhűtésben meghalt. A város, melynek fejlődéséért ő is fáradozott, dízsírhelyet ajánlott fel.

A postapalota felvételi termében ravatalozták fel. A végtisztességet a papok végezték a görögkeleti vallás szertartása szerint.

A siklósi úti új temető H/Hp. I. 8. parcella egy családi kriptájában temették el a postáság és Pécs város közönségének nagy részvétele mellett. 53 év után, 1966-ban sírja elévült. Nem volt, aki megváltsa. A temető igazgatósága exhumáltatta és a távoli (VII. parcella 12. sor 46. sz.) sírjába földelték el, 1966-ban. A centenáriumi ünnepség alkalmával utódai, a Pécsi Postaigazgatóság és Pécs Város Tanácsa Opris Péter és neje maradványait exhumáltatta és érdemeinek, munkájának elismeréséül, a temetői kápolnától ÉK-re, a főút mentén fekvő örökös sírhelyre helyeztette át. Opris Péter munkássága, emberi magatartása példaként szolgál mindnyájunk számára.

¹ Lenkei Lajos: Negyven év Pécs életéből. Egy újságíró visszaemlékezései. Pécs, 1922. 201-204.p.

TREBBIN ÁGOST

A NÁDOR SZÁLLODA REGÉNYE

A pécsi Nádor Szállodáról sokfajta publikáció jelent meg. Megírták múltját és jövőjét helytörténészek, városvezetők, újságírók és egykori vendégek.

Legjobb tudomásom szerint azonban szállodai portás, pincér, raktáros még ez ideig nem írta meg, hogyan látta „belülről” ezt patinás, öreg, sok vihart meglátott házat. Milyen volt dolgozó „kollégának” lenni ott, ahol más ember a pihenését, szórakozását találta meg.

A Nádor Szállodához az ötvenes évek közepén vett fel portás tanulónak **Kenedi Mihály** igazgató. Gyermekkoromat falun töltöttem, így máig sem felejtetem el, milyen szorongó érzéssel léptem át először a sok vendég által simára csiszolt bejárati küszöböt.

A szálloda más, mint a többi városi középület. A szállodának külön speciális élete és atmoszférája van. Semmihez sem hasonlítható élmény az, amikor záróra után a vendégek nyugovóra térnek és nyikorogva csukódik be a távozó személyzet után a szálloda patinás, rézveretes nagykapuja. Sorban hunynak ki a villanyégők, hogy azután az irányfények hunyorgó megvilágításában a berendezések és tárgyak új életre keljenek. A régi szálloda, az étterem és kávéház lassan álomba szenderül. A hatalmas zaj és zene után, szinte tapinthatóvá válik a csend, amelyet csak néha zavar meg egy-egy avított bútor reccsenése.

Az álom azonban csak rövid ideig tart. Három óra körül fémrekeszeikkel, tejeskannáikkal csattogva érkeznek a pékek és a tejesek. Hamarosan követi őket a friss újságokat hozó kézbesítő is.

Négy órakor érkeznek az első korai dolgozók a takarítónők és az álmos cukrászok.

Bizony nagyon kell sietni, hogy mire reggel hat órára megérkezik az első vendég a kávéházba, ragyogjon minden a tisztaságtól és frissen illatozó briós kerüljön a zöldes erezetű márványasztalokra.

A reggeli kávéház hangulata szintén különleges élmény. A levegőben még ott lebeg az előző napon elszívott rengeteg cigaretta füstje, de már utat tör magának a frissen pörkölt kávé és a reggeli sütemények jellegzetes illata.

A pécsi Nádor Szálloda fennállása, működése a pécsi várostörténet kiemelkedő, szerves része. A szálloda másfél évszázadon keresztül meg tudta őrizni belső szakmai tartalmát és nevét, ugyanakkor külső formájában megért egy teljes átépítést és több kisebb-nagyobb átalakítást.

A Nádor Szálloda történetét a könnyebb érthetőség érdekében szakaszonként célszerű áttekinteni.

Nádoros pályafutásom a „harmadik” korszakhoz kapcsolódott, így jelen tanulmányomban ezzel az időszakkal foglalkoztam részletesebben.

A NÁDOR SZÁLLODA ELSŐ KORSZAKA

A Főtér, a Széchenyi tér keleti oldala az 1800-as évek elején meglehetősen rendezetlen állapotban volt. Ebben a kuszaságban teremtett rendet, az 1846 októberében a Főtéren megnyitott új szálloda, amely „Vendégfogadó a Nádorhoz” büszke címet viselte. A szállodát a dúsgazdag pécsi Schönherr kereskedő család építette, amelynek első bérlője Hohe György volt. A kor technikai színvonalának megfelelően az új szálloda szélesre tárt kapuján át gördültek be a vendégek hintói a szálloda belső udvarára.

Arról, hogy milyen alapokon épült fel a szálloda, egy statikus mérnök szakemberűben tudna beszámolni. Valószínűnek látszik, hogy a tér keleti oldalán lebontásra került (feltehetően vályog) épületek bontási anyagát használták fel arra, hogy a Mecsekről lezúduló esővíz által erősen megsabdalt térszakaszt feltöltsék, egyenletessé tegyék.

A NÁDOR SZÁLLODA MÁSODIK KORSZAKA

Az 1800-as évek végére a Nádor Szálloda épületének állaga erősen megromlott, belső berendezése elavulttá vált. Megérlelődött az a szándék, hogy a régi épületet el kell bontani, hogy helyére új, korszerűbb szállodát lehessen felépíteni. A Nádor Szálloda akkori tulajdonosai Peczel Béla és felesége, Schönherr Elsa, két zseniális szakemberre bízta az új szálloda megalkotását és beüzemelését. Az építésztervező és kivitelező a kiváló Schlauch Imre, a vendéglátó szakember pedig a nagy szaktudással és gyakorlattal rendelkező Schafferr J. Béla volt.

Schaffer J. Béla fővárosi színvonalú szállodát szeretett volna üzemeltetni, ezért rábeszélte Perczel Bélát és Schlauch Imrét, hogy utazzanak fel tanulmány útra Budapestre. Több szálloda megtekintése után leginkább a Rákóczi úti Pannónia Szálloda nyerte el tetszésüket. A fővárosi szálloda több olyan technikai újdonsággal rendelkezett, amelyet a pécsi szállodások ebben az időben csak hírből ismertek.

A Pannónia Szállodát olyan kiváló szálloda tulajdonos vezette, mint özvegy Glück Károlyné, akinek szállodájában már 1892-ben villamos lift szállította a vendégeket az emeletekre.

Csak megjegyezni szeretném, hogy a Nádor Szállodának sem átépítéskor, sem pedig a későbbiek során nem volt személyfelvonója. Bizony ez komoly hiányszágnak bizonyult, mivel az idős vendégek nem szívesen gyalogoltak fel a lépcsőkön.

A fővárosi Pannónia Szálloda minden tekintetben ideális mintának számíthatott az épülő Nádor Szálloda számára. Süppedő perzsaszőnyegek, sziporkázó velencei kristálycsillárok. Mindenütt csillogás, pompa és diszkrét előkelőség. A szállodának 118 szobája és három étterme volt. A pécsi szakmai delegáció tetszését különösen az elhúzható üvegkupolával rendelkező télikert-szerű étterem nyerte meg. Talán már itt elhatározást nyert, hogy a Nádor Szálloda étterme is hasonló megoldású legyen. A Nádor étterem kupoláját is el lehetett húzni. Volt abban valami romantikus, amikor kellemes nyári estéken a vendégek a csillagos ég egy darabkájában gyönyörködhetek. A kupolát keskeny fémhídon állva, egy sajtáságos, kézi hajtású kardán szerkezettel lehetett mozgatni.

Az 1902. év októberében megnyílt, szecessziós szálloda a Főtér kiemelkedő látványossága, Pécs város egyik büszkesége lett. A tekintélyes épület bútorzatánál, berendezéseinél, eszközeinél nem takarékoskodtak. Igyekeztek mindenképp a legegánsabbat, a legcélyszerűbbet beszerezni. Mindezt a fényt és pompát meg-

koronázta a **Schaffer J. Béla** által irányított, kiválóan képzett vendéglátó szakemberek munkája.

A Nádor Szálloda teljesen újjászületett, de azt hiszem, a régi épület alapjaihoz az átépítés során nem nyúltak. Úgy tűnik ezzel a problémával napjainkban kell majd megküzdeni.

A NÁDOR SZÁLLODA HARMADIK KORSZAKA

Tulajdonképpen építészetileg lényegesen nem különül el a második korszaktól. A szálloda belső lényege és tartalma azonban jelentős változáson ment át. A polgári társadalom komfortját a szocialista kor rideg racionalitása váltotta fel.

Az 1944. november 29-én a Pécsre bevonuló szovjet csapatok főparancsnoka a Nádor Szállodát választotta főhadiszállásnak. A hadiesemények elmúltával a szovjet hadsereget a „káderigazgatók” váltották fel. Így utólag már nehéz lenne megmondani, hogy a szállodát melyik társaság tette jobban tönkre. A körülmények szerencsés alakulása következtében az 1950-es évek közepén a Nádor Szálloda új igazgatót kapott Kenedi Mihály személyében. Az új igazgató szintén nagyszerűen minősített káderlappal rendelkezett, de ugyanakkor a vendéglátáshoz is kiválóan értett. Zsarnoki rendjét sokáig szenvedték a dolgozók, viszont a szálloda az adott körülményekhez képest jelentős fejlődésnek indult.

Szállodai pályafutásom ebben a bizonyos „harmadik” korszakban kezdődött. Milyen is volt ez a híres ház a Kádári szocializmus hajnalán?

Pécs két jelentős szállodája a Széchenyi téri Nádor és a Király utcai Pannónia szállodák az 1950-es években közös igazgatóság alatt működtek. A Nádor Szállodában csak értékesítő, termelő, illetve azokat kiszolgáló gazdasági egységek voltak, míg az igazgatóság és adminisztráció a Pannónia Szálloda első emeletén helyezkedett el. A két szálloda építészetileg a gazdasági részen (udvar, mosoda) keresztül kapcsolódott össze. A szálloda komplexumot a reprezentatív Meccsek Cukrászda egészítette ki.

A szállodai szobák:

Az 1950-es években a Nádor Szálloda hetvenöt szobával rendelkezett. Az elegáns apartmanok a Széchenyi térre néző szárnyon helyezkedtek el. Az apartmanok, a többi szobák egyszerű berendezéséhez viszonyítva, meglehetősen kényelemmel, komforttal voltak felszerelve. Természetesen az egyszerűbb szobák is rendelkeztek hideg-meleg folyóvízzel, azonban az itt lakó vendégek csak az emeleti közös fürdőszobákat vehették igénybe, külön térítés ellenében. Az apartmanok ablakai a Széchenyi térre néztek, de a szobák többsége csak folyosói illetve udvari „kilátással” rendelkezett. A sötét, levegőtlen folyosói és udvari szobák vendégeinek nyugalalmát még az étteremből felhallatszó zene is zavarta.

Mint már az előzőekben említettem, jelentős hiányossága volt a század eleji épületnek, hogy nem volt személyfelvonója. Idősebb vendégek ezért nem minden esetben lelkesedtek a Nádorért. A szocialista túlhajszolt tervteljesítés a szállodai vendéglátástól kötelezően elvárta, hogy minden egyes szoba és férőhely maximálisan ki legyen használva. A cél érdekében még az egykori félemeleti öltözőket is

szobákká alakították át. A kaszárnyaszerű, sötét, többágyas szobákat még az egyserűbb körülményekkel beérő vendégek is vonakodtak elfoglalni.

A szállodai statisztika egyik büszkén emlegetett mutatója volt, hogy a szálloda kihasználtság csaknem 100 %-os szintet ért el. Amíg az apartmanokban a szocialista elit és a rendszer kegyeltjei messzemenő kényelemben pihenhették ki fáradalmaikat, addig a többágyas szobákban egymás számára teljesen ismeretlen emberek zsúfolódtak össze.

Sajátságos dolog volt ez. Hiába volt a szállodának magas bevétele, a szocialista állam ebből nem sokat profitált, hiszen a Pécsre özönlő pestiek nagy része ún. hivatalos kiküldötteknek számított, vagyis a szállás költségüket az állam számolta el.

Az étterem:

A szállodai Kupola étterembe, a egykori pálmafás és szökőkutas télikertbe 220 főt lehetett bezsúfolni.

A Nádor étteremről lehetetlen úgy emlékezni, hogy ne idézzük fel a már legendának számító kiváló pincérek emlékét. **Szélig Rudi, Miklós Andor, Jankó Feri** bácsi, **Szeifert Feri** szelleme egészen biztosan most is ott lebeg a jelenleg romos étterem falai között.

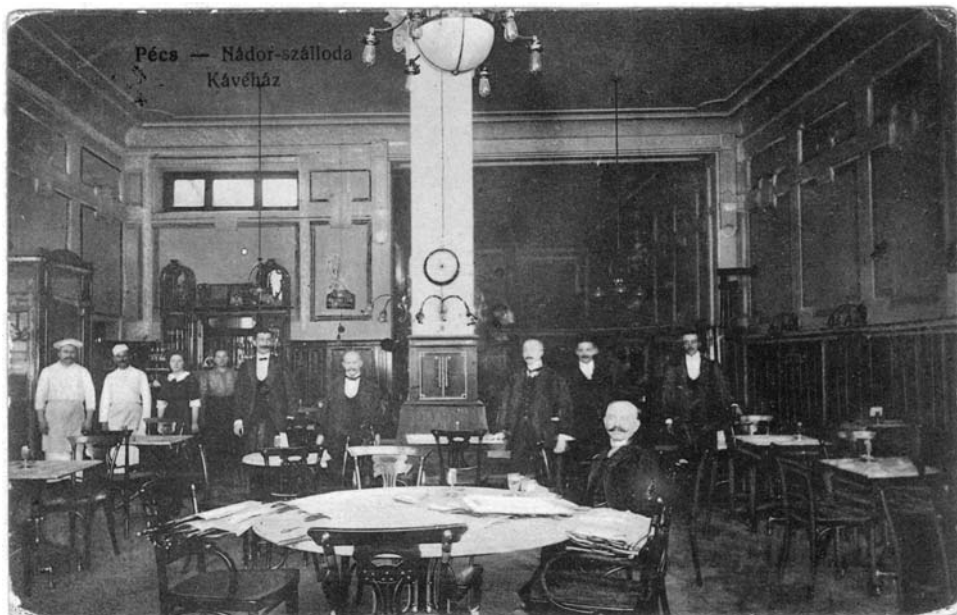

Az éttermet melléktermek egészítették ki: A zenekari dobogó mögött volt a 40 személyes „Kisterem” vagy másneven „Tükörterem”. Falait blondelkeretes tükrök és **Haranghy Jenő** gobelin utánzatai díszítették. A világítást kristály csillárok szolgáltatták. A kávéház felőli oldalon kapcsolódott a 100 fős Vadászterem,

amely valamikor a kávéház biliárd és játéktérme volt. A „vadász hangulatot” nagyméretű, Mecsekről készült (Üdülő Szállót és környékét ábrázoló) fotónagyítás, néhány szarvasagancs, a falakat borító zöld drapéria, valamint szarvas motívumokkal díszített, kovácsoltvas csillár próbálta felidézni. A Vadász-terem végénél, a kávéskonyha felett volt az ún. „magyar szoba”, amelynek álnépies berendezése nem nagyon illett a környezetbe.

A kávéház:

A kávéház hatalmas tükörelakai a Széchenyi térre néztek. A „felszabadulás” után csak a pécsi maradt meg, mint kuriózum, a vidék egyetlen működő kávéháza-ként. Amikor a Nádorhoz kerültem már csak néhány idős pincér emlékezett rá, hogy

A kávéház személyzete az 1910-es években

milyen is volt a Nádor Kávéház fénykorában. A kávéház egykori biliárd- és játéktérmet ekkor már rendezvény teremnek (Vadász-terem) hasznosították. Szerencsémre nekem még lehetőségem nyílt arra, hogy beszélhettem néhány olyan pécsi öregúrral, aki még emlékezett azokra a hatalmas biliárd- és tarokk csatákra, amelyek ezek a falak tanúi voltak. Akkoriban nem számított ritkaságnak, hogy egy-egy éjszaka alatt hatalmas vagyonok olvadtak szét a könnyelmű játékosok kezei között.

A kávéház, amelyet én megismertem már nem volt „békebeli”, de azért így is igen izgalmas világot jelentett számomra. Sajnos én már nem találkozhattam azokkal az eredeti figurákkal, akik színt a kávéházban élték le életüket. Nem találkozhattam a zseniális írókkal, anatókozó földesurakkal, nagy pocakú kereske-

dőkkel. Persze azért érdekes emberek az én időmben is akadtak. Ide jártak tárgyalás előtt a bíróságra igyekvő ügyvédek, kereskedelmi vállalatok utazói, színészek, és a kor celebritásai.

A szocialista rendszer nem nagyon lelkesedett a polgári életformát idéző kávéházakért, ugyanakkor a városlakó tudat alatt visszasóvárogta azokat a régi szép időket. Azért a szocialista időkben is voltak népszerű pincérek és „főurak.” A pultos hölgy a várható borralaló reményében az ötvenes években is előre tudta, hogy a kedves vendég „gőzzel vagy gőz nélkül” szereti-e az illatos presszókávéét. Szocializmus ide, szocializmus oda, a törzsközönség továbbra is igényelte a kedélyes asztaltársaságokban elhangzó színes, városi pletykákat, kávéházi tereferéket. A kávéház továbbra is nagy kártya és sakkcsaták helyszíne volt. Bár tiltott volt a szerencsejáték, de a beavatottak tudták, hogy a mellényzsebekben, a sakkablák alatt ott lapulnak a százasok. Biztos vagyok benne, hogy még manapság is sokan emlékeznek a Nádor Kávéház specialitásaira, a frissen pörkölt szemes kávéból készült forró, zamatos feketére vagy Pap néni magyaros zónakocsonyáira, amelyhez térítés nélkül járt a házi sütésű Nádor kenyér.

A falakat pécsi városrészekről készült akvarellek és Haraghy Jenő Kávé- és tea szüretelőik című nagyméretű, sajátos látásmódú kompozíciói díszítették.

Bebizonyosodott, hogy a Nádor kávéház immúnis a szocializmusra és továbbra is a pécsiek kedvelt találkozó helye maradt.

A söröző:

Schlauch Imre és belső építésze igazi bajor hangulatú, fafaragásos, falócás sörözőt álmodott meg Pécs belvárosában. A söröző a második világháború előtt kulturált vendéglátóhelynek számított. Kedvelt ebédelő és vacsorázó helye volt több ismert pécsi orvosprofesszornak, ügyvédnek és katonatisztnek. Szívesen keresték fel a sörözőt a pécsi polgárok egy-egy családi ebéd elfogyasztása céljából. Frissen habzó, csapolt söre mindig sok vendéget vonzott. Az én időmben leginkább a diáktársaságok vidám zsvivájától visszhangzott a söröző és emiatt a csendesebb vacsorázó vendégek általában kiszorultak.

A Nádor Söröző 120 főt tudott egyidejűleg vendégül látni.

És micsoda „hinterlandja” volt az értékesítő résznek. A konyha a legkényesebb vendégigényeket is kielégítette. **Szabó Dezső** főszakács külön rendelés nélkül is tudta, hogy mi az étterem törzsvendégeinek kedvenc étele.

Ha már a Nádor különlegességeiről írok, nem szeretnék megfeledkezni a nagyhírű cukrászüzemről sem.

A Nádor Szálloda cukrászüzeme az épület hátsó udvarában, az egykori kocsiszínek helyén épült. A Nádor sütemény Pécs városában fogalomnak számított. Az itt készült sütemény különlegességekhez nemcsak a ház vendégei jutottak hozzá, hanem a Mecsek Cukrászdán keresztül megismerhették a pécsiek és a Pécset felkereső bel- és külföldi turisták is. Sajnos a cukrászműhelyről már csak múlt időben lehet beszélni. Tudomásom szerint a felújítási tervekben sem szerepel új cukrászüzem. Mi lett Hollandiát is megjárt híres mestercukrásszal, **Rudolf Nándi**-val és a többi kitűnő cukrász mesterrel? Emlékszik-e még rajtam kívül valaki **Sebes-**

tyén bácsi tortáira, **Kovács Gabi** csodálatos sütemény különlegességeire, vagy **Varga Olivér** káprázatos marcipán kompozícióira? Mi lett a sorsa az itt tanult fiatal cukrász generációnak?

Ki ne emlékezne korosztályomból arra a hatalmas és csodálatos fagyaltválasztékra, amelyet a Nádor Cukrászüzeme készített. A meleg nyári napokon a Mecsek Cukrászdában emberek hosszú sora várta, hogy hozzájuthasson ehhez a nagyszerű, hűsítő édességhez. A Nádor cukrászainak fő titka az volt, hogy minden „igazi” nyersanyagból készült. Frissen szedett eperből készült a fagyalt, valódi gesztenyéből a püré.

Az alkalmazott cukrászipari technológiák szintén tradicionálisak voltak. A cukrászüzem olyan jelentős kapacitással rendelkezett, hogy a szállodai és cukrászdai igényeken kívül választékosan el tudta látni a Király utcai Csemegét és a Bem utcai Kenyérboltot is.

Talán még egy személyes, bennem élő emlék. A tejesek kora hajnalban kannákat a szálloda elé rakták le. A cukrászok a gazdasági folyosón végig állva a cukrászüzemig, kézről kézre adogatták a nehéz kannákat. Az emeletről lenézve a hajnali félhomályban csak a hófehér cukrász süvegek és kendők alól kinyúló karok látszottak ki. Az egész képben volt valami valószínűtlen és szurrealista.

A szállodának ezen felül saját hentes üzeme és mosodája is volt. A földszinti értékesítő és termelő részeket fontos gazdasági és technikai részlegek egészítették ki. „Felfedezésükre” induljunk ki az épület hátsó udvaráról. Ez volt a gazdasági részlegek „lelke”. Az udvarról nyílt a mosoda, a konyha, a cukrászüzem, az élelmiszer raktár, de innen lehetett több lépcsőn át lejutni a szálloda alagsorába is.

Az alagsori folyosó nem volt mély, és körbefutott az épület alatt. Ha még jól emlékszem az alagsor helyiségei keleti oldalról kiindulva a következők voltak: paklacos italok raktára, a hordós borok pincéje. (A hordós bor tárolásához megfelelően temperált levegőjű pincére lett volna szükség, ezért napi rendszerességgel a sörgyártól tábla jeget hozott a cég. Az olvadó jég ideig-óráig biztosította valamilyest az alacsonyabb pince hőmérsékletet.)

A sörcsapoló helyiség az itlaktárak mellett helyezkedett el. A Széchenyi tér felől volt a fáskamra. Ez a rész valamikor (talán az 1930-as években) egy kis mulató helyiség lehetett, amelybe a söröző galériájáról és a földszintről lépcsőn lehetett lejutni. Emlékszem, több esetben felkeltette figyelmemet egy különös alakú szánkó, amely a fáskamra falára volt felakasztva. Sokáig nem nagyon tudtam elképzelni, hogy mire használhatták, amíg egy idősebb kolléga el nem mesélte, hogy az ő fiatal korában ezen a szánkón húzták el a Szigeti úti Naumov pékségbe a konyhán éjszaka folyamán meggyúrt „Nádor házikenyeret.”

Az alagsori folyosón, a Széchenyi tér járdája alatt tovább haladva következtek az iszapszén tárolását szolgáló helyiségek, majd pedig a levegőtlen asztalos műhely és hidrofor ház.

A Széchenyi térre nézett a Nádor Szálló vasajtóval lezárt gazdasági bejárata. Az ide épített lejtős rámpán huzigálták be a raktári segéd munkások kezdetleges

targoncáikkal azt a rengeteg élelmiszer és ital árut, amit a Nádor Szálloda naponta felhasznált. Embertelen munka volt ez.

A déli alagsori oldalon nem volt helyiség, csak egy salak kidobó ajtó, ahol a Nádor kazánház fűtői a salakot kidobálták az egykori Aranyhajó udvarra.

A konyha alatti oldalon következett a kazánház, mellette pedig a karbantartó műhely és a mindig koszos személyzeti fürdő.

A körbefutó alagsori folyosó tömör földtámaszt fogott közre, amely gyakorlatilag az egész épület súlyát tartotta. Ezen a földtámaszon volt az egykori kocsi udvar, majd 1902-től a kupolával fedett étterem.

A Nádor Szálloda jelenleg, több mint tíz év óta zárva van. Mi pécsiek bízunk abban, hogy ez a mély álom hamarosan véget ér, a szálloda főnix madárhoz hasonlóan, poraiból új életre kel és a Nádor Szálloda ismét elfoglalhatja méltó helyét a város idegenforgalmának élvonalában.

ROMVÁRY FERENC

A SOPIANAE SÖRÖZŐ

Péntek Gábor vendéglős 1943. november 8-án nyitotta meg a Rákóczi út 73/c alatti Marsay Andor-féle iker bérpalota jobboldali, C szárnyának négy alsó helyiségében a Sopianae Sörözőt. A portál fölött **Sinkó András**: az építető feleségét, Marsaynéét ábrázoló domborműve, az A épületen pedig az építésztervező **Nendtvich Andor** matt-mázás pirogránit domborműve ma is látható. A söröző-étterem Pécs régi római nevét kapta, mely egységes szemléletet árasztó berendezésével Pécs város és Baranya vármegye történelmi és művészeti emlékeiből *adott* ízelítőt. A belső berendezés tervezője **Lakatos Artúr** festő és iparművész, a Székesfővárosi Iparrajziskola tanára volt. A söröző-étterem népies elemeket felhasználó belső berendezése a modern követelményeknek megfelelő egységes összbenyomást kelt, abból fakadóan is, hogy minden darabját egyazon személy tervezte. A Sopianae Söröző négy helyiségből állt. Úgy mint söntésből, nyitott boxokkal karéjózott teremből, szabad asztalos teremből, valamint egy kerthelyiségből. Ahol természetesen jó ital és étel, a vidék különleges borai és ételspecialitásai várták a vendégeket. Mindezen berendezésekkel a tervező és a megbízást adó háztulajdonos szándék szerint olyan látványos és otthonos vendéglátó helyet kívánt teremteni Pécsen, mint amilyen Bécsben a Rathauskeller, Nürnbergben a Bratwurstglockle, Frankfurtban pedig a Römer... A Magyar Iparművészet c. szakfolyóirat szemleírója szerint a bútorok és a helyiség falai, mennyezete, padlójának kiképzése baranyai népi motívumokon alapulnak, a modern követelményeknek megfelelően természetes összhangban a helyiség egyéb berendezési tárgyaival. A bútorokon is a szomszéd falvak népművészeti formái érvényesülnek. A faasztalokat, a támlás padokat és a faragott székeket a pécsi **Windheim Antal** műbútorasztalos készítette.¹ Mintegy negyedmillió pengő költséggel varázsolták elő a berendezést szorgalmas és műértő pécsi iparos kezek. A pécsi ipar remeke a most megnyílt Sopianae Söröző berendezése – így adott hírt az eseményről a korabeli sajtó tudósítója.²

A söntésből az alsó sörözőbe vezető ajtó fölött, mint *supra porta* – vadásszal koccintó menyecske, egerági népviseletben – a Székesfővárosi Iparrajziskolában készült díszesen faragott domborműve *fogadta* a vendégeket. Ugyancsak népművészeti ornamentikák közti állatmotívumok képezik a világítótestek **Farkas Sándor** mátyásföldi műlakatosmester kézzel kovácsolt vasmunkáit. A ruhafogasok szintén kovácsoltvas iparművészeti termékek, ezeket **Polgár Ignác** budapesti műlakatosmester készítette.

Az enteriőr kiemelkedő értéke azonban **Johan Hugó** rombuszhálós katedrál-üvegből készült, színes szőlő-virág-kalász keretezésű, közepében kézzel festett címereket ábrázoló – az utcafronton hét, a belső helyiségben további két –

¹ Magyar Iparművészet, 1944. XLVII. évf. 1. sz. 9.p.

² Dunántúl, 1943. november 9.

A söröző a boxokkal és a búbos kemencével..

festett üveglakka. Ezeket Johan Hugó a Városi Múzeumban lévő eredeti céhpecségekről, vagy címerekről vett minták alapján dolgozta fel. Az utcai teremben a belépés sorrendjében *volt* látható az aranyműves (1826), a halász, a kőműves (1713), az ács, a varga/csizmadia (1697), gombkötő (1740), mézeskalácsos céh, míg a belső teremben pedig a mohácsi takács (1808) és a siklósi szabó céh (1716) címere.³ Az egyenként 119x89 cm méretű üveglakok kivitelezője **Pecs nig Frigyes** aranyérmes mester volt.

A helyi sajtó tudósítója szerint az étterem jellemző vonása az egyszerűség, a finomság, az ízlés és az előkelőség volt.⁴

Csipkeszerű faburkolat veszi körül Lakatos Artúr furnérlemezre glazúr színekkel, a fa erezetének felhasználásával festett, eredetileg 16 darabot számláló történelmi témájú pécsi és baranyai városképeit és tájrészleteit. A képek mérete: 75x85 cm. Lakatos Artúr Pécssett és Baranyában mintegy negyedszázadon át készült vázlatai szolgáltak alapjául e képsorozatnak. Látható *volt* itt a kórházkápolnává átalakított Jakováli Haszán pasa dzsámija; a főtér a belvárosi templommal, az egykori Gázi Kászim pasa dzsámija; a régi városháza mellett lévő török kádi kút, a sandervár; az Idrisz baba türbéje; a Pollack Mihály-féle székesegyház; a Minden-

³ Mendöl Zsuzsanna: Épületekhez kapcsolódó díszítő üvegmunkák Pécssett. In: A JPM Évkönyve, 35. kötet, 1990. Pécs, 1991.

⁴ Pécsi Napló, 1943. november 9.

A belső terem.

szentek temploma; a Tettye; a Havihegy; a barbakán és a barokk vármegyeháza, továbbá Harkány, Komló, Mohács, Siklós, Pécsvárad jellegzetes történelmi nevezetességei, Baranya számos festői tája.

Figyelemre méltó a mozaikpadló és igencsak nagy érték volt az első helyiség főtengegyében, a bejárattal szemben lévő búbos-kemence alakú cserépkályha, melynek csempéi a Zsolnay gyárban készültek, s ma már csak maradványai láthatók a helyszínen. A söröző megnyitása után egyébként Horthy Miklós kenderesi kastélya számára rendelték meg a kandalló párdarabját.

A Sopianae söröző híres volt arról, hogy közönségcsalogató programokat szervezett. A megnyitás napján arról tudósított a helybéli sajtó, hogy megkezdődtek az asztalfoglalások. A Janus Pannonius Társaság, valamint a Sorsunk felírású, asztalfoglaló zászlócskája előre vetítette azt a szándékot, hogy itt az író és művészvilág ad majd egymásnak találkozt. A Péntek család birtokában fennmaradt egy meghívó 1947-ből, mely arról ad hírt, hogy négy napon át Kiss Manyi vendégszerepel a Sopianae-ban, majd négy napon át Cselényi József nótakirály énekel itt. Kiss Ádi volt a prímás, majd a későbbiekben a híres-nevezetes Dörömböző Géza és cigányzenekara játszott a söröző-étteremben, és Szalai Dódi és a harmonikás Bizó József. Berényi Imre mesterszakács neve is felködlik a fakuló emlékezetből.

A Sopianae Sörözőt 1950-ben államosították. A bérlőt, Péntek Gábort, egy jugoszláv származású alkalmazott állítólagos titóista kapcsolata miatt

A kerthelyiség.

Recskre internálták. Az államosítás után még évtizedeken át hagyományosan jóhírű vendéglőnek számított a Sopianae, nevét Béke Sörözőre változtatva. A Pécsi Vendéglátó és a Vidéki Vendéglátó fúziója után a Baranyai Megyei Vendéglátó Vállalat kezelésébe került. 1980-ban a sörözőt szerződéses keretek közt adták bérbe Stricki Józsefnek, 1988-1993 között Szendrői László volt a szerződéses bérlő.

1993-ban a sörözőt „privatizálták.” Bérlőt bérlő követett, majd véglegesen bezárt. A jelenlegi tulajdonos, a Pécsi Városüzemelési és Vagyonkezelő Rt. úgy-mond rendezetlen bérleti jogviszonyban áll a köddé vált bérlővel.

A közelmúltban az Excalibur névre átkeresztelt volt Sopianae söröző értékes belső berendezésének és tartozékainak – üvegablakok, festmények, asztalok és székek – ma még tisztázatlan körülmények között nyoma veszett. A város minden bizonnyal szegényebb lett egy jellegzetes helyi nevezetességgel, lokális színpottal. A rendőrség nyomoz, a tulajdonos menti, ami menthető, a kérdés azonban kérdés marad: törvényszerű-e, hogy itt értékek pusztulnak és szemünk láttára mennek veszendőbe?

Jegenyés János üvegművésznek köszönhetően hiteles dokumentumok, **Nádor Gábor** színes fotói segítségével, bemutatjuk Johan Hugó most elrabolat üvegablak remekeit, annak reményében, hogy ezek segítségével visszakerülnek eredeti helyükre az egyszer tán' megújuló Sopianae Söröző többi berendezésével együtt.

A magyar film és színházközönség kedvence

KISS MANYI

aug. 21, 22, 23, és 24-én este 10 órai kezdettel
vidám előadóestet tart a SOPIANAE étteremben.

M Ű S O R

1. Amiket mindig szívesen hallgatunk.
2. Kupléegyveleg.
3. Székelynóták cigányzenekari kísérettel.
4. Dizőzparádé.

Zongorán kísér: Mecseki Rudolf.

M Ű S O R Á R A 3 F O R I N T

Ne felejtse el, hogy aug. 25, 26, 27, és 28-án
minden este CSELÉNYI JÓZSEF a nóta-
király vendégszerepel a SOPIANAE étteremben.

KULTURA KÖNYVNYOMDA. PECS

Meghívó 1947-ből

A gombkötő céh pecsétje, 1697.

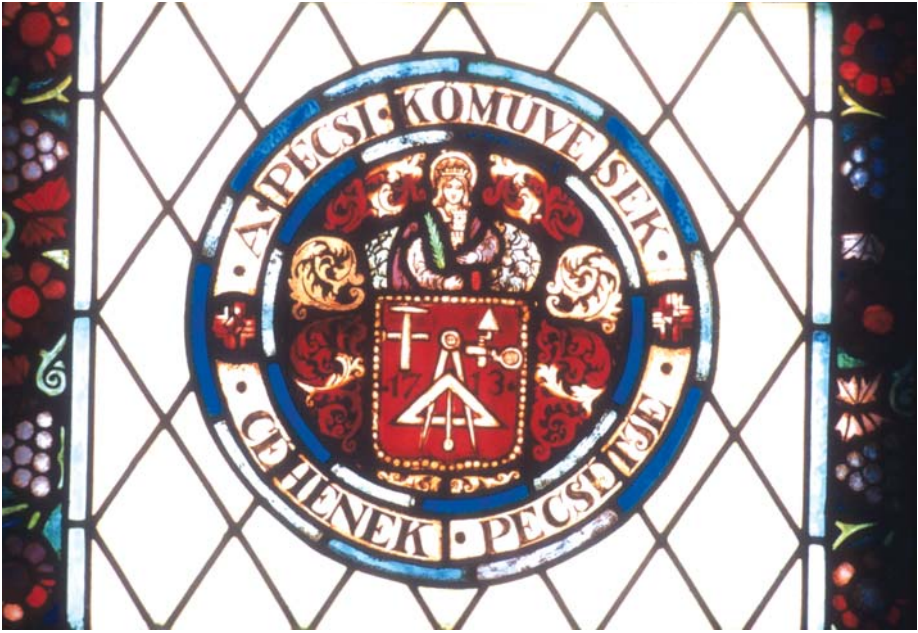
Gombkötő céh, 1697.

Nincs felvétel

Mézeskalácsos céh.

Csizmadia céh, 1697.

Kőműves céh.

Ács céh

Aranyműves céh, 1826.

Halász céh.

Szabó céh, 1716.

Takács céh, 1808.

TÜSKÉS TIBOR

REMÉNYIK SÁNDOR ÉS PÉCS

Reményik Sándor a két világháború közti magyar költészet sajátos hangú, egyéni színekben gazdag képviselője. Nevét már életében – Áprily Lajos és Tompa László neve mellett – az „erdélyi költői triász” tagjaként emlegették. Költészetét Németh László, Sárközi György, Babits Mihály méltatta. Reményik nem csak „erdélyi” költő, hanem magyar költő volt, mint ahogy Berzsenyi vagy Babits vagy Illyés sem pusztán „dunántúli” költő. Hogy nevét ma nálunk mégis kevesen ismerik? Egy időben verseit Végvári álnéven publikálta. Még az Új Magyar Irodalmi Lexikon is azt írja róla: „a Végvári név a belenyugvást nem ismerő irredentizmussal forrt egybe”. Kit mondtak nálunk irredentának? Azt, aki a trianoni szerződés után elcsatolt területek visszaszerzését követelte. Nos, Reményik nem volt irredenta. Ő „csak” azt mondta, hogy légy hű gyökereidhez, nemzetedhez, szülőföldedhez, az anyanyelvhez, a magyar kultúrához, a „templomhoz és az iskolához”. S ha minden áron el kell hagynod Erdélyt, akkor „eredj, ha tudsz”, Erdélyben élni pedig úgy kell, „ahogy lehet”. E tekintetben ars poeticájára az utódok közül ma leginkább Kányádi Sándor költői hitvallása emlékeztet.

Amióta kimondhatjuk, hogy Trianonban békediktátum született, és a békeszerződés igazságtalan volt, amióta nyilvánvaló, hogy az országhatárokon túl élő magyarság is egyetlen nemzettest része, amióta megkülönböztetett figyelemmel kísérrjük az elszakított országrészekben élő magyarság sorsát, azóta Reményik Sándor költészete és munkássága is visszaszervesült az anyaország kultúrájába. Erdélyben talán soha ki sem hullott abból. Akik Pécsről részt vehettek a halála hatvanadik évfordulóján a Kolozsváron és a Radnai havasok lábánál, Borberekén és Óradnán rendezett ünnepeken, láthatták és megtapasztalhatták, hogy kultusza Erdélyben mély, élő és folyamatos, talán sosem szakadt meg. Illő, hogy az anyaország is emlékezzen rá.

Hogyan születtek Reményik Sándor „pécsi” versei?

A költő testvérhúgát Reményik Sáríkáknak hívták. Ő Imre Kálmánhoz ment feleségül. Az Imre-család jeles kolozsvári család volt. Imre Kálmán egyik testvére az az Imre Ilonka (1894-1935), akihez a költő számos szerelmes versét írta, a másik testvérét pedig Imre Józsefnek hívták (1884-1945), aki szemorvosként a Pozsonyból Pécsre települt egyetem professzora, sőt egy időben az egyetem rektora volt. Reményik már jogi tanulmányait szembetegsége miatt nem fejezte be. A költő azért jött Pécsre, hogy szembetegségét sógorának testvére kezelje. Reményiket tehát „rokoni szálak” kötötték a városhoz.

A naptár a húszas évek második felét mutatja. Az ország a Trianon utáni szakadékból nehezen eszmél magára. A városban nem tevékenykedik irodalmi társaság, nincs irodalmi folyóirat, a szellemi életet az egyetem jelentette. Reményik a szemészeti klinika épületében lakik, mely akkor a mai megyei kórház Rákóczi út

HORVÁTH,
JENŐ

Reményik Sándor

*Horváth Jenő: Reményik Sándor,
feszrajz, 1930 körül*

2. szám alatti épületében működött. A háromemeletes épületben lift jár. Az épület két szárnya közé ékelődő dzsámi akkor még kórházkápolnaként funkcionál. Reményik néha kilátogat a városba, a Szent István tér köveit és a belváros utcáit járja egyedül. Mindezt azért említjük, mert ezek a motívumok pécsi ihletésű verseibe is beépültek, A költő – akárcsak Petőfi – legtöbb versét helyre és napra keltezte, ezek alapján pontosan tudjuk rekonstruálni pécsi verseinek keletkezéstörténetét.

Reményik 1927 nyarán és őszén, valamint 1928 késő őszén, azaz háromszor tölt rövidebb-hosszabb időt Pécsen. Ekkor 37-38 éves. Itteni élményeiből hét verse született, ezek először a *Két fény között* (1927) és a *Szemben az örök-méccsel* című kötetében (1929) jelentek meg. 1927-ben 2+1 versét, 1928-ban 4 versét látta el pécsi keltezéssel. Keletkezésük időrendjében szólunk róluk.

A pécsi minaret (Pécs, 1927. május) – Ha a költő kinézett a szemklinika ablakán, minden bizonnyal gyakran látta az „árván maradt török tornyot”. A dzsámit és a minaretet Jakováli Hasszán építtette a 16. század második felében, majd a 18. század elején Nesselrode püspök Nepomuki Szent János tiszteletére szentelt kápolnává alakította. A minaret csúcsán látható félholdat és a föléje emelt keresztet a költő a múlt és a jelen jelképévé emeli, s a versben a megbékélés gondolatát fogalmazza meg. A múlt: „véreskarú századok”; a jelen: „kereszt és félhold immár összefér”. Azaz: a múlt és a jelen ellentétét békévé oldja az idő.

A sírtól a bölcsőig (Pécs, 1927 júniusa) – Köztudott, Petőfi Sándor 1823-ban Kiskőrösön született. A „kiskőrösi magyarok” – nekik szól a vers ajánlása – valamilyen Petőfi-ünnepségre készültek, s erre meghívták a költőt. Reményik személyesen nem tudott részt venni az ünnepségen, maga helyett e verset küldte. Az erdélyi származású költő Petőfi alföldi szülőhelyét (jelképesen: a bölcsőt) és segesvári halálhelyét (a sírt) állítja szembe egymással, s ezzel az ellentéttel (illetve a látszólagos ellentétnél sokkal mélyebb belső rokonsággal) fogalmazza meg azt, ami mindkettőjüket összeköti.

Nincsen levél (Pécs, szemklinika, 1927. október 19.) – Önarcképszerű vers. A költő nem kap levelet. Imre Ilonka ekkor már évek óta férjnél volt. A költő két hete egyedül van, magányos, szorongás gyöttri, éjjel vízió kísérti. Ahogy a falra akasztott képnek kerete van, ez a vers is keretes szerkezetű. Amivel kezdte, azzal fejezi be a töredezett, rapszodikus hangulatú sorokat: „ma megint nincs levél”.

Télelő (Pécs, 1928. november 14.) – A régi kalendáriumokban még szerepelt ilyen hónapnév: télelő (=november). Ez a vers is önarckép, melyet az évszak, a természet, a kinti világ leírása keretez. Kint korán sötétedik, bent, a szobában is homály van. A költő egyedül van. Kérdések nyugtalanítják. Magánya egyre elviselhetlenebb. Elesettségében Istent hívja, az istenkereső lélek „imát dadog”, s ha Az (a nagy kezdőbetű utal az Abszolútumra) visszahozná a múltat „Akkor talán, talán, talán / Fénybeborulna most is a szobám.” A kétség és a remény szólalmát a szóismételesek (akarok, talán, ha) teszik még hangsúlyosabbá.

Az örök liften (Pécs, 1928. november 15.) – Egy korábbi (a költő „tavalyelőtti nyarat” említ, valójában előző évi) pécsi klinikai emléke jut eszébe. A lift elakadt, beleszorult egyedül a kabinba. Pontosabban: nem is egyedül, mert egy orvosnő is

vele volt: „vidám leány. Menyasszony éppen.” A költő fél, szorong, az orvosnő azonban bizakodó, arcán „mókás, bölcs mosoly”. És a lift valóban megindul. A szokatlan helyzetet a vers végén többértelmű, talányos jelképpé fejleszti a költő: „Fent, vagy lent, – kikötünk valahol.”

Szemben az örökméccsel (Pécs, 1928. november 22.) – A költő egyik legszemből, tömör, gondosan szerkesztett verse. A háromrészes költeményt édesanyjának ajánlja, és címét új kötetének is címévé teszi. Az evangélikusnak keresztelt és református nevelésben részesült költő a katolikus liturgiát is ismeri. Az égő örökmécs a katolikus templomokban az Oltáriszentség, Jézus Krisztus valóságos teste és vére jelenlétére hívja föl a figyelmet. Erről szól a vers első része. A második részben azt mondja el, hogy az emberek között is vannak égő örökmécs-lelkek. A befejező sorokban még tovább szűkíti illetve tágítja a jelképet, és önmagára vonatkoztatja a hasonlatot: „Ilyen lélek szerettem volna lenni...”

Non omnis moriar (Pécs, 1928. november 22.) – A vers címébe emelt, szalóigévé lett latin nyelvű szavakat („nem halok meg egészen”) Horatius mondta, aki e szavakkal jósolta meg költői halhatatlanságát. A költő a pécsi Káptalan utca végén, „A székesegyház roppant tornyai” tövében található obeliszk előtt áll. Az emlékoszlop a két pécsi muzsikusként, Amtmann Prosper és Weidinger Imre vak fagottművész emlékét hirdeti. A költő az emlékkövön járatja szemét, belül zenét hall, és közben azt figyel, hogy egy ember a lehullott leveleket, „a holt lombot sepre össze”. A benti és a kinti hang, a zene és a zörej ellentéte reményt ébreszt benne: a benti hang az erősebb, és „Pécs ősi városában” a jövőben is lesznek emberek, unokák és dédunokák, akikben „él a testté vált ide”, a művészet értő szeretete.

Mit bizonyítanak ezek a versek? Milyen költőnek látja a mai olvasó Reményik Sándort pécsi verseivel a kezében?

Németh László mondta: „Ha a társadalom alatt megnyílik a föld, a szakadékból költő ugrik elő.” Reményiket a trianoni szakadék tette költővé. De költészete sokkal több volt, mint program-költészet, mint egy társadalmi és politikai trauma megverselése. Igazi poéta volt, egyetemes érvényű, humanista tartalmú költészetet teremtett.

Reményik Sándor Petőfi-lelkű költő volt. A friss élmény, a látvány, a világból érkező impulzusok azonnal megérintik, a benyomás azonnal verssé formálódik benne. Ezek a versek is azt bizonyítják: reflexív költő volt. A hét vers közül csupán egyetlen vers forrása az emlékezés, a többi hat azonnal az élmény hatására született. Van nap – 1928. november 22. – amikor két verset is megír.

Reményik Sándor sírjánál Bánffy Miklós mondta 1941-ben a Házsongárdi temetőben: „mindenütt ott lesz, és örökké, ahol él, küzd és szenved a magyar”. Talán több mint olcsó szójáték a költő nevével: reménykedjünk, hogy neve és költészete otthonra talál abban a városban is, ahová gyógyulni jött, abban a városban, amelyre hét versét hagyta örökül.

Non omnis moriar

A székesegyház roppant tornyai:
Négy óriási felkiáltójel
E kicsi park-részletre is ügyel.

Én itt e percben elborongva állok, –
A holt lombot egy ember sepri össze,
E zord zörgésbe hangzanak ki hát,
S végetérnek az őszi szertartások.

Egy kövön jártatom a szememet.
Emlékkő egyszerűbb már nem lehet.
Rajta halványan két művész neve,
Megtudom, hogy mult század közepe...
Egyik fuvola, a másik fagot, –
És mind a kettő milyen rég halott.

Nem nagy nevek, és nem zene-titánok...
Jaj, az a szörnyű ember hogy zörög,
S hogy fakulnak az őszi szertartások.

De ki tudja, – Pécs ősi városában
Egy unokában, vagy dédunokában
Valahol él a testté vált ige,
A gyümölcstermő, áldott szerelem.
Mit felidézett régi dobogón,
Régi májusban, égis-lobogón
A fagot s fuvola meddő szíve.

S a lenge hang, amelynek nincsen partja,
Most nemzedékek bolthajtását tartja.
Azért bennem is, míg itt halkán állok,
Újrakezdődnek régi szertartások.
Seperj kísértő, zörögj csak zörögj, –
Zord levélzörgés alól, föld alól
Fagot s fuvola kettős hangja szól.

Pécs, 1928. november 22.

PETROVICH EMLÉKKÖNYV

Ede bácsi, azaz Petrovich Ede hittanár és tudományos kutató neve fogalom volt az 1970-es, 1980-as években a pécsi levéltárosok, muzeológusok, helytörténészek körében. Egy kezdő archiváriusnak alapvető szakirodalomként kellett elolvasnia Petrovich Edének a Baranyai Helytörténetírás köteteiben, a JPM Évkönyveiben, valamint országos és pécsi, baranyai kiadványokban, folyóiratokban megjelent, mindig alapos szaktudásról számot adó műveit. Petrovich elsősorban a középkor-tudomány magas színvonalú művelésével gazdagította a magyar tudományt. Leginkább maradandó művei közé tartoznak az első magyarországi egyetem alapításával, működésével, megszűnésével kapcsolatos tanulmányai. Élete főműve, az *Egyetemi beszédek* már posthumus jelent meg.

Petrovich Ede 1898-ban Hőgyészen született és 1987-ben Pécsen hunyt el. 1922-ben szentelték pappá, lelkipásztori és hittanári feladatokat látott el a pécsi egyházmegyében. A harmincas években a pécsi teológia „megbecsült tagja, tudósa” volt. 1947-ben Esztergomban lett az érseki tanítóképző igazgatója. Egyházi vezetői karrierjét 1948-ban az államosítás és az egyházüldözés szakította félbe. A Széchenyi István Reálgimnáziumban, majd a Nagy Lajos Gimnáziumban 1959-ig tanított vallástant és latin nyelvet. Petrovich Edét politikai indíttatású félreállításai irányította a tudomány művelése felé.

Petrovich Edére, a tudósról és emberre emléküléssel és önálló kötet megjelentetésével emlékezett a Pécs Története Alapítvány. Születése centenáriumának méltó megünneplését Vargha Dezső kezdeményezte, aki a nagy tudós iránti tisztelő alázattal gondozta a róla írt emlékező írásokat és tanulmányokat. A kötethez Mayer Mihály pécsi megyéspüspök és Páva Zsolt pécsi polgármester írt tisztelegő sorokat, Font Márta tanszékvezető egyetemi tanár pedig előszót.

A megemlékezések közül kiemelkedik Boda Miklós és Horváth J. Gyula igen alapos értékelő tanulmánya. Boda tárgyilagosan ír Petrovich Ede nézeteiről, nem hallgatva el Petrovich egy-egy megállapítását illető kételyeit sem. Színvonalas emlékező sorokat olvashatunk a méltatotról Boros László egyháztörténeti kutató, Pesti János nyelvész és Kárpáti Gábor régész tollából. Timár György egyháztörténész Petrovich Ede emberi arcát, humorát is felvillantja: az educillatio nem a nevelésre utal, hanem a csapszéklet jelenti – magyarázta neki egykor a tudós tanár. Ivasivka Mátyás, a cisztercita gimnázium tanára Petrovich Ede színes egyéniségének egy másik oldalát mutatja be, a cserkész vezetőét, Róbert László Zsidónak születni című művében Petrovich humánusáról emlékezett meg a németek pécsi uralmának idejéből származó történetben.

A mai magyarországi középkor- és egyháztörténeti kutatók – Engel Pál, Kőfalvi Tamás, Kiss Gergely, Ritoókné Szalay Ágnes, Fedeles Tamás, Rajczi Péter – egy-egy, munkásságukat reprezentáló tanulmánnyal tisztelegnek a nagy egyháztörténész személyének. A kötetet Petrovich Ede műveinek bibliográfiája és Vargha Dezső tiszteletet és megbecsülést kifejező utószava zárja.

Rozs András

BIHARI OTTÓ EMLÉKKÖNYV

Megkésett tisztelgés Bihari Ottó nyolcvanadik születésnapjára.

Bihari Ottó jogász, akadémikus professzor 2001-ben lett volna nyolcvan éves, de már lassan 20 éve halott. Fájdalmasan korán vesztette el Pécs városa és a magyar tudomány. Emlékére jelentetett meg tisztelgő kötetet, Petrétei József szerkesztésében a Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kara és az MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézete, s rendezett emlékülést a könyv megjelenése alkalmából. A kötetbe nemcsak az egyetemi és intézeti volt kollégák és tanítványok írtak, hanem a magyar alkotmányjogász szakma krémje, bizonyítva, hogy Bihari Ottó jelentősége nem helyi, hanem országos, illetve nemzetközi dimenzióban értékelhető. A kötet természetesen a mai, aktuális regionális politikai és alkotmányjogi, igazgatási problémákkal foglalkozik, nem érdektelen tiszteletkönyvet tesz a tekintélyes tudós kapcsán, mégis a szerzők gondolatai, megállapításai minduntalan felidézik Bihari Ottó szellemiségét.

Bihari Ottó ugyanis klasszikus értelemben vett iskola teremtő tudós volt, akinek tudományos teljesítménye máig értékes, hasznosítható gondolatokban, intézményekben és tudományos műhelyekben testesül meg. Tudósként és tudomány-szervezőként egyaránt maradandót alkotott. Jelentős része volt abban, hogy megszerveződött Pécsen a közgazdaságtudományi kar, illetve, hogy megalakult a Pécsi Akadémiai Bizottság.

Bihari Ottó alkotmányjogász volt, de évtizedekkel megelőzve korát és az akkori hivatalos tudománypolitikát, interdiszciplinárisan gondolkodott, munkásságában a politikatudomány, szociológia, közgazdaságtan elméletei, a térbeliség szempontjaival ötvöződtek, s az elméleti elemzések mellett erőteljesen támaszkodott az általa vezetett intézményekben folyó empirikus kutatási eredményekre. Interdiszciplináris szemlélete, a progresszív és modern kutatási irányok iránti fogékonysága mutatkozott meg abban, ahogy a hetvenes évtizedben átszervezte a Dunántúli Tudományos Intézetet, a regionális tudományok szolgálatába állítva a kutatásokat. A hatalom decentralizációja, a konszenzusos hatalomgyakorlás, a regionalizmus olyan kulcselemei voltak munkásságának, amelyek máig aktuális témái a tudománynak illetve a politikának. Bihari Ottó már akkor Európában gondolkodott és önmaga, az egyetemi oktatás és tudományos kutatás, illetve az államszervezet kiépítése számára egyaránt európai mércét állított fel.

Bihari Ottó, ha élne, elszánt híve lenne a decentralizációnak, az önkormányzati önállóságnak, a professzionális, hatékony közigazgatásnak. Volt tanítványaként, igazgatói székében utódjaként tisztelettel hajlok meg emléke előtt, szellemi örökségét pedig intézetünk kollektívája megőrzi, s minden igyekezetével továbbviszi.

Pálné Kovács Ilona

CSONKA KÁROLY – DEMJÉN FERENC – SZ. KONCZ ISTVÁN: A VÁROS MINDÖRÖKRE

Csonka Károly és Sz. Koncz István könyve, *A város mindörökre* – mely a nagysikerű *Ballada a várossól* folytatása – a szó legszorosabb értelmében vett művészi album, igazi lírai alkotás.

A mű líraiságára tesz utalást a cím, mely Csorba Győző *Séta és mediáció* című verséből való.

A kellemes, négyzet alakú kötet nem dokumentarista igényű fotógyűjtemény, és a szövegek sem ismeretterjesztő jellegűek. A kötet célja nem az, hogy útikönyv jelleggel mutassa be Pécsset; a város inkább ihletője, múzsája a város díszletei, részletei segítségével valami egészen másról beszélő műnek.

A város mindörökre azoknak is maradéktalan élményt nyújt, akik még sosem jártak a városban – bár ők megfosztatnak az ismerős helyszínekre rácsodálkozóás élményétől.

A kötet felépítése ciklikus szerkezetű. A blokkokba rendezett egész oldalas fotókat Sz. Koncz István szépirodalmi igényű szövege renkezi ciklusokká: a képek sorába bizonyos időközönként belép egy-egy oldalnyi szöveg.

Sz. Koncz írása nem lép fel útmutató igénnyel: a képek és a szövegek egymás mellett léteznek: a képek nem a szövegek illusztrációi, és a szövegek nem képaláírások, magyarázatok. Egyenrangú erővel követelik maguknak a figyelmet, miközben óriási hatást gyakorolnak egymásra. A vallomásszerű, személyes hangvételű szövegeket, melyek középpontjában az emlékezés, az idő és a hagyomány áll, Demjén Ferenc rövid idézetei vezetik be.

Kép és szöveg szoros harmóniájából komplett műalkotás született; bensőséges, személyes vallomás a *genius loci* mindenütt jelenlévő teremtő erejéről, az örökkévalóságba dermedő pillanatok hatalmáról, a múltban gyökerező, múltat teremtő jelenről és a jelent megtermékenyítő múlttól.

A három nyelven – a magyar mellett angolul és németül – olvasható szövegblokkok mellett az adott szakaszban látható képek jegyzékét is megtalálja az olvasó, így az esztétikai élmény mellé informatív funkció is társul.

A fotók hol tág perspektívában láttatják a témát, hol apró részletekbe mélyülnek. Tárgyak, helyszínek – ódon könyvek gerince, egy borospalack, ablakok, fülkék, lépcsőhajlatok és macskakövek ívei, a ködben feloldódó város, a Tettye behavazott tetői, egy régi pénztárgép – vallanak arról, hogy a konkrét valóság mögött ott leskelődik egy másik; ha kicsit odafigyelünk, megsejthetjük. Ez a könyv kicsit félrehúzza a függönyt, és beleshetünk a valóság mögé, ahol a város nem változik, nem pusztul, hanem él, mindörökre.

Szalay Tamás

PÉCS – ORTOFOTÓK

2001 év végén jelent meg a Székely és Társa Kiadó gondozásában a rendkívül magas színvonalú ortofotó album. A kiadvány egy sorozat tagja, Budapestről és Péccsel egyidőben Győr-Moson-Sopron megye nyolc városáról és Nyíregyházáról készült eddig hasonló kiadvány.

A terepre merőleges kameratengelyű légi felvételeket, a speciális, számítógéppel feldolgozott ún. digitális ortofotókat általában különlegesen pontos mérnöki, műszaki és tudományos feladatok megoldásához, térképezéshez, környezetvédelmi, vidék- és településfejlesztési tervezéshez, állapotfelméréshez készítik. Jelen kiadvány, mely úgymond madártávlatból mutatja be Pécsét és közvetlen környékét, a város iránt érdeklődő, a város múltja és jelene iránt fogékony széles közönségréteg érdeklődését célozta meg elsődlegesen. A mintegy 6800 méter magasságból készített színes légi felvételek rendkívül információ-gazdagok. A digitális ortofotó egyesíti a hiteles térkép és a fénykép előnyös tulajdonságait: pontos, emellett minden információt megad az eredeti képből.

Az album Pécs és környékének – Orfű, Mecsekrákos, Mecsekszakál, Bános, Mánfa, Cserkút, Nagypárad, Kozármisleny, Pellérd, Keszű, Pécsudvard, Kökény, Gyód, Egerág – több ezer méter magasságból készült felvételeit tartalmazza.

A bevezető tanulmány szerzője dr. Gross Miklós, a digitális ortofotókat, az infraszínes felvételeket és a hőképeket az EUROSENSE Kft., a műemlékfotókat Csonka Károly, Mánfai György és Tám László készítette. A légi felvételeket a város műemlékeit és település-funkcióit Tillai Gábor, valamint Kraftné dr. Somogyi Gabriella közérthető stílusban megírt ismeretterjesztő írása zárja.

Az előszóban prof. dr. Tóth József megemlíti, hogy a kiadványt a nagyközönség és több, a térséggel foglalkozó szakember is haszonnal forgathatja. A légi felvételeket tanulmányozó számára külön élményt jelenthet, hogy utcáját, netán házát is felismeri az egyes felvételeken. Ezt megkönnyíti a szerkesztő figyelmessége is, tudniillik a kötet végén névmutató jelzi, hogy az utcákat melyik lap melyik koordinátájában lehet megtalálni. A szöveges ismertető nemcsak magyar, de angol és német nyelven is olvashatók, így a kiadvány idegenforgalmi piacképessége jelentősen megnövekszik. Értékes ajándék is lehet nemcsak a magyar, de a külföldi állampolgárok számára is. A mű Pécs környékének kitűnő nemzetközi és hazai propagálója.

Amint az előszóban olvasható, a különböző tudomány-területekkel foglalkozó szakemberek is haszonnal forgathatják, hiszen a légi felvételek a jelen valóságát ábrázolják. A róluk leolvasható információk összehasonlíthatók régi térképekkel, és így nyomon követhetjük például a város térbeli terjeszkedését, illetve az erdő- és mezőgazdasági területek visszahúzódását.

A Kiadó a nagy értékű, feliratozott ortofotókat tudományos, kutatás-fejlesztési és oktatási célokra a Pécsi Tudományegyetemnek adományozta.

Lovász György

PÉCS

Székely
és Társó
Kft.

ORTOFOTÓK • ORTHOPHOTOS • ORTHOFOTOS

IN MEMORIAM GOGEV CZANI DIMITROV (1915–2001)

Örökre elment egy e m b e r. Mert igaz ember volt, nem csak elismert sebészorvos, dr. Gogev Czani, aki 87 évesen, 2001 decemberében hunyt el Budapesten. Hamvait szeretett otthonának közelében, a pécsbányatelepi temetőbe kísérelték ki jóbarátai, volt munkatársai és hálás betegei.

Gogev Czani 1915. július 8-án született Draganovon, Bulgáriában. Középiszkolai tanulmányainak befejezése után jött Magyarországra, ahol édesapja bolgárkertész volt. Pécssett végezte orvosi tanulmányait a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen. 1940-ben kiváló minősítéssel avatták orvosdoktorrá. Az egyetem sebészeti klinikájára került műtőnövendéknek, majd tanársegédként dolgozott itt 1952-ig. Tanítómesterének két neves sebész professzort tisztelt, Neuber Ernőt és Schmidt Lajost. Fényképük íróasztala felett lógott a falon. Az akkor gyakori gyomorfekély műtéteknél a Neuber-féle eljárást alkalmazta, a daganatos betegségek műtéteinél a Schmidt-féle daganatsebészeti elvek jegyében operált, „szövetkímélő” technikával. 1952-ben nevezték ki a pécsbányatelepi kórház sebészeti osztályára főorvosnak.

Új munkahelyén komoly erőfeszítéseket tett, hogy az elhanyagolt kisvárosi kórházban a kornak megfelelő sebészi munka folyjék. A közelben lévő bányák, a bányászokat sújtó balesetek miatt ambulanciáján szinte állandó traumatológiai készenlét volt. Ezt tudták a bányászok is, s bíztak benne, mert bizonyította, hogy baleseteik kapcsán biztosan jól gyógyító kezek látják el őket. A pécsbányatelepi bányász kolónia befogadta, közéjük tartozónak érezte őt. De nem csak a bányatelepi emberek bíztak benne, Pécs egész területéről fordultak hozzá a betegek. Talán ő volt a legjobb hírű strúma-sebész a városban. Bár konzervatív ember volt, igyekezett követni az orvostudomány fejlődését. Így például már a hatvanas évek elején bevezette a modern gépi altatás módszereit. Mivel tudta, hogy műszerezettségét egy kis kórház csak korlátok között fejlesztheti, állandó jó kapcsolatot tartott fenn az egyetemi klinikákkal. Tudománnyal nem foglalkozott, a műtőasztal és a betegek között érezte otthon magát. Betegeit mindig a legteljesebb odaadással kezelte. Pontos, következetes ember volt. Reggel hét órakor már a műtéthez mosakodott be, így vált lehetővé, hogy mindig kellő idő jusson a betegek műtét utáni megfigyelésére és kezelésére. Számára nem csak az operáció elvégzése fontos, követte betegeit a teljes gyógyulásig. Ha bármi probléma adódott a betegekkel, éjjel-nappal rendelkezésre állt. Az ügyeletes orvost otthonról minden este felhívta, és csak akkor volt nyugodt, ha munkatársai biztosították arról, hogy az osztályon fekvő betegekkel minden rendben.

A pécsbányatelepi kórház a maga 120 ágyával kis kórháznak számított. Mindenki mindenkit ismert. Ezen belül a sebészeti osztály, „a béke szigete” olyan volt, mint egy nagy család. A családfő Czani doktor volt, mi többiek a fiai. „Édes fiam”

volt a mütösfíú, az orvos, a nővér, sőt a beteg is. Szerette munkatársait, akiknek mindegyike ugyanígy érzett iránta és érez még ma is. 1981-ben megváltozott minden. A Pécs Városi Kórház kis sebészeti osztályát beolvasztották a Baranya Megyei Kórház nagy egészébe. Itt a régi közösséget, az összeszokott gárdát természetesen új körülmények várták. Gogev főorvosnak az alkalmazkodás már nehezebbé esett, így 1982-ben nyugdíjazását kérte. Mély szakmai alázattal távozott, bevégezve sebészi pályafutását. Bár még évekig vállalt szakrendelői helyettesítéset, lényegében visszavonult kedves pécsbányatelepi, Gesztenyés úti otthonába, és kedvenc növényei, állatai között gazdálkodott, mint ahogy a környezetében élő nyugdíjas bányászok, a gránerek.

Az orvostársadalom és a betegek egy a szakmájában sokat tevő, szinte művészi fokon operáló és gyógyító sebészt veszített vele. Tanítványai a mütéti technikát, valamennyi munkatársa, nővérektől mütös asszisztensekig, a beteg ember szolgálatát és tiszteletét tanulták tőle. Ebben a szellemben alkottak egy csapatot, mert Gogev főorvos csak az együttes munkában látta biztosítottnak tevékenysége sikerét. Ezért kísérheti most emlékét betegeinek hálája is. Bennünket pedig, akik vele dolgozhattunk, emberszeretete vezetett eddig is és vezet ezután is tovább. Emlent, emléke bennünk él, szelleme, emberszerete vezessen ki-kit a maga útján. Ő így szeretné!

Nemerey Péter és Köröszts Valéria

IN MEMORIAM UHERKOVICH GÁBOR (1912-2002)

2002. március 7-én, életének 90. évében, türelemmel viselt, hosszú szenvedés után pécsi otthonában elhunyt dr. Uherkovich Gábor, a biológiai tudomány doktora, címzetes egyetemi tanár, Pécs város díszpolgára (1997). Születésnapjának ünnepségét terveztük, értékes visszaemlékezéseit éppen elkészítette. Most már kegyeletünk és megbecsülésünk jele lesz a kiadásra szánt írás. Tartalmas élete tele volt megpróbáltatásokkal, de hite és akarata mindig átsegítette a nehézségeken. Annyira szeretett feleségének lelki ereje és mindvégig tartó közelsége, gyermekeinek, unokáinak szeretete éltették utolsó pillanataig.

Biológusi pályájának sorsdöntő eseménye volt, amikor alig 22 évesen 6 hónapot tölthetett a prágai Károly Egyetemen a világhírű limnológus Pascher professzor mellett. Az ő hatására lett algakutató hidrobiológus. Tanári pályafutása 1938-ban kezdődött. Két évig a Pápai Állami Tanítóképző Intézet, majd 1940-től 1947-ig a Budapesti Állami Tanítóképző Intézet biológia tanára. 1947-ben került Pécsre, a megalakuló Pedagógiai Főiskolára, ahol megbízást kapott a Növényteni Tanszék és a hozzá tartozó Botanikus Kert megszervezésére. Rövidesen, 1950-ben költözött a tanszék mai helyére, a hajdani jezsuita Pius Gimnázium épületébe. Az 1934-ben telepített parkban kis kertészet működött. A 14 holdas bozótos udvar és e kis kertészet volt a mai, természetvédelmi területként megbecsült, jellegzetes szépségű botanikus kert csírája. Uherkovich Gábor rendkívüli szorgalommal és buzgalommal alapította meg azt az élő növénygyűjteményt, amely lehetővé tette a Pécsi Tudományegyetem jelenlegi Botanikus Kertjének kialakítását.

A tanári hivatás példaképe. Kezdetől fogva fő célja a tanítványok nevelése, a példás tudású és szemléletű biológiatanárok képzése volt. Szinte minden idejét a botanika oktatására és megszerettetésére fordította. E töretlen hitet és megbecsült munkát derékba törte az 1956-os forradalom leverése után kialakult zűrzavar. Konceptiós vádakkal eltávolították a Pedagógiai Főiskoláról.

Hite, a limnológiában való jártassága átsegítette a nehéz időszakon. A Magyar Tudományos Akadémia lehetőséget adott neki, hogy az akkor létesített Tiszakutató Állomáson, Szegeden dolgozhasson. Taxonómiai és ökológiai szemléletével, fokozatosan megszerzett tudásával hamarosan bebizonyította, hogy a folyó- és állóvizek algavegetációjának tanulmányozása mennyire fontos. Később vizsgálatai kiterjedtek a Balatonra is. Közel 200 algológiai és hidrobiológiai tudományos közleménye jelent meg 1957-től számítva.

Könyveinek, főiskolai és egyetemi jegyzeteinek száma 20 körüli. Témájuk különösen a biológia és ezen belül a növénytan oktatásával kapcsolatos, de még 1956-ban az Akadémiai Kiadó adta ki német nyelven egyik leghíresebb monográfiáját, a *Scenedesmus* zöldalga nemzetség fajairól, a *Die Scenedesmus-Arten Ungarns*. Ez után főleg vízgazdálkodási szakemberek képzésére szolgáló tankönyveket írt.

1970-ben készült el monográfikus feldolgozása a Tisza algavegetációjáról, *A Tisza fitoszesztonja*, 14 éves kutatásainak eredményeképpen. Ilyen nagyszabású és alapos munkát európai folyóról sem Magyarországon, sem másutt még nem készítettek. 1971-ben akadémiai doktori dolgozatként nyújtotta be az akkori Tudományos Minősítő Bizottságnak. A múlt emberei újabb ürügyeket találtak ki, és még 18 évig elfektették. Ebben az időben, 1972-ben - eredményes finnországi kutatásainak elismeréseként külső tagjává választotta a Societas pro Fauna et Flora Fennica. A világon, különösen Finnországban elismert nagyszerű tudóst hazánkban mellőzték! (Nem az első negatív példa a magyar tudománytörténetben!) Ebben az évben került vissza Pécsre és a POTE Biofizikai Intézetében, a Tigyi József akadémikus vezetése alatt álló akadémiai kutatócsoport tagjaként végezhetette további munkáját. Tigyi professzor biztosított számára nyugodt alkotói légkört.

A rendszerváltozást követően sorra pótlódott minden elismerés, ami már sokkal előbb kijárt volna neki. Borhídi Attila professzor, a Növénytani Tanszék akkori vezetője dékánként szinte azonnal rehabilitáltatta, melynek jele, hogy címzetes egyetemi tanár lett. A 78 éves Uherkovich Gábor teljes szellemi frissességgel és örömteli buzgósággal kapcsolódott be az oktatásba, később pedig a botanika doktorképzésbe. Nemzetközi elismerései közül kiemelkedik az 1996-ban átadott Holuby-emlékérem (a Szlovák Tudományos Akadémia legnagyobb kitüntetése). Pécs városa legnagyobb elismerését fejezte ki: Pécs díszpolgára lett!

Gazdag életpálya, eredményes kutatói küzdelem ért véget. Uherkovich Gábor, a példás tudós, pedagógus és ember emlékünkből él tovább.

Szabó László Gy.

Száz éve Pécssett... 1902-ben

- január 1. A Polgári Daloskör vidám estje a Vigadóban.
 2. Willy Burmester hegedűművész koncertje a Nemzeti Színházban.
 3. Ziehrer: Svihákok című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban.
 6. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének hangversenye a Vigadóban.
 15. A Pécsi Dalárda daestje.
 19. Megalakult a Pécs-Kaposvár-Nagykanizsa-Szekszárd-Mohács színi kerület.
 31. A páholy című bohózat bemutatója a Nemzeti Színházban.
- február 7-8. Werner Alberti operaénekes vendégjátéka a Nemzeti Színházban.
 17. Ülést tartott Pécs Város közgyűlése.
- március 2. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének hangversenye.
 6. A Lotti ezredesei című zenés bohózat bemutatója a Nemzeti Színházban.
 10. Rendkívüli városi közgyűlés a városi kölcsön ügyében.
 10-12. Passiójáték – három részben – a Nemzeti Színházban.
 15. IV. László című történelmi játék díszbemutatója a Nemzeti Színházban.
 16-18. Borvásár a Nemzeti Kaszinóban.

Hetvenöt éve Pécssett... 1927-ben

- január 4. Fodor László: Szeretek egy színésznőt című vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 7. Huszka Jenő: Hajtóvadászat című operettjének bemutató előadása a Nemzeti Színházban.
 17. Csíky Gergely: A nagymama. A Pécsi Izraelita Nőegylet jótékony célú műkedvelő előadása a Nemzeti Színházban.
 28. Shakespeare: Othello című drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban.
- február 1. Lehár Ferenc: Cirkuszhercegnő. Operettbemutató a Nemzeti Színházban.
 5-13. Hénel Gusztáv festőművész kiállítása az Aranyhajóban.
 9. A Stefánia Szövetség hangversenye a Pannóniában.
 11. Földes Imre: Terike című színdarabjának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 14. Ülést tartott Pécs Város közgyűlése.
 21. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének hangversenye a Nemzeti Színházban.
 Molnár Ferenc: Játék a kastélyban című vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 26. Megalakult a Korvin Mátyás olasz-magyar társulat pécsi alosztálya.
 Az Éj királynője című operett bemutatója a Nemzeti Színházban.
- március 2-3. Ravasz László református püspök pécsi látogatása.
 3. Faragó Jenő: Chopin című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban.
 6. A Pécsi Dalárda hangversenye a Katolikus Körben.
 9. Armont – Gerbidon: Fehér egér című komédiájának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 13. Képzőművészeti kiállítás nyílt a Jótékony Nőegyletben.
 A Hárfá Dalkör Beethoven-émlékhangversenye a Pannoniában.
 14. Leoncavallo: Bajazzok című operájának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 15. Városi ünnepség a Kossuth szobornál
 Herceg Ferenc: Ocskay brigadéros című drámájának díszelőadása a Nemzeti Színházban.
 17. Csathó Kálmán: Te csak pipájl, Ladányi című darabjának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 21-25. Prohászka Ottokár püspök pécsi látogatása.

- március 24. Képkiallítás nyílt a Nőegyletben.
 26. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének Beethoven-estje a Nemzeti Színházban.
 28. Szerényi József operaénekes vendégszereplése a Nemzeti Színházban.
 29. Szenes Béla: Nem nőülök című vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.

Ötven éve Pécssett... 1952-ben

- január 7. Meghalt Vasváry Ferenc, a gazdaságtan és statisztika egyetemi tanára, 1927/1928-ban a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem rektora.
 12. Az Ötéves Terv kiállítás a Doktor Sándor kultúrházban.
 20. A vasasi bányászzenekar hangversenye a vasasi kultúrházban.
 29. A Baranya Megyei Tanács VB. ülése az 1951. év eredményeiről.
 31. Wydrzynski: Klementina asszony szalonja című vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.
- február 3. A városi zenekar hangversenye a színházban Koródy András vezényletével.
 Lengyel karikatúra kiállítás a Nemzeti Színházban.
 9. Johann Strauss: Denevér című nagyoperettjének bemutatója a Nemzeti Színházban.
 16-17. Országos szabadfogású birkózóbajnokság Pécssett.
 20. Victor Hugo születésének 150. évfordulója alkalmából kiállítás az Egyetemi Könyvtárban.
 24-25. Donizetti: Don Pasquale. A Magyar Állami Operaház vendégjátéka a Nemzeti Színházban.
- március 4. Howard Fast: Harminc ezüst című színdarabja a Nemzeti Színházban.
 5. A Magyar Állami Operaház művészei, Sándor Judit (ének) és Petri Endre (zongora) koncertje a Pannoniában.
 9. Díszelőadás a Nemzeti Színházban, Rákosi Mátyás 60. születésnapja alkalmából.
 11. Az Uráli Állami Népi Együttes vendégjátéka a Nemzeti Színházban.
 17. Pécs zenei együtteseinek hangversenye a Nemzeti Színházban.
 19. Davidson – Boroznia: Harmadévesek című vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 24. Erkel: Bánk bán. A Magyar Állami Operaház vendégjátéka a Nemzeti Színházban.

Huszonöt éve Pécssett... 1977-ben

- január 9. Geszler Mária keramikusművész kiállítása a Színház téri kiállító teremben.
 10. Korniss Péter fotóművész kiállítása az Ifjúsági Házban.
 13. Kiss Dezső közlekedési- és postaügyi miniszterhelyettes látogatása.
 17. Nemzetközi kórszövetségi konferencia a PAB székházban.
 19. A Baranya Megyei Tanács ülése az 1977. évi költségvetésről.
 23. A Mecsek Fúvósötös hangversenye a Csontváry Múzeumban.
 25. Bánky József zongoraestje a Liszt-teremben.
 27. A Pécsi Tervező Vállalat fiatal tervezőinek kiállítása az Ifjúsági Házban.
 28-31. VI. Országos Diákparlament.
- február 6. Vörös Béla szobrászművész kiállítása a JPM Rákóczi úti kiállító termében.
 7. Pál József költő szerzői estje az Ifjúsági Házban.
 11. Alfred Jarry: Übű király című színművének bemutatója a Nemzeti Színházban.
 13. Papp Oszkár és Veress Pál képkiallítása a Színház téri kiállító teremben.
 15. Keleti Éva fotóriporter kiállítása a Baranyaker Rákóczi úti épületében.
 16. Szokolai István: Ember és természet című fotókiállítása az Ifjúsági Házban.
 17. Lázár György, a minisztertanács elnökének pécsi látogatása.

- február 24. Dosztojevszkij – Császár István: Istvánfalva című színművének bemutatója a Kamaraszínházban.
25. Wassermann – Leight: La Mancha lovagja című musicaljének bemutatója a Nemzeti Színházban.
- március 1. A műszaki és közgazdasági propagandahónap megnyitóján Simon Pál nehézipari miniszter tartott tájékoztatót.
2. Az Ixilon amatőrfilm stúdió bemutatkozó estje az Ifjúsági Házban.
4. Czakó László aktfotóiból nyílt kiállítás a Doktor Sándor Művelődési Házban.
6. Nemzetközi botanikai konferencia a PAB székházban a 70 éves Horváth Adolf Olivér tiszteletére.
Trischler Ferenc szobrászművész kiállítása a Színház téri kiállító teremben.
7. A Pécsi Filharmonikus Zenekar Beethoven-hangversenye a Liszt-teremben.
10. Honti Márta zománcképeinek kiállítása a Ságvári Művelődési Házban.
12. Karsai János pantomimművész: Az élet bonyolult?! című estjével nyílt meg a Doktor Sándor Művelődési Ház stúdiószínpada.
15. Sem emlék, sem varázslat címmel Keres Emil, Dőry Virág és Bálint András Radnóti-estje a József Attila Művelődési Házban.
15. A Forradalmi Ifjúsági Napok elnevezésű rendezvénysorozat megnyitója az Ifjúsági Házban.
16. Ülést tartott Pécs Város Tanácsa.
20. Gerő Pál zongorakoncertje a Csontváry Múzeumban.
20. A Tavaszi Magyarországon című ünnepi előadás a Nemzeti Színházban.
25. A Pécsi Műhely fotókiállítása a Doktor Sándor Művelődési Házban.
27. Carlo Collodi: Pinocchio című színművének bemutatója a Pécsi Gyermekszínház előadásában.
28. A Mecseki Ércbányászati Vállalat Koncert Fúvószenekarának hangversenye a Liszt-teremben.
A Pécsi Filharmonikus Zenekar Bartók-estje a Nemzeti Színházban.
29. Lengyel idegenforgalmi plakátkiállítás az Ifjúsági Házban.
30. Fiatal költők estje az Ifjúsági Házban.

Pécsett történt a sportban, 2001-ben

- **BÖDŐ CSILLA** (WKA) kick box világbajnok, világcupa 1. helyezett. KRATOSZ KBSK
- **BRUNNER TIHAMÉR** (WKA) thay box világbajnok. KRATOSZ KBSK
- **GASZTÁNY FERENC** (WKA) low kick világbajnok. DOZSO SE
- **ÓNOZÓ SZABOLCS** erőemelő, világcscstartó, kétszeres világbajnok, egyszeres európa-bajnok.
- **Ónozó Szabolcs** az év legjobb erőemelő versenyzője
- **KATUS ATTILA, KATUS TAMÁS, SZENTGYÖRGYVÖLGYI RÓMEÓ** aerobik világbajnok. PEAC
- **Katus Attila, Katus Tamás, Szentgyörgyvölgyi Rómeó** az év aerobik versenyzői
- **ERDÉLYI PÉTER, SERFEL ROLAND, SZÖGI BALÁZS** kézilabdázó, a főiskolai világbajnok csapat tagjai. DIACELL Pécsi KK
- **BUGYIK GYÖRGY** kick box, kétszeres európa-bajnok. KRATOSZ KBSK
- **KISS GÁBOR** low kick, európa-bajnok. DOZSO SE
- **KELEMEN BERNADETT** tájékoztatósi futó, európa-bajnok. PVSK
- **RAB ATTILA** öttusázó, szenior európa-bajnok. PVSK
- **KOVÁCS ERVIN** úszó, háromszoros para európa-bajnok, 2xEB 2.; 1xEB 3. helyezett. LENDÜLET SE

- **Kovács Ervin** az év parasportolója
- **Tari Imre** az év paraúszó edzője
- **FÖLDES VILMOS** pool biliárd, junior VB 3. helyezett, junior európa-bajnok, és EB 3. helyezett. FORDAN BC
- **MAKÁNY BALÁZS** ötszörös kadett európa-bajnok. ANK SE
- **KOVÁCS VIKTÓRIA** ökölvívó, VB 2. helyezett. PVSZ
- **NAROSZNIK MÁRIA** (WKA) kick box, VB 3. helyezett, ökölvívás EB 2. helyezett. DOZSO SE
- **KISS GÁBOR** (WAKO) kick box, VB 3. és VK 2. helyezett. KRATOSZ KBSK
- **SÁRKÖZI ATTILA** (WKA) kick box, VB 3. és VK 1. helyezett. KRATOSZ KBSK
- **SÁROSI ZSOLT** (WKA) kick box, VK 1. és 2. helyezett. KRATOSZ KBSK
- **VÉSZI KLÁRA** cselgáncs, főiskolai világbajnokság 2. helyezett. PVSZ
- **BODOR RICHÁRD** úszó, főiskolai világbajnokság 3. helyezett. TÁSI
- **KOVÁCS GYÖRGY** úszó, 3x szenior EB 2. és 1x szenior EB 3. helyezett. TÁSI
- **MOLNÁR ZSÓFIA** kötélugrás, világkupa 3. helyezett. ROPE SKIPPING C
- **PÁSZTORY DÓRA** úszó, 2x para EB 2. helyezett. ANK
- **KNOCH BALÁZS** rövidpályás gyorskorcsolya, EB 3. helyezett, magyar bajnok. PKSE
- **Knoch Balázs** az év legjobb korcsolyázója
- **ARATÓ CSABA** asztalitenisz, szenior EB 3. helyezett
- **KOLOS KRISZTIÁN-KOLOS SZINITTA** sporttánc, EB 3. helyezett. QUADRO
- **ZSALEK FERENC** ökölvívó, kadett EB 3. helyezett. PVSZ
- **Gáspár István-Nagy István** rali EB futamgyőzelem. VENTILE SE
- **Németh Péter-Béres Attila** rali EB futamgyőzelem. VENTILE SE
- **BÉRES TÍMEA, BURGMANN BERNADETT, CSÁK MAGDOLNA, DARIDA CSILLA, IVÁNYI DALMA, KÁROLYI ANDREA, KELLER ANNAMÁRIA, PÉNZES KINGA, SLAVICA PRETREGER, SZLOBODANKA TUVICS, UJVÁRI ESZTER, JOLANTA VILUTYTE, ZSOLNAY GYÖNGYI** – a MiZo PVSZ női kosárlabda csapata 2001-ben a messinai EUROLIGA négyes döntőjében elnyert bronzéremmel Európa harmadik legjobb csapata, a csapat országos bajnokságot nyert és kupagyőztes lett
- **Iványi Dalma** az év kosárlabdázója
- **Rátgéber László** az év kosárlabda edzője
- **Rózsa Gábor** az év kosárlabda szakosztályvezetője
- **Váradai György** az év kosárlabda játékvezetője
- **Ábrahám Attila** az év labdarúgó játékvezetője
- **Tálosi Krisztián** az év legjobb petanque versenyzője

A Diákolimpiák és Főiskolai- és Egyetemi Bajnokságok országos döntőin 56; A Sportági Szakszövetségek által rendezett magyar nemzeti bajnokságon 118; a parasportolók országos vetélkedőjén 12; a seniorversenyeken 15; összesen 201 elsőséget szereztek a pécsi versenyzők.

Klasszikus sportágak: atlétika: 27; gyorskorcsolya, rövidtávú: 10; kajak-kenu: 2; kerékpár: 6; öttusa: 1; ritmikus gimnasztika: 5; sportlövészet: 15; súlyemelés: 6; tájékozódási futás: 13; úszás: 24; vívás: **2. Összesen: 45**

Önvédelmi sportágak: cselgáncs: 3; kempo: 4; kick box: 12; kung fu: 1; low kick: 4; ökölvívás: 7; savate: 7; taekwondo: 4; thay box: 3. **Összesen 45**

Új-hullámos ágazatok: aerobik: 3; duatlon: 4; kötélugrás: 5; sporttánc: 4; triatlon: 1. **Összesen: 17**

Labdajátékok: asztalitenisz: 5; fallabda: 1, kézilabda: 4; kosárlabda: 3; tenisz: 1. **Összesen: 14**

Technikai sportágak: autó hegyi és pályabajnokság és rali: 10. **Összesen 10**

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

Abau Samra Judit • Dr. Ádám Antal • Dr. Andrásfalvy Bertalan (Hosszúhetény) • Angster József • Dr. Antal Borbála • Dr. Balatonyi Gábor • Dr. Balatonyi Zoltán • Bánfai Antal • Dr. Bánhegyi Mihály & Komoróczy Ildikó • Dr. Barcza Tiborné (Budapest) • Baronek Jenő • Baum Attila • Baum Károly • Baumgartner Sándor • Begovác Rózsa • Békés Sándor • Dr. Bellyei Árpád • Dr. Benyovszky Imre • Betlehem István • Betlehem László • Dr. Bihariné Bauer Zsuzsa • Dr. Boda József • Boda Miklós • Bóday Barna • Bóday Miklós • Bókay Endre • Borbáth Sándor (Győr) • Boros László • Borsy Károly • Dr. Bődő László • Dr. Brantner Ottóné (Szentlőrinc) • Dr. Búzás Tibor • Czerpán István • Dr. Csaba Tamásné • Dr. Deli József & Szegvári Csilla • Dénesi Ödön • Dr. Depinyi Ildikó • Derényi László (Vác) • Dr. Dobay Péter • Dr. Ernyes Mihály • Fedeles Tamás • Figler Csilla • Filákovity István • Fitos Gábor • Dr. Flerkó Béla • Dr. Fullmer Gábor • Gábor Olivér • Gál Görgy • Galbáts András • Gálhidy Éva • Gállos Orsolya (Pécsvárad) • Gálos Éva • Gáspár László (Budapest) • Gasz Zoltán • Grisnik Zoltán • Hágen József • Dr. Hajnal László • Dr. Hajzer Lajos • Dr. Halda Tamás • Haraszti Ágnes • Haraszty Gábor (Pécsudvard) • Hársfai István • Dr. Havasi János • Dr. Hazafi Zoltán (Budapest) • Hegedűs Lajos • Helmrich Ferenc • Hormay Mihály • Dr. Horn János (Budapest) • Horváth Zoltán • Huba József • Ijjász István • Dr. Illei György & Dr. Donhoffer Ágnes • Jakab Ildikó • Jeszták Lajos • Dr. Jobszt Kázmér • Joó Anna & Fekete László • Kellermayer Ildikó • Kerekes Imre • Keszkenyős Imre (Keszű) • Dr. Kilár Ferenc • Kilár Győző • Kilár Zsolt • Dr. Kocsis Béla • Koltai Erika • Dr. Korinek László • Kovács Imre • Kováts Józsefné • Kovács Szabó János • Kraft János • Dr. Krassó Sándor • Dr. Krommer Károly • Kungl János • Dr. Kunszt Márta • Laczayné dr. Dombay Sarolta (Kecskemét) • Laczhegyi Béla • Lafferton Győző • Lakatosné Novotny Sarolta • Dr. Lehmann Antal • Lengvári István • Liska Györgyné • Dr. Lovász György • Dr. Lovász Istvánné • Lovász Lázár • Dr. Madas Éva (Székesfehérvár) • Madas Katalin • Major Kamill (Párizs) • Dr. Majoros György • Dr. Makoviczky Gyula • Mánfai Ildikó • Markó Imre • Marsai Ágnes • Matkovits Kretz Eleonóra • Mendly Lajos • T. Mérey Klára • Dr. Mestyán Gyuláné • Dr. Mestyán Ildikó • Dr. Mezei Béla • Molnár G. Judit • Nádor Katalin (Bogád) • Nagy Csaba • Nagy Erzsébet • Dr. Nagy Éva (Budapest) • Dr. Nagy Gábor • Dr. Nemes János • Németh Miklós (Pákozd) • Németh Norbert • Nürnbergger Géza • Dr. Nyers József • Pálffy Attila • Dr. Pandúr József • Papp Béla • Papp Gábor • Dr. Papp Judit • Dr. Pásztor Attiláné • Dr. Páva István • Péntek Aladárné • Peták Péter • Péter Ágnes • Péter Pál • Dr. Péteri Zoltán (Majosháza) • Pétersz Tamás • Petrovits Béla • Polgár Mihály & Mattyasovszky Rozália • Pusztafalvi Gábor • Rác Gábor (Keszthely) • Dr. Rác-Kotilla Erzsébet • Dr. Rákóczy István • Dr. Rákosyné dr. Vass Klára • Ravasz Gyöngyvér • Rayman János • Rétfalvi Sándor • T. Rónaky Edit • Rozs András • Sallay Árpád • Sándorné Gacsályi Irma • Schaller Károly • Selmezi László • Sey Gábor • Dr. Sólyom László (Budapest) • Dr. Somosi Konrád (Komló) • Soó László • Staub Ernő • Stenczer Béla • Sümeghy Gyöngyvér • Szabó Klára Gabriella (Budapest) • Dr. Szabó László Gy • Dr. Szabó László (Miskolc) • Szalai József • Dr. Szebényi Imre (Budapest) • Szeléné Beck Irma • Szentivánszki Jeromos • Szentkutiné Szirtes Mónika (Gárdony) • Szieberth Istvánné • Szieberth József (Balatonföldvár) • Szieberth Judit • Dr. Szili Katalin • Szirtes Béla • Szluka Balázs • Tamon Attila (Pellérd) • Tímár Györgyné • Tirkala Ferenc • Dr. Tóbiás János • Dr. Tóth József • Dr. Tóth Gyula • Tóth Mihályné • Dr. Tóth Mária • Traj Ferenc • Trebbin Ágost • Treszné Baronek Éva (Bátaszék) • Trischler Ferenc • Tüskés Tibor • Dr. Ujvári Jenő • Ursprung János • Dr. Vadon Gábor (Budapest) • Dr. Varga Csaba (Budapest) • Dr. Varga Gyula • Dr. Varga Levente • Várnagy Attila • Végh Tibor • Dr. Visegrády Lajosné • Visy Zoltán (Budapest) • Dr. Visy Zsolt • Weller János • Zalay Buda • Dr. Zemplényi Vera • Zolotnok Ferenc • Dr. Zsigmond Endréné (Szombathely)

INTÉZMÉNYEK

Apáczai Nevelési és ÁNK Könyvtára • Belvárosi Általános Iskola • Ciszterci Rendház • Hajnóczy József Kollégium • Janus Pannonius Gimnázium • Jókai Mór Általános Iskola • Kodály Zoltán Gimnázium • Teleki Blanka Kollégium • PTE Egyetemi Könyvtár • PTE BTK Filozófia-Politikológia Szakkönyvtár • PTE BTK-TTK Könyvtár • PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár • PTE Művészeti Kari Könyvtár • Csorba Győző Megyei Könyvtár • Baranya Megyei Levéltár • Egészséges Városért Alapítvány • FVM Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet • Hétfő Kft. • HM Honvéd Kulturális Szolgáltató Kht. • Hidasi Bt. • Lauber Dezső Városi Sportcsarnok • Mecsek Egyesület • Mustármag Alapítvány • Pécs-Baranyai TIT • Pécsi Vízmű RT. • Szivárvány Gyermekeház • Várostarténeti Múzeum